

ban meg nem háborítja, kiváltságaikat s régi adományait meg-
tartja, helyőrséget a városba nem visz, mezőről oltalmazza őket,
a város hadi löszereit nem apasztja, hanem inkább gyarapítja,
Apahida birtokában meghagyja.¹⁾ Kolozsi és széki zálogbirtokáról
is — a miről már fennebb volt szó — kedvezően intézkedett.

Azok közt, a kikre Básta Székely Mózes által Erdélyből
kiszorítása miatt legboszúsabb volt, a nemesség után Kolozsvár
állott. Somogyi Ambrus azt írja, hogy Kolozsvárat az a hír volt
elterjedve, hogy Básta a várost a hajdukknak ígérte zsoldjukban s
harezi fáradságuk díjául.²⁾ Jellemző, a mit ugyan ő a kolozsvári
szász polgárokról ír. „Ezek — ugymond — ezt hallván, szívet
vettek, a feladás bűnét egészen a magyarokra hárították, a kik-
nek elvesztére vágytak s elő is mozdították.“³⁾ 1603. júl. 19. érte-
sülvén a tanács, hogy Básta azok fejének és személyének kegyelmet
ígért, kik a római császárnak engedelmesek lesznek, két tanácsost
küldött a *salvus conductus* meghozása végett, melyet midőn elhoz-
tak s a bíró előadott, a száz-férfiak ily végzést hoztak felöle :
„Minthogy azon fejedelemtől, Székely Mózestől, kinek hittel voltak
kötelezve, a hadnak megveretésétől fogva 13 napig sem izenettel,
sem levelek által meg nem találtatott; sőt élete felől is semmi
reménység nincsen, most pedig itt közel határainkon, Borsán volna
a felséges római császár generálja, nagyságos Basta György ur,
ő felsége derék hadával, mindenek egyenkénti szavazatával meg-
határozottatott, hogy ő Nagyságához két tanácsbelit bocsássanak és
római császár ő felsége kegyelmessége alá bocsássák magukat,
könyörögvén ő Nagyságának, hogy kegyelmezzon meg fejöknek,
marbáiknak, vallásukban hagyja meg, kiváltságaikat s rendtartá-
saikat tartsa erejében, melyért minden hűséges szolgálatukat ígé-
rik.“⁴⁾ E végzés tárgyalása aug. 3-ki közgyűlésökben is folyt.
„Elmenvén a város két tanácsbeli tagja, ő Nga kívánta, hogy az
öregek közül küldjenek hozzá teljes tanúsággal, kik okát adják:
miért adták meg a várost mód nélkül? Engedelmeskedtek. Ő Nga
nem ítélte elegendőnek a mentséget, hanem egyenesen azt kér-

¹⁾ OKJEVÉLT. LXXXIX. sz.

²⁾ *Ambrosii Simig.* Histor. II. 319.

³⁾ *Ambrosii Simig.* Histor. II. 320. l.

⁴⁾ *Ered. j. könyv.*

dezte : törvényt kívánnak-e magukra vagy könyörületességet? Ők noha kényszerítésből kellett nekik a békeség mellé állani és császár ő felsége kedvetlenségébe esni, ő Ngától mégis könyörületességet kívántak; de az bizonyos okból bizonyos nagy pénzösszeget kívánt. Könyörögni küldött ezért is a város, de nem nyertek kihallgatást. A pénz egybegyűjtéséről kellett hát gondoskodni, melynek megfizetéséről értekezvén, meggondolták, mily nagy nyomoruságba estek, s mint történt a dolog. Arra is megemlékeztek, mint nem engedelmeskedtek némelyek a birónak, tanácsnak és száz-férfiaknak. Ezt a város szenvedni nem akarta, hanem törvényt akarta megkeresni, hogy az ilyenek a saczeznál különösen nagyobb összeg fizetésével büntetessenek. Azok iránt pedig, a kik törvénybe idéztetve, megmondják, ki indításából cselekedtek, kegyelmesebbek legyenek. A ki szerzője volt a gonosznak, arra oly büntetést szabjanak, hogy megérezze, s mind ő, mind gyermekei s minden nemzete róla örökké megemlékezzenek.“¹⁾

Miket határozott a közgyűlés, innen megtudjuk, de hogy azok miként teljesültek, arra csak Bethlen ad felvilágosítást. „Midőn a kolozsvári követek — írja ő — kérésökkel Básta elé járultak s bocsánatért esedeztek, eleinte dult arczzal nézett rájuk, s komoly hangon szólította meg őket: „Minő arczzal álltok előttem, a kik elég vakmerők vagytok hiteteket a szerencsével azonnal megváltoztatni? Semmit sem tartatok illetlennek, ha hasznos. Honnan van az, mondjátok meg, hogy ti mind csak a jelenvaló nyereséget nézitek elég botorul, az események jövő kimenetelét azonban érett gondolkozással mérlegelni nem tudjátok? . . . . Megesőndesülvén azután, Sennyei és társai sok kérésére így szólott: Most nem megy be Kolozsvárra, s rá vonatkozólag semmit sem tesz, de ha az ellenséget kikergette, azután a törvény és az igazság szerint fog eljárni, Kolozsvár feladóit s a jezsuiták zárdája lerontóit szigoruan meg fogja fenytetni, az ártatlanok iránt különös kegyelmét tanusítván.“ Hallván ezt a követek, azt vélték, az utolsó ítélet következett rájuk. Nem is volt alaptalan szorongásuk. A felsőbb körök-ből valók sokan azt beszélték, hogy Rudolf császár belső tanácsában meg volt állapítva és határozva, hogy Kolozsvárt a jezsuiták kiűtásáért s szent hajlékuk elrombolásáért úgy egyenlővé kell tenni

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

a földdel, hogy *Kolozsvárt Kolozsvárratt keresni kelljen*, ne lehessen megtalálni egyebet, mint romjait. De Básta később közben járt érte, s a város megmaradása érdeme legfőképen övé. Ő követői által és írásban a császárt visszatartóztatta. Sarmasági Zsigmond sem keveset tett erre, a ki akkor a császárnál volt követségben, s gyakran egész Erdély lakosai nevében hathatósan s szívéből jövő tanácsesal kötötte lelkére Pezzen titkos tanácsbeli jeles férfinak, hogy Kolozsvár elpusztítása kegyetlen elhatározásától tartsák vissza a császárt, mely szándék nevére nagyobb mocskot von, mint a minő jó véleményt terjeszt igazságérzetéről; mert a polgárokat semmi hiba nem terheli, de igen a hitvány népet és a társadalom söpredékét, mely akkor e városba volt összegyűlve. Azt kell megfenyítetni, azt büntetés alá vonni. Mi dicsőség és haszon háramlik a császárra Erdély legjelesebb polgári társaságáért, mely egynek sem áll mögötte? S mi abból, ha Erdély egyik fénylő világát kioltja? Nagy császároknak mindig nagyobb dicsőségül számították be a kegyelmességet. . . . . E szerint a város védszelleme amaz elhatározás valósítását megakadályozta. ¹⁾

Kolozsvár közgyűlése főnnebbi végzése azt mutatja, hogy Básta a város polgárságához augusztusi köztük létekor ép oly irányu beszédet tartott, nekik azon vétkeket vetette szemére s hozzájok azon kérdést intézte, a mit a sept. 9-ki dévai gyűlésen a nemességről elmondott, a mikkel őket vádolta, s a mely kérdést hozzájok is intézvén: valamennyit nyilván a gyűlésben halállal fenyegette, előhozatta a lánczokat és köteleket, hívatta a porosz-lókat és bakót az öldöklés megkezdése végett. Látszott, hogy beszéde s az eljárási forma felsőbb útasítás volt. A dévai gyűlésen sept. 13. Básta cs. tábornok és kormányzó, s Krausenegg cs. biztos által kihirdetett bünbocsánati parancsnak Kolozsvárra nézve négy súlyos pontja volt: „a III-dik, mely harminczadi és dézmajogát foglalta le a fiskus számára, a IV-dik, melyben mint a császár hűségétől eltért városnak megtiltatott, hogy a r. kathol. vallásu isteni tisztelen kívül mást tartani nem lesz szabad; megparancsoltatott a kolozsváriaknak, hogy a főtéri székesegyházat a jezsuita szerzetű atyáknak adják át, s lerombolt házaik és iskolájok helyett adjanak mást; az V-ik, melyben 70,000 frt hadi sarcz fizetésére

¹⁾ Bethlen V. 424—425. ll.

büntettetett, s a VI-ik, melyben mint hűtlen városnak a kormányzó híre nélkül bíró és tanácsos választása megtiltatott s a kapuk kulcsainak egy kinevezendő császári kapitány kezébe adása rendeltetett. ¹⁾

Mint vészterhes felhő, villámaival és menykővével nehezedett Kolozsvárra *Básta rémuralma*. Most értette meg Kolozsvár tisztán a kormányzó tábornok augusztusi homályos beszédét s a rá rótt hadi sarcz mérvét. De más büntetés is érte. A mint a gyűlés együtt volt, bár ígéret által s menlevéllel biztosítva voltak, az egész gyülekezetből Tótházi Mihályt, a királybíró és Trauzner Lukácsot, a ki Székely Mózeset a táborba követte, elfogatta, az elsőnek kihallgatatlanul, s ítélet nélkül fejét vétette, azért, hogy irigyei Kolozsvár feladása s a jezsuiták collegiuma lerombolása bűnét rá hárították. Trauzner hét hónapig volt fogságban, mikor szabadságát s tisztét unitárius vallása elhagyása árán visszakapta. Azt mondják — írja egy egykoru — hogy Básta mindkettőnek választást engedett a halál és vallása változtatása között. Tótházi állhatatosan megmaradt unitárius meggyőződésében, ő a halált választotta s sept. 9. feje vétetett. ²⁾ A dévai végzés IV-ik pontja kiegészítéseül és Basta 1603. octob. 2. azon okból, hogy miután a főtéri nagy templomot a jezsuita atyák lerombolt temploma helyett azoknak adta és engedte, szükség, hogy annak minden tartozékai is átadásának, ezért szigoru büntetés terhe alatt meghagyta Kolozsvár bíráinak és esküdteinek, hogy nemcsak az egyházhoz tartozó malmot, de a kerteket, szőlőket s minden egyéb járandóságot engedjenek és adjanak át. ³⁾ A város — ugy látszik — engedelmeskedett, mert már 1604. jan. 12. Gerasus Jakab, a jezsuita collegium rectora írásbeli elismerést adott a jezsuiták alapítványleveli átvételéről, a mit az alapítványok valóságos átvételének kellett megelőzni. ⁴⁾ Véres esemény tette emlékeztetéssé Kolozsvár előtt az 1604. jan. 26—febr. 4-én ott tartott országgyűlést is. Bárha ide is hit alatt s szabad menlevéllel voltak meghíva, s kegyelemnyeréssel biztatva a megjelenők, még azok is, a kik a török földre mene-

¹⁾ *Bethlen*. V. 490—491. II. *Ambrosii Simig*. *Histor.* II. 322—323. II.

²⁾ *Bethlen*. V. 476—77. VI. 10—14. II.

³⁾ *Városi levéltár*. Fasc. III. 62. sz.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 242. I.

kültek, Básta annak végével Boronkai János, Kálmándi Mihály előkelő nemeseket, Kis Farkast és Oszsár Gergelyt, Zsigmond fejedelem testőrségi kapitány hívét elfogatta, s a három elsőt éjjel titkon fojtották meg, s a jezsuiták collegiuma kriptájában rejtették el, hogy a nép erőszakos halálukat ne tudja meg; a többit nyilván a főtéren akasztatta fel, nemkülönben három hajdut is, a kik alatta szolgáltak, de némi gyanuba jöttek. Másnap a fő bakó, a kit *profosz*-nak hívnak, a bírónak jelentette, hogy a foglyok elszöktek, zárassa be a kapukat, s házról-házra kerestesse meg, mert azt véli, hogy valahol csak elrejtöztek, hogy majd elszökhesenek. A bíró úgy főtt, a foglyokat mindenütt keresték, de fogamat nélkül. A csalárdság nemsokára nyilvánosságra jött, a nép megtudta, a holttesteket a nevezett helyen megtalálta, ¹⁾ átkozta s hitszegőnek mondotta szerzőjét, s Básta iránt szörnyű gyűlölség támadt lelkében, ²⁾ a kinek utolsó bosszútette volt, hogy midőn eltávozását közeledni látta, Kolozsvár előkelő polgárai közül 24 magyart, a kiket a városnak Székely Mózes hatalmába adásával s a jezsuita collegium lerontásával vádoltak, elzárattott, s hét hónap mulva bocsátotta el szigorú kezességen és birságfizetés mellett. ³⁾ A százszókat Básta kegyelmessége mentette meg a fogságtól.

E sok megrázó eseményről alig van egy-két rövid megemlékezés a közgyűlési jegyzőkönyvekben. A közlötteleket a főváltásági adó kirovása és fölszedése iránti végzések egészítik ki. Az 1603. sept. 27. tartott közgyűlés kérte Bástát, hogy nagy szükségöket látván, szállitná le a hadi sarczot. Igérte jó akaratát, de az octob. 4-ki gyűlésre azon válasz jött, hogy a saczadó kifizetésének okvetlen meg kell lenni. Minden adófizető főváltásági adóban fizetett 40 ftot, s ebbe szolgál, szolgáló, nőtlen legény és dajka kivétel nélkül tartozott fizetni. Újból kivetettek egy vonásra 10 ftot s felszedését az első rovatszédőkre bízták; megrótták az agg- és míves legényeket, kik a városban laknak, úgy a szolgálkat, szolgálókat, kik külön laknak, tehetségeik szerint; az asszonyokat, lányokat, kik másoknál laknak, magukviselete és ruházatjuk szerint, paraszt embert, ha 4 vagy több ökre van, 1 ffig; a városra menekülteket,

¹⁾ *Bethlen*. V. 493. l.

²⁾ *Ambrosii Simig*. Histor. II. 341—42. ll.

³⁾ *Ambrosii Simig*. Histor. II. 493. l.

s családjokkal, marháikkal több idő óta ott lakó és védelemben részesülő szegény embereket, úgy, hogy a kinek juha, kecskéje, ökre, tehene, lova, borja, disznója van, fizessen érettek: kecskéért és borjuért 15 p., fejős vagy meddő tehénért 50 p. lóért, ökörért egy-egy for., hitvány lóért 50 p., rideg disznótól 10 p. Mindezek felszedésére egy-egy városnegyedbe 6—6-ot, együtt 30 száz-férfit küldöttek ki.¹⁾

Básta 1604. ápr. 7. hagyta el Erdélyt,²⁾ s ez mintegy jelszó volt az országnak Rudolf császár hatalma alól kiszabadítására s új megpróbáltatás Kolozsvárra nézve. A versengő hatalmak által a nagy-politika útára sodortatás miatt oly keserűen esalódott sokszor, annyiszor lakolt mások vétkeért, annyi gyalázatot s oly súlyos büntetéseket kellett kiállani — nem egyszer léte is veszélyben forgott — hogy immár semmiben nem bízott, mindenki bántott, s esküjét megszegve többé új fejedelmet fogadni el hajlandó nem volt. Hogy a székelység és vármegyei nemesség török védelem alatt s fegyveres segélylyel Boeskaik kívánja Erdély fejedelmi székébe ültetni, jókor értesült róla Kolozsvár; de e névhez keserű emlékek voltak fűződve, maga nem akart többé koczkáztatni, döntsék el a kérdést a versengő felek, s a kié lesz az ország, engedelmessé fognak neki — ez volt polgárainak nézete. Ezt fejezi ki a száz-férfiak 1603. nov. 30. gyűlésének azon végzése: „hogy a kik ellenségképen jönnek határaitra, minden úton oltalmazni fogják magukat ellene; egyszersmind azt is meghatározták, hogy senki, feje, tisztessége elvesztése alatt, se maga, se szolgálja, se más embere az ellenség közé, se egy s más dologért ne menjen, hanem a ki marhája, vagy egyéb dolga végett megy ki, a bíró hírével menjen . . .“³⁾ Hogy ez ellenség ki volt, nincs megmondva, de bár kik legyenek, a közgyűlés nemcsak óvta tőlük a polgárokat, hanem a cs. kir. tartományi biztosoknak Szebenbe már az előtt jelentést is tett róla, s hogy mit tegyenek vele szemben, útasítást kért. Kitétszik ez a cs. biztosoknak 1604. decemb. 2. kelt leiratából melyben tudatták, hogy tanácsukat kérő levelöket vették, különböző hírek ott is vannak, de ellenség még az országban nincs. Ha valami fontos esemény történik, a város jól tudja, mivel tartozik

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 72. l.*

³⁾ *Ered. j. könyv.*

Istennek, a fejedelemnek és hazájának. Teljesítse azt. ¹⁾ Decemb. 28. Bocskai levelét tárgyalta a közgyűlés, melyből — úgy nyilatkoztak — megértették azon kívánságát, hogy követek által tudatnák iránta való szándékukat. De minthogy ez a római császár, a város kegyelmes ura hűsége ellen van, meghatározták, hogy ha kívántatik, két tanácsbelit — a száz-férfiak közül is tagokat adván melléjük — azonnal küldjenek le a cs. és kir. biztosokhoz, értesítsék őket, mutassák meg a Bocskai levelét, s hozzanak a városnak választ. Febr. 6. kapták meg azt, a mi ismét csak üres szó volt. Megdícsérték Kolozsvárt a tudósításért és megküldött levéléért. Tudják — ez volt ismételt kitérő feleletök — mivel vannak lekötelve a császár iránt, ennek igyekezzenek eleget tenni, s a mivel a fejedelemnek és hazának tartoznak, teljesítsék. ²⁾ Bocskai másodszor is felszólította Kolozsvárt szándéka kijelentésére 1605. januar 22-én, érintette felső-magyarországi győzelmeit; nem hogy megrontására igyekeznék — ugymond — de reméli nyomorult nemzete nyakáról elviselhetlen igája levevését. Hálával tartozik érte Istennek és kivált Erdélynek, mely neki hazája, mely őt szülte, nevelte, tartotta és előmenetelre segítette, és a kolozsváriaknak, a kik neki vére, tagja és atyjokfia akar lenni. Hogy akarná ezek romlását?! Nem tudja: nem adták-e meg levelét? vagy a város süketségre veszi a dolgot? Újabban is ír tehát hozzájuk, s inti, ne vonja ki magát a város a nemzet megszabadítása munkájából, s a mit nem akar remélni, ne legyen utolsó, mert ő a keresztény vérontást kivált közöttük mindenképen kerüli, s arra csak akkor megy, ha a közjónak akadályára lesznek. Ebben semmi rendnek nem kedvezhet s nem is akar. Több mint tizenöt örökség van immár kezében Magyarországon a Duna mellett, Szathmárt is megvette, reménysége van, hogy nem sokára derék erővel bejöhethet Erdélybe. Azért találja meg Kolozsvárt levelében most ismét, tiltakozik, hogy ő romlásuk oka ne legyen; a kik hívségöket meg akarják mutatni, előttük van, hogy őt találják meg, ha azt akarják, hogy hadai elkerüljék s kegyelmesen bánjanak velök. A kik süketségre veszik intését, minthogy hadainak megfizetvén, ily téli időben sok dologban sokszor a magok tetszésén is járnak, ha mi esik

¹⁾ OKLEVÉLT. XC. sz. a).

²⁾ OKLEVÉLT. XC. sz. b).

rajtok, rá ne vessenek, mert ő Isten és emberek előtt mentnek tartja magát, ő semminek oka nem lesz, holott ez második intő levele, s többször nem is találhatja meg őket.¹⁾ Febr. 24. harmadszor is irt a fejedelem Kolozsvár közönségéhez, melyben tudatta, hogy már két levelében intette őket, mint atyjafiait, s mint atya inti fiait szeretettel a közjóra és magok megmaradására; de eddig még azt sem érdemlé tőlük — ugymond — hogy jó vagy gonosz választ adjanak. Most utoljára írja nekik tiltakozva, hogy ő az Isten áldását, a hatalmas török császár kegyelmességét magáról le nem rázhatta, nemcsak Erdélyt adta neki minden határaival, hanem Magyarországot is, s kötelezte magát erős hittel, hogy győzhetetlen hadainak fegyvere addig hüvelyébe be nem tétetik, míg őt Erdélyben és Magyarországon örökösen székébe nem ülteti. Szándéka volt — írja — hogy hozzájok mint édes atya s Erdélynek, melynek sok javát vette, igaz háladatos fia, ugy menjen; de az ő sok hallgatásuk és időmulasztásuk nem engedi. Elküldötte azért személye helyett Balássi Ferencz hívét, teljes útasitással, megkínálja őket újból kegyelmével, melyet ha nem fogadnak el, a nagy Isten és az ő szent fia s a minden szent angyalok színe előtt tiltakozik kezét fölemelve, hogy romlásuk oka nem lesz. Ezen levelére haladéktalanul választ vár tőlük, a mit mihelyt veszen, minden hadával azonnal rájuk megy és kedvezés nélkül fog a maga dolgában előmenni. Ha pedig feles számu hadait megindította, minthogy őket nem viheti mindig ott, a hol akarná, ha valami romlásuk következik miattok, az utolsó napon, az Ur Jézus Krisztus széke előtt adjon számot annak lelke, a ki az ő engedetlenségöknek főoka.²⁾ E levéllel egyszerre olvasták fel a márcz. 9-ki közgyűlésben Balássi Ferencz és Bethlen Farkas fejedelmi követeknek egy levelét, melyekre írásban ily válasz adását határozták: „Mely veszedelmes legyen két fejedelem között lakni, kiknek birodalmuk ellenkezésben van s bizonytalan kimenetelben forog, minden értelmes férfi meggondolhatja, és jól megítélvén, a félelmeseiket, kik némelykor tanácsból igyekeznek dolgukat viselni, de lassuságukban meg nem ítélik, sokkal inkább nem kárhoztathatják főképen az olyanokat, kiknek maguk kára és veszedelme nyitotta meg szemö-

¹⁾ OKLEVÉLT. XCI. sz.

²⁾ OKLEVÉLTÁR XCII. sz.

ket és fülöket. Méltán csodálkozhatik hát városuk is, mely az ország és magyar nemzet mellett minden időben, nemesak kész volt szolgálni ily erőtelen állapotban is, de ugyan nagy kárával és utolsó veszedelmével szolgált is; még is mindeneknek előtte oly kiméletlenül bánnak velök, minden rend, mind nemes, nemtelen, sőt csak is gyűlevész hajduság is, [*tisztelesség adassék a jámbornak*], holott nem tudják: vajjon a nemességnek is ház-népestől mindenek előtt ki gazdálkodjék és szolgáljon inkább és serényebben mint ök? s ez ország fejedelméhez való kész és vig kedvvel való hűségben is ki haladja meg őket? És ezekkel nem azt érdemelték — úgy hiszik — hogy mindenek első indulatját rajtuk próbálják először is meg. Ez a szegény város pedig nem olyan, mely erejével valamely fejedelem erejét élémenetelében megkíslelhetné, sem más erősb, reá jövő fejedelem ellen megoltalmazhatná, vagy magát ellenségképen eleibe vethetné; hanem a kinek Isten adja az országnak birtokát, azt féli, uralja és hivséges engedelmisséggel becsüli. Nem szükség hát ezt valami vakmerő keménysége vagy engedetlensége miatt megsanyargatni, annál inkább megrontani, ki sem fejedelmet nem emelhet, sem székéből ki nem szállithat, hanem csak idő szerint Istentől adatott fejedelmeknek engedelmesen szolgál. Nem is oly része a város az országnak, melynek méltósága egyebeket valamire vihessen, avagy csak indithasson is, hanem mint egy pusztában letett ház csak olyan. Mindezeket böles itéleti szerint meggondolván, itélvén és mértékelvén, mind nagy, mind kicsiny rend, bizony ez szegény városnak békét hagy, és a kitől tartani kell, azokra fordítja gondját elsőbben és idejét hijában itt nem tölti, most a mikor mód nincsen, Isten megadván ezt, kevesb munkával, kár nélkül megnyerheti. Mivelhogy pedig az Ur ő Nagysága is mindeneknek kegyességét, atyai gondviselését igéri és írja: a város kéri a fejedelmi biztosokat, mint jóakaró urait, hogy a körülöttök forgó káros hajduságot szállítsa el innen, hogy élhessék földjüket az vitélő népnek is következő hasznára, szükségére, hogy a sok szükölködő szegény kívánhasson nekik jót és rájuk áldást.¹⁾ Nincs nyoma, de oka sínes, kétlenünk, hogy Kolozsvár e levelét a császári kormánybiztosokhoz márczius 15-ki jelentésével megküldötte, abban segélyt vagy tanácsot kért tőlük, mert — mondá —

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

az ellenség körül vette a várost. Azok ellenben egyiket sem teljesítvén, kitérőleg feleltek. „Egyik társuk nincs Szebenben, haza kell várniook“ — válaszolták márcz. 15. Most Bástának irtak, kérdezve őt, mit tegyenek? s tiltakozva, hogy a várost a nyomoruság kényszeríti a feladásra. Harmadszor ismét a cs. biztosoknak irtak ápr. 30., sőt negyedszer is, jelentve, hogy Egeres felől jönnek a Bocskai sergei, kértek segílyt és tanácsot. Azonban foganat nélkül maradt minden kérésök. Még ápril 19-ki közgyűlésökben is Ombozy Pált és Ács Andrást, a kik a Bocskai emberei kezébe akadván, hűségére beesküdtek, s ezt jelentették, a gyűlés megemlékezvén, hogy a közönség a császár hűségében áll, ezen tagjaik pedig más fejedelem hűségére esküdtek: szavazatot kérvén mindenkitől, azok tettét hibáztatva, meghatározták, hogy míg az Úr Isten a fejedelemség mivoltát egyfelé el nem választja, ezen polgártársaik a száz-férfiak kebeléből legyenek távol . . . Most Kolozsvári János közügyigazgató, Gyulaffy László erdélyi főparancsnok nevében szólította fel Kolozsvárt, a ki ezer hajduval érkezett a város alá. A bíró az ápril 28. közgyűlésben terjesztette elő a fejedelem levelét s a követség küldetését. Szavazattöbbséggel meghatározták, hogy ugy mint követséget bocsássák be s értsék meg: hozott-e levelet? s mi követségének tárgya? A levél a fejedelem megbízó levele völt, a mit megolvastak, a követséget is megértették; de hogy nyiltabban szólhassanak, megkivánták, hogy írásba foglalja azt, a mit meg is ígért, noha megjegyezte, hogy neki írásban semmit sem adtak, szóbeli a követsége, mindazáltal megteszi — ugy mond — szombaton hívjon össze a bíró közgyűlést. Ápril 30. Kolozsvári bemutatta a küldetéséről szóló levelet, s minthogy az a Gyulaffy tábornok által a fejed. nevében május 8-ra Székely-Vásárhelyre egybehívott országgyűlésre vonatkozott, tárgyalását akkorra halasztották, mikor a meghívó eljő. Ez ápril 25. kelt Székely-Vásárhelyen, s május 4. terjesztetett a közgyűlés elébe: Gyulaffy hat követ küldését rendelte az ő jelenlétében a magyarok és székelyek által tartandó említett országgyűlésre. Szózatöbbséggel meghatározatott: hogy a mostani nyavalyás idők mivoltához képest magukat egészen meg nem vonhatják, megválasztnak kettőt az alsó tanácsból, útasítást a tanács készít, mely a május 6-ki közgyűlésben ezekben állapítatott meg: „1. A választottak egyesek és egyértelműek legyenek, egyik külön senkivel ne egyez-

zék, úgy viseljék magukat, hogy a város hűségében csorba ne essék. 2. Oda jutván, üdvözölgék Gyulaffy generalist a tanács és bíró [*nem a képviselő testület*] nevében, mert a biztosító levél csak azokra szól. Ezután mondják meg, hogy megértvén Kolozsvári János deák szavaiból s a generalis leveléből kívánságát, a mint eddig is semmi időben el nem szakadtak az ország egyességétől, most is értvén az országgyűlés napját, nem vették süketséggel, régi szokás szerint a város követeit elküldötte, hogy megértsék és hallják mind a generalis kívánságát, mind az országbeli k-k-nak és r-r-nek egyes állapotját és értelmét. 3. Ha kérdik: miért nem mentek haton s teljhatalommal? feleljék: azért, mert sem a követ szavaiból, sem a generalis leveléből egyebet nem érthettek, hanem hogy a gyűlésben fognak mindent megtudni. Mihez adhattak volna teljhatalmat, mikor nem látták: kinok kell az? Megtudván a mi kell, alkalmazhatják magukat a helyzethez. 4. Teljhatalmat semmi időben nem ad a város, mert a polgárságnak tudni kell, mit akarnak neki parancsolni s a közgyűlés megegyezését kieszközölni, ha azt akarják, hogy visszavonás vagy zendülés ne legyen. Most az engedelmisség elegendő jelének vette a város, ha nevében a tanács megjelenik. Ennél tovább ne menjenek; ha valamire szorgalmaznák, hivatkozzanak a száz-férfiakra, s ha lehet, személyesen tudassák, ha nem, levélben. Ha még is sürgetik, s egyéb kiinduláspontul a Balassy Ferencznek küldött levelet, melynek párját vigyék el, nyomoruságaikat adják elé könyörgésképen, melyek eddig a száz-férfiak értelmének nem egységes-volta miatt rajtok estek. Ha ezután is kényszerítettnek, hivatkozzanak Bocskai urra, hogy találhassák meg ő Ngát, vegyenek biztosító levelet a generalis urhoz, hogy addig a városnak ne legyen bántódása. Bornemisza Boldizsár és Mindszenti urakat s a város más jó embereit találják meg s kérjék, jó akaratjokat ne vonják meg a várostól, ne engedjenek valami olyat végbevitetni rajta, a mi a közönséget valami keménységre indíthatná inkább, mint engedelmisségre, ő Nagyságuktól értsék meg az oda ki való állapotokat, s lássák, mint viselik magukat hozzájuk. A többi városi követekkel, a mennyiben gyanusítás nélkül lehet, értsenek egyet. Ha vádolják a várost, védjék nyomós érvekkel. Ha az ország jóvedelméről lesz szó, s a város sóaknáit megemlítik, legyenek azon, hogy a míg a fejedelem ő Ngától válasz nem érkezik — minthogy nagy összeg pénzök

fekszik rajtuk — addig ne háborgattassanak bennök.“¹⁾ A választott két tanácsbeli: a magyarok részéről Bonczidai György, a szászokéról Kerokes Pál volt, a kikhez magán ügyökben csatlakoztak Trauzner Lukács és Vásárhelyi Bálint deák, Barabás János, Gyöngyösi István, Zeller Ferencz s még többen.²⁾ Utóbbiak a Bocskai hűségére eskettetvén föl: városi tisztökről lemondottak, s ezt a közgyűlés azon hozzáadással vette tudomásul, a mit Ombozyra és társaira nézve hoztak. A május 18-ki közgyűlésben a bíró Imreffi János fejedelmi követ, a fejedelem és magyarországi Rendek levelét jelentette be, a miben a város újabban s az eddiginél hathatósabban hivatott fel csatlakozásra. A közgyűlés megfontolta, mily drága zálogok és pecsétes hitlevelök van a római császár ő felségénél, mennyi gyalázatos undok szidalommal illették Zsigmond fejed. befogadásáért és Mózesnek való meghajlásukért; hogy azért azt és jövődő romlásukat most elkerüljék s a szidalom a keresztény országok közt ne növekedjék, meghatározták, hogy Imreffi fejedelmi követet kérjék meg, hogy ő felsége a római császár biztosaihoz bizonyos atyjokfiait vagy levelöket bocsáthassák, s őket nyomorúságaikról és szorongattatásairól értesítsék, tiltakozva, hogy ha segélyben és őrségben szűkölködő városuknak valamire magát határozni kell, okai ne legyenek. Ezt Raw Mátyás, Szabó András, Heltai Gáspár és Mázsás Tamás kiküldött esküdt polgárok, Sarmasági Zsigmond és Kamuthy Farkas fejedelmi biztosok által tudtára adták, s ez azt válaszolta: „az oda való *küldésben elég idő volt, az odamenésre már most engedelmet nem ad . . .*“ A város azon kívánságát, hogy a császárhoz levelet küldhessenek s abban tiltakozhassanak, ha segítségök nem jó, teljesítette; de biztosítást kívánt, hogy onnan megjövén a válasz, bármilyen legyen, a várost megadják. Ezt megértvén a száz-férfiak, szándékukról lemondva, e végzésben állapodtak meg: „Mint hogy vannak bizonyos okok, melyek nem szenvedik, hogy a város Imreffi urnak a feladásról választ tehesen: szavazattöbbséggel végezték, hogy bizonyos atyjokfiait bocsássák Bocskai ő felségéhez, a kik által szükséges dolgaikat személyesen adják elé, megkívánván arról való biztosítását, hogy mind atyjokfiainak békességes járásuk, mind a város-

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ *Bethlen. V. k. 259—260. ll.*

nak megmaradása legyen, és se személyökben, se marháikban senkitől semmiképen ne bántassanak, azon kívül semmi kívánsága tőlük ne legyen mindaddig, míg atyjokfiai megjönnek, sőt elegendő kísérőt is adjanak melléjük. Gyulaffy ur ő Nga biztosítsa ezekről a várost, s az is biztosítja, hogy atyjokfiai megjöveteleig nem szegzik magukat ellen, mint ellenség, hanem a miképen most az ő felségéhez tartozóknak szabad járásuk legyen, tőlük bántásuk nem lesz, de — sereggel nem. Ezt is meg kell kívánni Imreffi urtól, hogy ajánló levelet írjon atyjokfiai és a város mellett mind a fejedelemnek, mind az uraknak, hogy a mi kívánsága a városnak lesz, abban mutassa ő felsége minden kegyelmességét. Mivel bocsássák el atyjokfiai? arról ezután szólnak . . .” Másnap május 19. a közgyűlésbe bemenvén Imreffi ur, a város tegnapi határozatáért neheztelését fejezte ki s tudatta, hogy abból semmi egyebet nem lát, hanem csak halogatást. Ugy látszik — mondá — a Ráczy György hadában bizik a város, és ő felségéhez kétsége van, hogy a miben ő, mint követ biztosítja őket, azokban a fejedelem nem erősíti meg, és hogy a város Szebentől és a szászságtól függ, holott attól el van szakadva és a nemességhez csatlakozott, ez pedig és a székelység egyesült, a kiknek Kolozsvár város is tagja. Azért haladékos semmiképen nem enged, hanem egyenes választ vár, egyfelé vagy másfelé.” Erre Istent híván segítségül — mivel a fejedelem követe egyenes választ kíván — végezték egyenlő szavazattal: „Mivelhogy a római császárnak immár majd egy esztendő óta minden segítségétől meg vannak fosztva, mily iszonyu szorongattatásban forognak, a mellett kárvallásokban, azt csak Isten számlálhatja elé. Azért a tegnapi szavazás szerént való végezését a város minden részében helyén hagyta, de most szavazás szerént ezzel többítvén, hogy atyjokfiainak szabados és bátorságos felmenetele legyen ő felségéhez . . . A követek Imreffi urat az ő felsége iránt való meghódolás felől biztosítsák, a város kívánságai pedig ott fenn a fejed. előtt ezikkenként terjesztessenek elé s ugyanakkor a város hódolatát adják ő felsége értésére. Imreffi ur a tegnapi határozat szerént, valamint Gyulaffy ur is biztosítsa a várost s adjanak szépajánló leveleket a város mellett, hogy kívánságaikban kedves válaszuk legyen, fejedelmi parancsnál fogva azonban a várost semmire ne erőltessék, hanem szabadosak legyenek. A közgyűlési határozatra, a mely száz-férfiak betegség

miatt gyűlésbe nem mehettek, kün adtak szavazatot s tettek rá esküt.“¹⁾ Egykoru emlékirók megjegyezték, hogy Imreffi a kolozsvári tanács és száz-férfiak népes gyűlésében jelen levén, a fejed. levelét felolvastatta s utána maga lelkes beszédet tartván, a várost a Boeszkai fejed. hűségére térésre felhívta, mint a kit Isten különös kegyelme küldött a magyarok elesett ügye felemelésére.²⁾ Gyulaffy László, ország főkapitánya, Kolozsvár fejedelem iránti hűségének bizonyítékául a Havasalföldről érkezett katonaság zsoldja fizetésére 5000 forintot kért kölcsön, ígérve érette a tordai sóbánya-kamarát vagy Enyed mezővárost vagy Fenes falut vagy végre saját dézmájukat. A fejedelem követe Erdélyi István volt, a kinek midőn követsége s az ország főkapitányának kívánsága a jun. 9-ki közgyűlésben előterjesztetett, a közgyűlés Radnóthi Istvánt és Filstich Pétert küldötte követségbe a főkapitányhoz azon kéréssel: „Vegye tekintetbe sok fogyatkozásaikat s az Imreffi urral tett végzést, a kért összeget szállítsák le 2000 frtra s adjon ajánló levelet a fejedelemhez menő küldötteiknek.“ A jun. 11-ki közgyűlésben előadatott Kemény Boldizsár megérkezése, kit Gyulaffy a kölcsön sürgetéseért küldött. Meghatározatott, hogy a városnak ugyan jelenleg nincs pénze, de ha polgártársaik közül valaki adna, a vár alatti malmot neki adná zálogba, hogy vegye jövedelmét; a bíró és idős esküdtek kezére boesátnák jó föltételek alatt, a pénzzel pedig megszereznék a Gyaluból járó fél dézmát.³⁾ Ez azonban a gyűlésen nem határozatott el; hanem a junius 15-kén sok alkudozás után, szavazattöbbséggel azt végezték, hogy a fejedelemhez követséget küldenek; a tanácsból választották: Szabó Andrást és Raw Mátyást a két nemzet részéről, az alsó tanácsból: Széchy Istvánt, Mázsás Tamás magyarokat, Schemelt Gáspár és Heltai Gáspár szászokat, úgy, hogy útasítást a bíró és idős esküdt férfiak készítsenek, s ha meglesz, a küldöttek azonnal induljanak útra . . . Aközben a két követ Gyulaffy László főkapitánytól megtért s a jun. 21-ki közgyűlésben előadták, hogy a város gyalui féldézmája ügye elintézésére Kemény Boldizsár küldetett ki teljes hatalommal, hogy azt a város javára minél jobban eligazítsa. Meghatározták, hogy az idősebbekből is hívjanak be s lássanak

¹⁾ *Ered. j. köngv.*

²⁾ *Bethlen. V. k. 263. l.*

³⁾ *Ered. j. köngv. Bethlen. V. k. 277. l.*

hozzá. A követség útasítása elkészülvén: a közgyűlésben czikkenként felolvastatott s helybenhagyatott.¹⁾ Így indultak el küldetésükben, a minek eredménye alább érintve lesz.

Ily hosszas húzás-halasztás, erős bizalmatlanság és sok alkudozás, fejedelmi ismételt felhívások és többszöri követség küldés s a kölcsönösen kért és adott legerősb biztosítások után ismerte el Kolozsvár Bocskai István fejedelemségét, esküvel fogadott neki hűséget, s azt egy összeg pénzkölcsönnel pecsételte meg; de egyszersmind hűségének fényes megjutalmazását is vivta ki, a mint ez a következő fejezetben elő lesz adva.

Csodálatos, de a népek életében gyakran ismétlődő jelenség, hogy a politikai s kivált külpolitikai események e viharos folyása látszott alkalmasnak Kolozsvár egy szerfölött fontos belügyének, örökösödési jogrendszerének, a nép erős polgári érzületében gyökerező elvek, a szász statutarius jog és régi gyakorlat alapján való szilárd megállapítására. Az indító okot rá a nemesség adta. Az osztályok alkalmával eléfordult gyakori egyenetlenségek és panaszok, a nemesség azon törekvése, hogy házasság útján Kolozsváratt birtokot szerezzen, s ily módon az árvák megkárosítása szükségessé tette, hogy az örökösödési ügy [*SUCCESSIO*] szabályoztassék. Az első ily irányu végzés 1603. kelt,²⁾ melyben ki van mondva, „hogy meg kell gátolni, hogy nemes ember Kolozsváratt akár pénz, akár házasság útján házat s külső birtokot szerezessen; özvegy is addig férjhez ne mehessen, míg az árvák, ha ezek nincsenek, az atyafiak részét ki nem adta; a ki teszi, javait veszítse el; titkosan senki házasságra ne lépjen, idegen pap ily személyeket meg ne eskessen; a ki vét ellene, javait veszítse el. Az ily ügyekben szoros ügyelet végett 8 osztoztató birót választottak, nekik útasítást adtak oly módon, hogy náluk nélkül senki osztályt végrehajtaní ne merjen“. Egy más végzéssel 16—20-ig menő bizottság kinevezésére útasított a bíró és tanács, a kik az osztoztató bírákkal egyetértve, írjanak articulusokat, hozzák a város elébe, azután az osztoztató bírák tartsák ahoz magukat, a mi azokban meg lesz hagyva.³⁾ 1605. újabb végzést hoztak a

¹⁾ *Ered. j. könyv.*

²⁾ *Magyar Jogtörténelmi Emlékek.* I. k. 249—50. ll.

³⁾ *Ugyanott.* 250—51. ll.

száz-férfiak, hogy ezután az osztály nem a felek megegyezéséből, de az örökös kérésére történjék, s az osztoztatók az előbbi útasítás szerint hajtsák végre az osztályt. A ki őket el nem akarja fogadni, a tanács végrehajtással foganatosítsa az osztályt.¹⁾ 1605. febr. 15. az előbbi végzés szerint egybegyűlvén a száz-férfiak, nem hárihtatták el ily hirtelen az akadályokat, melyeket az osztály és örökösödés felőli útasításban találtak; végezték azért, hogy 8-at rendeljenek ki ő kegyelmek közül, mellettök a 8 osztoztató bírák levén; azonkívül a bíró is a tanácsból 4-et felbocsátván: őket a jövő hétre gyűjtse össze, hogy azokat az akadályokat megvizsgálván és megegyezvén: írtelmeket a jövő szombaton írva az egész város elé hozzák, hogy az **Successionak** állapotja az egész város végzéséből és megegyezéséből elhatározassék és megállapodjék. Választották pedig erre a magyar nemzetből: Szöchi István [e név néha *Szécsi*-nek is íratik], Bornemisza Gergely, Mázsás Tanás, Teleki István urakat, szász rendről: Trauzner Lukács, Schemelt Gáspár, Luch Péter, Filstich János urakat.²⁾ A febr. 17-ki közgyűlésben ismét ily végzést hoztak: „Mint hogy osztoztató uraknak néhány czikkelyben akadályok volt, a rájok bizott végrehajtásban u. m. ha van-e a szülőknök, az az atyának és anyának része az ő fiok és lányuk javaiban ha azok magtalanul halnak el? melyről midön ő kegyelmek mind külön, az öregek és tanács sokat értekeztek volna, a mai nap szavazatot kérvén róla, egyező akarattal végezték, hogy a miképen a magtalanul elhalt atyáról és anyáról a fiakra és leányokra száll a jószág: azonképen méltó, hogy ha valakinek fia vagy lánya hal el magtalanul, javaiból két rész jusson az atyának, harmadrész az anyának.³⁾ További panasz nem kerülvén a közgyűlés elé: ugy látszik, mind az 1603-i örökösödési helyhatósági szabályzat, mind az osztoztató bírák 1605-n kelt útasítása végső megállapítást ért. De a mint az 1585. febr. 6-án helybenhagyott — czíméből következtetve — 1588-n végleges szövegben megállapított: *Törvénykezési helyhatósági szabályzat*, máskép: *Szokásos Törvények*: ugy az 1605-ben készült *Örökösödési Rendszabály*, máskép: *Successioról való Tractatus*

¹⁾ *Magyarorsz. Jogtörtén. Eml.* I. k. 273. l. A végzés napja nincs kitéve.

²⁾ 1605. *ered. j. könyv.*

³⁾ 1605. *ered. j. könyv. Magy. Jogtört. Eml.* I. k. 273. l.

eredeti példánya is ma nem létezik. Azon rendszerbe foglalt — a mint mondani szokás — codificált alak, a melyben és a mint ma ismerjük, későbbi keletű, mely nem egyszer módosított s új végzésekkel bővítettett. Az akadémia kiadványában ez utóbbi is közölve van; ¹⁾ de ez is — a mint alább ki fog tűnni — a jogélet fejlődése szerint módosult későkori szerkesztmény. Az eredetihez jóval közelebb eső időbeli az általam most először közrebocsátott *latin példány*, ²⁾ címének magyar értelme ez: *Az örökösödestről. Mi az és hányféle?* Ez az én példányomban szintazon kéz írása 1656-ból, melyé az 1588-ki *Helyhatósági Szabályok*. ³⁾

¹⁾ Címe: „1603. Az „*Successiorol valo Tractatus*“, melyet irtanak 1603. Esztendőben és sok időktől fogva az előtt Kolozsvaratt tartattak, és mostan is nyolcz oszto Birák által, az egész Várástól esztendőnként választván és megeskütvén e szerint éltetik egymást.“ *M. Jogtört. Eml. I. k. 251—272. ll.*

²⁾ Címe ez: *De Successione, quid sit et quotuplex.* Látható az OKLEVÉLTÁR II. k. LXXXVI. sz.

³⁾ Példányom és az akadémia kiadványa magyar szövege közt sok és lényeges különbség van. *Élső* a cím egyszerűsége, a mi mutatja eredetijének régibb korát, midőn a kifejezés erejét nem a sok szóban, az irány szépségét nem a terjengő körmondatokban keresték. Nincs *Részekre* osztva. A címek 3 elsejében [*Titulus*] bekezdés jelöli a külön pontokat és átmeneteket s csak a IV-ik cím [*Tit.*] oszlik pontokra. *Másodsor*: a II-ik cím [*Titulus*] az enyimben világosabb és szebb szövegezés. A III-ik cím [*Tit.*] csak 29 sor, az akadémia kiadványában másfél levél [Lásd: 254—256. ll.]; az akadémiaiában a 2., 3., 4., 5., 6. §. az enyimben mind az 1. ponthoz tartozik megosztatlanul, a 8. §. későbbi pótlás; a 9-ik §. első öt sora példányomban a 7. bekezdéstől van elszakítva a közbe tett 8. §. által; a 9. §. ezen részétől kezdve: *Másodsor* arra vigyázzanak s a t. [Lásd a 255. lapot] végig mind 1605 utáni pótlás; a 11. §-ban hivatkozás van Báthori Gábor fejedelem e tárgybeli rendeletére, tehát ez 1605, illetőleg 1610 utáni pótlás; a IV-ik cím [*Tit.*] 3. §-a [Lásd 257. l.] ettől kezdve: „Történik efféle dolog is . . .“ végig későbbi pótlás; ugyanebben az: „Asztalterítés“ fejezete későbbi értelmetlen bővítés. *Harmadsor* példányomban a VII-ik cím [*Tit.*] után [*Második Rész*], tehát felosztás nélkül következik a VIII-ik cím [*Tit.*]. A IX-ik cím [*Tit.*] 1. §-a végén az 1. 2. 3. pontra való megkülönböztetés későkori igazítás; példányomban a 3-ik féle gyámság, *adott-nak* [datitia] van mondva, az akadémia kiadványában így: „olyan tutorság, kit a fejedelem vagy a birák adnak“. [Lásd 266. l.] Ez is későkori bővítés. A XII-ik cím [*Tit.*] példányomban: „A kincstár jogáról“ [*De Juve Aerarii*], az akadémia kiadványában: „A városnak igazságáról avagy az Fiskusról.“ [Lásd 272. l.] Ez is csak a magyar példányban van így. *Negyedsor* az én példányomban

Találtam azonban a *szabó czéh* levéltárában egy: „SUCCESSIOROL VALO TRACTATUS“ czimű, kétségen kívül 1603 és 1610 között készült *magyar másolatot* is, melynek eredete ez. Lang János, kolozsvári polgár és senatorságot viselt férfi, örökösai és testvérei beleegyezésével, egy bekötött könyvet ajándékozott a városnak a végre, hogy legyen a kolozsvári osztoztató bírának mintegy „Királyi vagy Közjegyzőkönyve“ [*Liber quasi Regius, Protocollumque Dnor. Divisorum*], melybe a történt osztályok beirassanak, a mint ez az 1603-ik éven kezdve úgy is történt. E könyvet a tanács végzése következtében Heltai Gáspár [*az egykori plébánus fia*], mint városi jegyző 1609. jul. 20. vette át Balázsfai Bálint osztoztató bírótól s 1610. ápril 26. adta Szabó másképp Szakál András osztoztató bírósági elnök [*Praefectus*] kezébe. Ugy látszik, Szakál András után másra szállván az elnökség, a könyv — mint hihetően szabó mesternél — nála maradt, első rendeltetése feledésbe ment, s a *szabó czéh* azt ezen túl *Czéhjegyzőkönyvnek* használta. E könyv *régi és új Részből* áll, legelől van: AZ SUCCESSIOROL VALO TRACTATUS MAGYARUL. [Ez *latin szöveg létét* is föltételezi.] ANNO D. 1603. 1)

levő: „Esküformát“ szövege és orthographiája egyszerűsége, valamint ódon zamata sokkal korábbi időbelinek tünteti fel, mint a minő az akadémia kiadványában levő. [Lásd: 254. l. 3-ik jegyzetben.]

1) Legelől áll: „E jegyzőkönyv [*20 centiméter vastag írórtű könyv*] renováltatott és újra bekötött az 1833-ik esztendőben.“ Ez után van a négy czéhmester neve. Ezután a *régi Részben* legelől, a fennebbi czímű szabályzat: AZ SUCCESSIOROL s a t. A tábla belső lapján e végzés: *Ex Protocollo Civitatis Kolosvar* 1605. 19. februar. Az miképpen az Attyokrol és Annokrol a fiakra és leányokra száll az ő javok: azonképpen néha s a t. A következő lapon: DE SUCCESSIONE. Tit. 1. Mivelhogy minden szabad városnak sat. Tovább: Az marha szállasnak három fele ualo agazattyarol. Tit. 2. E czímről megjegyzem, hogy abban az 1605. febr. 19. hozott végzés, mint javítás, a korábbi [1603-ki] szöveg illető szavainak s néhol egész mondatainak módosításával beigattatott, a mi e *Szabályzatnak* már 1605—1610 közt, általam most közlött alakjában meglétét igazolja; mert a javítás Heltai Gáspár városi jegyzőé, a ki 1610-ben egyszersmind osztoztató bíró is volt s a kinek kézírását én ismerem. Ezután a 3-ik levelen ez van: PROTOCOLLUM D. DIVISORUM CIVITATIS COLOSVAR. Ao. 1603. Belől az 1609-ik év jul. 26-káról: *Nomina Praefectuum [sic] Dominor. Divisor. Civitatis Colosvar*. Aláírva: 1610. 26. april Caspar Heltai m. pr. Ezután a szabályzat folytatása: „A választott osztó uraimnak tisztekről.“ Tit. 3. E példányban a 3-ik czím 2., 3., 4., 5., 6. §-ai számmal vannak megkülönböztetve, a 8. és

Ezután következik az osztoztató bíróság tényleg megkezdett *Jegyzőkönyve*: *PROTOCOLLUM DIVISORUM IN COLOSVAR, Kezdeti rend-*

9-ik nincs felcserélve [mint az én példányomban], az akadémia kiadványában levő többi hozzáadások sincsenek meg. Következik a 4-ik cím [Tit.], melynek 11-ik §-a e szónál: *az osztásnak* — megszakad, s azon túl az egész 5-ik cím [Tit.], s a 6-iknak [Tit.] 1., 2. §-a hiányzik e szóig: *a közönséges jóknak* s a t. s így foly tovább a 11-ik címig [Tit.], bezárja a 12-ik cím [Tit.]: „A város igazságáról és a Fiskusról“. A 4., 5., 6. címekben [Tit.] levő csonkaság egyedüli ok, hogy e példányt — a mi maig az egyedül ismeretes egykoru s leghitelesebb — eredeti alakjában nem közöltem. Ha valaki a *szabó czéh* levelei között föltalálná — a hihetően az új bekötéskor kihagyott — egy iv szövegrészt, a jogirodalom örömmel fogadná, s a város történetének e része igazi pragmatikai alapot nyerne. Mig ez meglesz, *a legrégebb teljes szöveg az általam most közölt latin példányé.*

Az 1583—85—88. és az 1603., 1605., 1610. évi közgyűlési végzések, bizottsági munkálatok, és az első és pótló szövegezések, a m. tudom. akadémia kiadványa és az én újonnan közzé tett szövegeim között levő nagy különbségek kétségtelenül igazolják azt, hogy Kolozsvár városnak mind *Törvénykezési szabályai* máskép *Helyhatósági szokásos Törvényei*, mind *Örökösödési* [Successiot illető] *Törvényei* nem az 1588-ki és 1603-ki **eredeti szövegek**, de azokon alapuló, lassanként és történetileg fejlődött, többször módosított, s rendszerbe csak későn foglalt alkotások, mikhez a községi j. könyvek végzései csak az alapelveket és anyagot adták. A dolog természete s a kötelességek és hatáskörök coordinatioja kizárja azt, hogy e j. könyvekbe a bizottsági munkálatok is bele foglaltattak volna. Oda való s jegyzői teendő volt a végzések szerkesztése s beigtatása. A bizottsági terjedelmes munkálatokat beigtatni a jegyző nem is érkezett, hatási és jogkörében nem is állott. Ezek külön és önállóan voltak szerkesztve, a bizottsági tagok, a tanács, száz-férfiak, czéhek s a közügyek iránt érdeklődő más férfiak másolatokat vettek belőle, s így terjedtek el és szállottak tovább egyik nemzedékről a másikra, s minden nemzedék bele szötte az újabb végzéseket; míg végre csaknem egy teljes század alatt létre jött az a rendszeres szöveg, a mit a m. tudom. akadémia kiadott. A *Magyarországi Jogtörténelmi Emlékek* szerkesztői azt írják az *elsőről*, t. i. az 1588-ki *Szokásos Törvényekről*, hogy azok **eredetije**, mely az 1604 évi jul. 3-ki városi közgyűlés j. könyvéből [439. l.] láthatólag egyidejűleg latin és magyar szöveggel irattott, **legnagyobb valószínűséggel** Kolozsvár városnak: *Liber, Decreta hujus Civitatis, de necessariis et utilibus negotiis communibus Dominor. Senator. ac Centum Patrum Suffragiis confirmata perpetuisque semper futuris temporibus inviolabiliter observanda* című, **1583-ban kezdődő könyvbe volt beírva**, de onnan **hütlenn kezek által kivágatott**. [210. l.] A *másadikról*, t. i. az 1603-ki: *Successiot szabályozó Tractatus*-ról szintén ugy nyilatkoznak: hogy azok **eredetije** magyar nyelven szintén a fennebb jelzett könyvbe

*szerint, melyek leöttek A. D. 1603. 20 martij.*¹⁾ Itt van az osztóztató bírósági intézmény új örökösödési szabály szerinti életbelépésének kezdő határa.

volt beírva, de a legújabb időben valaki által barbár módon az is kivágott ... [251. l.]

E helyhatósági szabályalkotás imént előadott folyamának s írásban fennmaradt emlékeinek komoly megvizsgálása s kritikai egybevetése után mind a két állítás hiányos dologismereten alapuló oly föltevésnek minősül, a mit tényleg bebizonyítani nem lehet. A megcsonkított levelek megmaradt részéből tisztán megítélhető, hogy a kivágás nem a legújabb időben, de tán egy század, mindenesetre sok évtized előtt történt; megítélhető, hogy a szóban levő könyvből üres, iratlan papírt vágott ki olyan, a kinek arra szüksége volt, nem szellemi őrzás végett. Meg vagyok arról győződve, s hivatkozom az elfogulatlan olvasóra, hogy az idézett, 1583-ban kezdődő könyvbe a városi *Helyhatósági szabályok* egyike is azon alakban, a mint a m. tudom. akadémia kiadta, — *a legnagyobb valószínűséggel* — beigtatva soha sem voltak, abból ki nem vágattak, tehát a kiadvány szerkesztői a *gonosz kéz, hülsen kéz s barbár módon való megcsonkítás* vádját — compromittálva külföld és a jövőkor előtt a magyar levéltár-örök, írók és irodalom hitelét — igazságtalanul emelték s tették közzé azok ellen, a kik Kolozsvár város levéltára becses emlékeit őrzik, s közelebbi időben használták — a kik közé e mű írója is tartozik s a kinél ama könyv a legújabb időben egy évtizednél tovább volt. A szellemi őrzás erkölcsi bűnével gyanusítani ártatlanokat s arra nem érdemeseket nagy méltatlanság és könnyelműség.

Könyvben jött nyilvánosságra e megbélyegző vád. Könyvben legyen fölvilágosítva és megezáfolva. A megrovás háruljon vissza azokra, a kiken van e gyöngédtelen s igazságtalan eljárásért a közvélemény előtt a felelősség.

¹⁾ Hogy az olvasó az osztóztatás gyakorlati módját megismerje, közlöm kivonatban egynek a jegyzőkönyvét. — „Mi Rodner Lukács, Ciszár Mihály, Balásfi Pál és Jung András egy, mint az egész várostól választott osztó Birák, adjuk emlékezetekre mindeneknek, a kiknek illik, hogy hivatván minket a mi becsületes urunk, *Vásárhelyi Bálint deák* ilyen okból. Mivelhogy a városnak régi törvénye és szokása volt, hogy mikor a házasok a halál által egymástól megváltak és más házasságra akarták magokat adni, ha gyermekeik voltak, anyai harmadjokat kimutatták: Bálint uramnak is hites társát az Isten kivevén a világból, s ő más házasságra akarván magát adni, gyermekeinek igazát ki akarja mutatni. Azért mi elmenvén: a mi tisztünk s a város instructioja szerint mindenekben igazán és úgy jártunk el mindkét félre nézve, a mint az Isten értentünk adta; mely osztásban az árvák részéről Balásfi Bálint uram is jelen volt.

„Elsőben tehát Bálint uramot, az apát megeskettük és kívántuk, hogy mindent hit szerént eléadjon; azután az osztásra mentünk, s mivel két felnevelt gyermeki voltak, közöttük osztást nem tettünk, hanem a mi őket

A büntető igazságszolgáltatási eljárás jellemzésére két fontos adatot szolgáltat az 1586-ki sáfár polgári számadás. „Márctzius 19-n vetettek egy asszonyt a vízbe — írja a számadó — fizetett a poroslónak 1 ftot, a cigány vajdának is 1-et; vett egy zsákot,

megillette, ingó és ingatlan marhából, igazán kiadtuk. Az után következett a *pénzből és aranyból* őket illető rész kiadása; azután az *adósságok* száma, azután az *ezüstművek*, melyek harmadban jutottak nekik; azután az *ónművek*, melyek szintén harmadrészül jutottak nekik; azután a *férfi ruhák*, a *nőruhák*, az *ágynemű* és *fejér-ruhaneműek* harmada, a *vegyes osztálytárgyak*. Ezután következett, a mit Alia Kristofnak és Istóknak szabad akarat szerint ajándékba, osztályon kívül adott; továbbá a mit Istóknak előbb egyszer is máskor is adott, s most örökre neki engedte . . . Az osztálylevél néhány bezáró szóval végződik.“

Részint a kor társadalmi és családi élete, szokásai és műveltsége ismertetéseül, részint Kolozsvár polgárainak amaz időbeli vagyoniassága s a *Kincses Kolozsvár* hagyományos elnevezés igazolásául álljanak itt jó polgári házaknál ez időben történt egy-két osztály tárgyai.

A Vásárhelyi-féle osztályban voltak: *arany-, ezüstpénzek s arany- és ezüstművek*. Egy Lysimachus arany, nyom 5 aranyot, három arany forint, egy oláh aranynyal, mely többet nyom egy aranynál; arany forint volt 1700, ezek tizenkettei négyes aranyak; egy daraboeska finom arany, mely nyom egy ort [45 *péncz*] híján 9 aranyat; jutott 4 kopasz tallér, kettei János királyé, kettei Báth. Kristófé; skofium arany és ezüst apró matringokban, melyekből jutott a gyermekeknek 34 matring; egy összejáró aranyos kupa, lábas, aranyos, koronás pohár; apró gyonta [?] szemek, számszerint 25; üveg formára csinált pohár, négy apró selleg [iggy] pohár. *Férfi ruha s egyéb* volt e szerint: köpenyeg, mente, nyoszolyára való susperlát, veres karmasin, körül fekete bársonnyal ezifrázva, skarlát kolia, [?] ablakra való, fekete bársony prémes, réz mosdó medenceze, zavas [?] benne, gránát színű dolmán, karasia dolmán; 69 gombolyag fonal, négy falka fonal, réz borhűtő cseber, vessző rosta. *Női ruhák*: kamuka szoknya, veres arany kapcsokkal, türkes a közepében, megér 60 fto, tafota kis suba, fekete foszlányka, szoknyaváll ezüst karikákkal, veres bársonnyal, palást, gerezna, párta, pártaöv lánczostul, előruha, brassai. *Ágynemű, fejérenemű*: főalj, főtől való, két fonallal szőtt vánkos héjnak való, héjatlan főalj, fejér kötéses, két tafotás kis vánkos héj, ingváll ezüst fonallal, ingalj, krakkói abrosz, felső ing, lánykori viselt ing. *Élgyes osztálytárgyak*: gyoles tálnyér alá való, előruhába való fejér varrás, széles lepedőbe való két szél fejér varrás, ingbe való fejér varrás, rosta kendő, két erszénynek való vont arany, nyuszt süveg, egy o viselt kösöntyü, fa tálnyér, fa tál, tölgycellő teheneeske, kárpit, szőnyeg, vánkos.

Más osztály alkalmával a bírák *Udvarhelyi György* özvegye, Gyurkó nevű fiának a két részt ki akarván adni, a következő osztandó tárgyakat találták. *Különböző osztálytárgyak*: Egy öreg, tizes arany forint, 8 arany

melybe az asszonyt bele varták, 18 pénzen.“ A másik. „A mely két oláhot elfogtak, s egyiket nyársra ütötték, másikat akasztó fára, idéztettek rájuk 35 tanut, a szolgának fizetett 70 pénzt, jegyzőnek s esküdt polgároknak, hogy a tanukat bevitték, 40 pénzt, a jegyzőnek, hogy a törvényt [*ítéletet*] megírta, 12 p. a szolgáknak hogy kihozták s bevitték a *Toronyba*, 20 p. egynek, a ki azon oláhokra a bíró és tanács előtt tisztességét tett [bűnös-voltukra megesküdt] 78 pénzt.“ Kegyetlen törvény, s még kegyetlenebb peres eljárás, minek forrása a kor és társadalom durva erkölcese s kezdetleges műveltsége.

Kolozsvár város igazságszolgáltatási rendszere s jogi intézményei e két alap *Helyhatósági Szabályzat*-ban, a szükségnek és viszonyoknak megfelelő oly szilárd alakot nyertek, hogy magánjogélete 1588-tól és 1603-tól kezdve 1848-ig azokon fejlődött tovább; sőt ezek állottak fenn az 1849—1861-ig terjedő abszolút uralom első éveiben is. Ez — a mennyire az adatok engedték — meg levén állapítva: ezen túl — művem kiszabott köréhez képest

forint, oroszlanos tallér, 12 cserlevelű, aranyos nyelvű kalán, gyoles ágyfőtől való, egy bodor ing — alsó, felső, férfinak való derékalj csúp, kékes; *Beret fűben* [tehát akkor Brétfőt így nevezték] egy hold szőlő, *Harzongartban* másik hold, egy Aristoteles könyv dr. 65, egy *Dialectica Philippi Melanchtonis* 40 dr., *De Unitate Personae* és egy *Cicero* 85 dr., egy *Calvinus* 85 dr.

A *harmadik* osztálynál, mely 1604. ápril 29. *Enyedi Péter* pap halálakor, árvája *György deák* és meghalt felesége *Zilahi Anna* rokonai között ment végbe, érdekes a *pénzek és könyvek értéke*. Egy arany forint t. i. akkor 2 forintot ért, a tallér 1 forint 20 pénzt, 25 pénzes garas volt 6 drb.; a *könyvek jegyzéke és értéke*: *Isaiæ Prophetæ Oratiuncula* 2 for. *Lombardi Historia* 50 dr. *Postilla Hugonis* for. 1 dr. 50. *Ecclesiastica Historia* 1 for. 32 dr. *Glossa Ordinaria Iriæ* [*sic*] 1 for. *Liber Francisci presbyteri* 5 dr. *Conciones Francisci Davidis* 1 for. 62 dr. *Conciliatio locor.* 20 dr. *Ritus explorandæ Veritatis* 32 dr. *De Falsa et vera Cognitione unius Dei Patris* 50 dr. *Liber Joannis Pomerani* 16 dr. *Postilla Hemmingy Nicolay* 32 dr. *In Jobum Joannis Berenczi* [?] 16 dr. *Joannis Pomerani in Epistolam ad Romanos* 16 dr. *Commentarii in Danielelem* 10 dr. *Loci Theologici* 25 dr. *In Danielelem, Philippi Melanchtonis etc.* 20 dr. *In Epistolam ad Galathas Martini Lutheri* denar 20. *Catech. Quæstiones Nicolay Hemmingy* 25 dr. *Disputationes Mathiæ Devay* dr. 6.

A *szabó czéh* birtokában levő — fennebb ismertetett — czéhjegyző-könyvbeli *eredetiből*.

— csak a lényegesebb fejlődési mozzanatokot említem meg, a tüzetes és kimerítő tanulmányozást ezzel foglalkozó szakférfiaknak hagyva fenn.

E válságos korszakban az *ipar* terén sem volt maradandó alkotásokra alkalom és lehetőség; csak egy-két czéh beléletéből jegyezhető föl némi figyelemre méltó. A *Borbély czéh* első *Jegyző- és Inasszegődtetési könyve* 1600. sept. 10. kezdődik s 1793. jan. 13-ig foly magyar nyelven.¹⁾ A *Szabó czéh* — a mint fennebb elbeszéltem — az osztoztató birák 1603-ki jegyzőkönyve birtokához jutván: a kolozsvári *Örökösödési helyhatósági szabály*, maig ismeretes egyetlen egykoru magyar példányát — bárha megfélejesítve is — mint törvénykezésügyi rendkívül becses ereklyét 1610 óta tulajdonul bírja, mely annál fogva, hogy később a czéhjegyzők a mesterek nevét, nemzetiségét, származása helyét, czéhbe jutását s nevezetesebb élettörténeteiket, sokszor halálukat is följegyezték, egyzersmind ipartörténelmi forrás értékével bir. 1603. éven kezdve minden mesternek egy lap van hagyva, fölvetetését saját kézírásával igazolta valamennyi, 1784-ig 312 szabómester van beigtatva, ez évtől 1875-ig 151, együtt 363.²⁾ Az *Aranymices czéh Lettár-jegyzőkönyve* is foglal magában némi érdekest. 1600. márcz. 19. a czéhgyűlés az 1581-beli azon végzés fentartását határozta: „hogy valamely legény egy hónapig a mesterremeket meg nem készíti, azután minden héten 50—50 pénzt fizessen a mestereknek, mig elvégzi; ha 12 hétig sem végzi el, álljon a czéh hatalmában, bevegyék-e vagy ne? 1600-ra czéhmesterré választották Pegreczi Bálintot és Fenesi Mártont. A czéh vagyona átadásakor találtak: egy erszényben 6 magyar aranyforintot, török aranyat 16-ot, együtt 93-at; összesen 180 pénzre számítván egy aranyforintot, ezek együtt folyó pénzül tettek 167 frtot 40 p.; egész tallér volt 41, egyet 108 pénzre számítva, 46 frt; volt tehát együtt 809 frt 82 p.; a toronyban hadi szerszám: egész szakállas, jó állapotban 15, félszakállasok, szintén jók 8. ... 1601-re ismét azokat választották czéhmesterekké; a vagyon számbavételekor az aranyat ismét 180 pénzre számították. Volt egy hosszú szomorlás-ban³⁾ 1 gira, hat

¹⁾ A *Borbély czéh* levéltárából.

²⁾ A *Szabó czéh* levéltárában levő ered.

³⁾ E szó több változatban jó elé; úgy látszik, *zacskót* jelent; az alább említendő *szomorla sochijka* leginkább mutat erre.

nehezék ezüst, egy kisebb szomorlás-ban 16 nehezék ezüst, volt egy kis *szomorla zacskóban* két arany... 1602. az átadáskor egy *szomorla sochijkában* 3 arany. 1603. ápr. 25. a czéh egyenlő akarattal választotta czéhmesterré a két *tisztelet czéhatyát*: Balásfi Bálintot és Fenesi Mártont. Hat számvevő adta számba a czéh vagyonát. Volt igaz jó arany for. 180, egyet 2 frtra számítva 360 for. másodrendű arany 49, ebből egyet 1 frt 80 pénzre számítottak. Volt egy *szomorlás aranyocska*, [?] nyom hatodfél aranyot sat. egy kis szomorlásban ezüst 17 piseta, mindössze volt 1221 frt 35 p. Ápril 26. a toronyban levő hadi szerszámot adván számba, találtatott: 4 sisak, 2 fegyverderék, 6 egész szakállas, 9 fába ütött szakállas, 15 puska palaczk, 16 erszény golyóbisnak való, egy szép kis réz taraczk, 3 hosszú vas nyárs, nyelbe való, 3 tonna por, 1 asztal, vas golyóbis elég. 1604-re is az elébbieket választattak meg czéhmesterekké, átadáskor volt 580 frt 25 p.¹⁾ a mi a czéh vagyonosságát e súlyos időkben is mutatja.

A *kereskedés* állapota is viszontagságteljes volt. Az 1600 jul. 20—27-ki gyula-fejérvári országgyűlés 21. t.-czikkében a barom szük-volta miatt megtiltatott az ökör kivitele, s a ki megszegné, árujának a vámokon, 30-dokon és bárhol elvétele megengedtetett.²⁾ A Medgyesen 1602. aug. 23. tartott országgyűlés mindenféle barom kivitelét megtiltotta s Basta cs. fővezért felhatalmazta, hogy azok elkobzását a 30-dosoknak és városok előljáróinak szigoruan parancsolja meg. A hadi néptől való marhavétel szintén megtiltatott, a ki mégis vesz, pénz nélkül vétessék el tőle; ha mészáros venné meg és megnyuzná, kétszeres árát fizesse, a tanács vegye elégtételbe.³⁾ E végzés az 1602. decz. 10—15 gyula-fejérvári orsz. gyűlésen még szigorubbá tétetett, meghatározatván, hogy ha nemes vagy városi vesz ilyen kobzott marhát s kimészárolja, vagy máskép hasznára fordítja, a vevőn, kinél megtalálják, a vármegye ispánja vegyen 200, városítól a bíró 50 frtot.⁴⁾ Erdély tartományi császári főhadvezére s a tanácsos kormánybiztosok 1603. febr. 1. a következő árucikkek harminczadát szabályozták: „a barmok és

¹⁾ A *szabó czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 526. l.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 18. l.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 159. l.*

állatok, azok bőrei és azokból való készítmények, szőcsmívek, posztó-, arany- és selyemárúk, bársony és más szövet, fűszer és festék, gyümölcs és ércz, paraszt vászon [*vilorla vászon*], bor és a föld egyéb terménye, pokrócz és köpeny, folyékony anyagok, érczek, bőr szerszám, halak, kötél, gabona, só, szalonna, papir, faszerszám árait, meghagyva minden 30-adosnak, hogy magukat ahhoz tartásák.“¹⁾ A pénz árfolyamát országgyűlés határozta meg ugyan, de az — úgy látszik — a helyi viszonyok szerint időnként változott. Az 1602. aug. 23-ki medgyesi országgyűlés 25-ik t.-cikkében erről ily intézkedés van: „Mivelhogy országunkban a pénz igen szűk, végeztetett, hogy ez esztendőben az arany járjon 2 forinton, tallér 1 ftt 10 pénzen, a dutka 10 p. azután szabassék az időhöz az ára.“²⁾ Van még egy Prágában 1599. márcz. 18. a császár és Himmelreich [hihetően tanácsosa] aláírása alatt kelt kiváltságlevele Boghner Imre kolozsvári polgár részére kiállítva, melyben meghagyja, hogy őt és kereskedésre járó cselédeit s embereit Magyarországon és az alávetett tartományokban senki kérésére senki le ne tartóztassa, sem pedig a kolozsváriak régi kiváltságai ellenére vámfizetésre ne kényszerítse; a fő és alispánok, szolgabírák azoknak panaszára, a dolgot vizsgálják meg s az illetőket ezen parancs megtartására szorítsák rá.“³⁾ E magán oklevél a város hasonló kiváltságlevelén alapulása indító okából van lévéltárába letéve; van nyoma, hogy használta is . . . Molarth János báró császári udvari hadi tanácsos s komáromi vár- és őrségi kapitány, ugy Burghaus Miklós es. udvari kamarai tanácsos 1603. márcz. 4. kelt levelökben Kolozsvárnak ideiglenesen megengedték: „hogy lakosai kiváltságuk ellenére 30-dot ne fizessenek, de a tőlük vitt árukról és azoknak a közönséges harminczadi rendszabályok szerint 30-adi dijjáról állittassék ki jegy [*scheda*], a mit aztán a 30-adosoktól számadásaik rendén készpénzül elfogadnak, a továbbiakról a császár fogván határozni.“⁴⁾ Basta György 1604 febr. 8. Streifert Gergely, Teich János és Frilich [*igy*] Benedek tímár czéhmesterek kérésére Izabella királyné 1558-ki kiváltságlevelét az árulerakás, országos

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 192—202. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. 141. l.

³⁾ A városi levéltárban levő hártyára irt *eredetiből.* T. 92. sz.

⁴⁾ *A városi levéltárban. levő eredetiből.* Fasc. I. 8. sz.

négy vásár és a timároknak nyers bőrárulási kizáró jog iránt Mátyás király által 1469. sept. 4. adott kiváltságlevelét megerősítette.¹⁾

A szellemi érdekekre nézve gyászos volt e korszak. A *sajtó* alig adott némi életjelt. Eddig csak öt magyar²⁾ és két latin³⁾ kolozsvári kiadás ismeretes. Nagyérdekű lenne, ha a Vásárhelyi Gergely műve a birtokukba egy ideig visszahelyezett jezsuiták nyomdájában jelent volna meg, de bizonyosság ebben is sehonnan nem szerezhető. Az *iskola és oktatásügy* felől egy végrendeletet s az egyháziuni számadásokban néhány érdekes följegyzést találtam.

¹⁾ A *timár czéh* levéltárában levő *eredetiből*. Látható: OKLEVÉLT. I. köt. 212 - 213 ll.

²⁾ Kettő *Adámi Jánosé* 1599-ből. sat. Ezek Báthori Endre alatt fennebb már voltak említve. Egy *Csáktornyai Mátyásé*: Régenten a római főasszonyoknak czifraság tilalmáról való perlődése a Tanács előtt sat. 1599-ből. — Egy *Vásárhelyi Gergelyé*: A keresztény tudománynak rövid summáinak részei sat. 1599-ből. — *Látható a Régi Magyar Könyvtár*. 311., 312. sz. a. 147—149. ll. — Ötödik *Ráskai Gáspár* ily című műve: Egy szép Historia az vitéz Franciskoról sat. Kolozsvár 1601. *Régi M. Könyvtár*. 375. sz. a. 173. l. — Van még *Csáktornyaiútól*: Grobian verseinek magyar énekbe fordítása sat. Kolozsváratt jelent meg a XVI. században, de nem tudható: ez évkörbe esik-e? vagy másba? Elég megemlíteni.

³⁾ Egyik *Fischer Simon*, pomeraniai colbergi születésű, kolozsvári iskolatanáré: *Dialectices praecepta, breviter ac methodice in Schola Claudiopolitana studiosis proposita, tribus libris distincta*. Heltai G. betűivel 1599. 8-drét, ezümlapján 11 latin párversből álló Epigramm, *Diedrich György* kolozsvári szász unitárius lelkésztől; ajánlva van Pulacher István kolozsvári birónak és a tanácsnak decemb. 21. a szerző által. Ebben említi, hogy a kolozsvári iskolában Rhetorikát és Arithmetikát tanított, Cicronak Milo mellett tartott beszédét magyarázta s Molnár Gergely Dialectikáját is kezdte magyarázni; de mivel az terjedelmes volt, tanítványaiért jobb módszerrel átdolgozta, a mit azok nyilván igazoltak. Ezek közül üdvözlő verseket irtak hozzá Brosser János lector, Tex [toris] András. A könyv végén Aristoteles és más Dialecticusok műveiből néhány vitatételt bocsát közre tanítványai kedvéért, megrövidítve, s hallgatói, a kolozsvári gymnasiumbeli ifjak öngyakorlata végett, a hol magát *lector*-nak irta. Közölve van benne hat vitatétel és ugyanamnyi vitázó ifju neve: Dipsai Márton és Máthé, Szépmezei Lőrincz, Salicaeus [*Füzy*] Gergely, Gischner Ádám és Lisbona János, *Régi M. Könyvtár*. II. k. 294. sz. — A másik *Erasmus Rotterodamus* műve: *Catonis Libellus elegantissimus* sat. 1601. 8-r. *Régi M. Könyvtár*. II. köt. 316. sz.

A végrendelet kelt 1602. novemb. 16. magyar szövegben Széchy István kolozsvári bíró és tanácsosai s két konventi levélkereső előtt, Szakál János aranyműves házában, ahol a végrendelettevő Hesdati Erzsébet, előbb gyerőmonostori Kemény Lászlóné, később Buza Pálné lakott. Hagyott t. i. a nevezett 25 frtot az Óvárbeli iskolai deákoknak, 20 frtot Toroczkaai Máthé unitárius püspöknek, 37 frtot a szent Erzsébet-ispotályi prédikátornak és más ottani szükölködő szegényeknek, mindenikre nézve a felügyeletet a bíróra és tanácsra bízva.¹⁾ Az 1600-diki egyházfui számadás szerint: midőn Pál deák, a scholamester Olaszországból megjött, látván szükségét, a bíró adatott számára május 12. 2 forintot; unitárius emlékirók május 15-kére teszik igazgatói állása elfoglalását. Sept. 6. az iskolában a mester házában csináltattak egy asztalt, a két lectornak [unitárius emlékirók szerint: Fischer Simonnak és Broser Jánosnak] két karszéket, a kántornak egy padszéket, egy könyvtámlát [*pulpitus*], a szász lectornak [Broser-nek] egy ülőszéket, a nagy hallterembe két Szent-Mihály lovat [koporsó = *feretrum*] 1 frt 10 pénzért, megvasalták 6 pénzért. Az iskola nagy halltermében borították meg 8 ablakot, vettek zsoltárkönyvnek [*psalterium*] három pergament 1 frt 50 pénzen, *gradual* iratáshoz pergament 7 frt 50 kron, annak irásához Bernard doctortól vettek igen jó fekete tentát, más árustól cinobriumot, berzent és czudalt [?] 1 frt 41 pénzen. A magyar kántornak, a ki a *gradualt* hártýára írta, fizettek 8 frtot s egy köből buzát vettek 3 forinton és 50 pénzen. 1602. márcz. 18. csináltattak a magyar deákoknak egy *gradualt*, melybe az ünnepi énekeket írták, vettek hozzá két konc papirost 24 pénzen, bekötéséért fizettek 40 pénzt; 23-án a szászok templomában is a szász deákok kívánságára egy *graduálhoz* vettek 2 konc papirost 24 pénzen, bekötéséért a könyvkötőnek 1 frt 50 pénzt; jan. 2. csináltattak a scholában a szász deákoknak egy hosszú asztalt és egy zselyeszéket 1 frt 60 pénzen; novemb. 4. a *syntaxisták* tanuló szobájába [*classis*] egy kívül fűthető kemenczét, 7-kén az *infimisták* tanuló szobájába egy új kemenczét 164 parasztkályhából; egy szegény *mendicans*-nak a szűrét a szabótól kiváltották 20 pénzen.

¹⁾ Országos levéltár, kolozsmonostori konv. levéltár-részében: Protocolum O. 140—143.

Az *egyház és szószelek* folytonos válság közt, most elnyomva és megfélemlítve, majd fölszabadítva és védelmezve vívódott sorsával. Az unitáriusok megtartani, a jezsuiták visszaszerezni igyekeztek jogaikat s vagyonukat. A politikai harcok s hadi szerencse kétszer változtatta meg s alakította vissza Kolozsvár vallásos viszonyait s egész egyházéletét. A községi jegyzőkönyvek végzései mintegy tükörben mutatják ezt. 1601. márcz. 17.¹⁾ meghalván Erasmus János unitárius plebánus, javait a város kezelés alá vette, s az aug. 18-ki közgyűlés a plebánus választást kedvezőbb időkre halasztotta. „A bort töltsék el a gondviselők — mond a végzés — a papoknak a mi övék, a szokás szerint adják meg.“ Az idő sanyaruvolta miatt csak 1602. márcz. 2. jött rá alkalom, hogy a plebánust megválaszthassák. „Az *Unio* szerint egyenlő szavazattal választották a magyar nemzetű Göcsi Pált, az iskolaigazgatót [*scholamestert*]. A gyűlés az idősb esküdt polgárok [*senior*] közül 6-ot, a két egyházfit s négy más polgárt küldé üdvözlésére, kik felkérjék őt a száz-férfiak gyűlésében megjelenésre. Midőn feljött, a magyarok nevében Radnothfáy István egyik egyházi üdvözölte, mire a választott szép ékesen felelt. Ezután a papi renddel együtt a szentegyházba indult, kísérve a tanácstól, hová a harangozásra — ősi szokás szerint — már az egész város népe össze volt gyűlve. A tanács a kapu között rendbe állott, legelől a bíró, s az új plebánus rendre mindenikkel kezet fogott. Azután a bíró a tanács nevében röviden üdvözölte, a mit a plebánus is röviden viszonzott. A bíró a plebánust asztal elé állítván, a tanács és város nevében az egész nép előtt újra köszöntötte, megáldotta és szerencséltette, kihirdetvén a választást a papirend és a város egész népe előtt, a mire Thoroczkaí Máthé, korábbi prédikátor, most püspök felelt. Az új plebánust a két egyházi a két idősb esküdt polgárral együtt föl emelték az asztal előtt, a mi után az rövid beszédet tartott, a választás iránt engedelmességét kijelentette s szolgálatát felajánlta. Ezután az elébbi rendben a plebánia-házhoz kísérte az egész tanács és város, s a kapu között megállván: a bíró a tanács és város nevében teljhatalommal ajánlta a prédikátori rendnek, a plebánia-házat minden hozzátartozó örökségekkel és jövedelemmel gondviselése alá bizva, kezénél hagyá. Ekkor a prédikátori rend nevé-

¹⁾ 1601. évi *eredeti egyháziívi számadások*.

ben Máthé püspök által ígérte a városhoz való engedelmességét.¹⁾ A plebánusi fizetés a dézma és külső birtokok voltak; a pénzbeli csekélyre ment, s a lívek arra is nehezen voltak rá bírhatók. A kort élesen jellemzi s a polgárság rendkívüli takarékos szellemét mutatja a papi fizetés némi — bár föltételes — javítását illető egy 1599. octob. 11-ki közgyűlési végzés, melylyel a közönség: „Kósa János magyar prédikátor könyörgéséből az idő szük-voltát s minden eleség drágaságát megértvén: az ő régi jámbor szolgálatait tekintetbe véve, ez egy esztendőre fizetését megjobbitotta 50 frt készpénzzel, de nem úgy, hogy állandó legyen, hanem a mikor tetszik, megszüntethessék. . . .²⁾

Nagy szerenestlenség érte a kolozsvári unitárius papságot Náprágy r. kathol. püspök tanácsa következtében. Rudolf császár és fejedelem mások között e főpapot is megkérdezte Erdély miként szervezése iránt. Mihály vajda és Basta nemzeti gyűlölködéséhez most a türelmetlen főpap vallási fanatismusa is járult. A két első fölgyújtotta Kolozsvárt, polgárait megsarczolta és megölette; ez a lelkiismereteket háborította meg, boszuállást s az unitáriusok megtérítését vagy kiirtását tanácsolván 1602. febr. 1. tett fölterjesztésében a fejedelemnek. . . . „Az erdélyiek — így szól egy helyen — csaknem mind Ariánusok és Kálvinisták, a kik e rájuk nézve végzetteljes időben a legkönnyebben visszatéríthetők a róm. kathol. hitre, úgy, hogy a felség mutassa magát vonakodónak a kegyelemadásban; az Ariánusok valamennyi templomait zárassa be, s a szószéktől prédikátoraikat fővesztés alatt tiltassa el. A kik hajlandók visszatérni, nyerjenek könnyebben kegyelmet, a ridegen vonakodókkal durvábban kell bánni. . . . . Egy másik pontban ajánlja, hogy az Ariánusok dézmái adassanak vissza a régi tulajdonosoknak; azon jövedelmek, a miket a róm. kathol. fejedelmek esküjökönél fogva katolikusoknak adományoztak, vétessenek el tőlük; a nekik kedvező s fejedelmi esküvel megerősített törvény-cikkek töröltessenek el. A püspök azt hiszi, hogy a császári biztos urak, ha szorgalmasan járnak el dolgukban, a fejedelem nevében teendő egyszerű intéssel és parancsral végbe vihetik ezt. Nem kell új zendüléstől tartani. Torda és Déézs, az Ariánusok két leg-

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

nagyobb mezővárosa és székhelye már meg van törve, tűz által merőben elpusztítva; nézete szerint oda vagy új telepítés szükséges, vagy az elmenekült nyakas Ariánusokat csak feltételesen kell befogadni. Csak az egy Kolozsvár áll fenn még, a püspök székhelye, mely közelségénél fogva, úgy a hogy, ő felségéhez hű. E veszélyes felekezetet onnan ki kell űzni, a mi könnyen megtehető.“¹⁾ Politikai javaslatai közül csak egy érdeklí Kolozsvárt, az, hogy a királyi kamara helyeül Kolozsvárt vagy Brassót hozta javaslatba. . . . Jelentése végén ismét visszatérve az elébb mondottakra, így nyilatkozott: „A mi a vallást illeti: ha az isteni dolgok az emberiek elé teendők, a mostani győzelem folytán az ország főkapitánya az Ariánusok kolozsvári templomait, a kik a róm. kathol. vallás és jezsuiták elleni minden tanácskozásban és fondorlatban elsők voltak, foglalja el, zárja be, s az Ariánus prédikátorokat kergesse el. Tegye azt a Kálvinistákkal is, ahol könnyedén lehet. Méltó, hogy az ártatlan I. Ferdinánd császár ártatlansága, a ki az ifju János király Ariánus hitszegése miatt e tartománytól megfosztott, kiderüljön, és a királyfi eretneksége, a mit ő a tartományból minden szerzet kiüldözése által oda bevitt, elkárhoztassék, és a világ szélső határára szoríttassék ki. . . .“²⁾

E tanács titkon volt adva, de Kolozsvár előtt, mely Náprágy püspök érületét regóta ismerte, rejtve nem maradhatott. Ez a nagy hadi sarcz, a város szabadságainak elvétele, Carigly atya magyarországi titkos és nyílt térítése s a jezsuita szerzettől nem egyszer tapasztalt támadó magatartás a népben állandó belső harag és boszuforralás anyagává lett, s előidézte a Székely Mózes alatt történt sajnós zárdái és templomlerombolási eseményeket; ezek viszont maguk után vonták a német katonaság rémtetteit s Basta ama kegyetlen büntetését, melynek lelkiismeretet bántó legsúlyosb része azon szigorú parancs volt: „hogy azon városokban, melyek Rudolf fejedelem ellen föllázadtak, róm. katholikus isteni tiszteletnél egyéb nem lehet, s más nem tartathatik.“ Kolozsvárnak, mint föllázadó városnak, az unitárius vallás követése Basta 1603. sept. 13-án Déván kelt rendelete IV-ik pontja értelmében megtiltatott, rá súlyos pénzbüntetés szabott, különösen arra

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. 167. l.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. 167—168. ll.

is köteleztetvén, hogy a székesegyházat a jezsuitáknak adja át, s a lerombolt farkas-utczai iskolák és házak helyett adjon mást.¹⁾ „Mínthogy ő — így szól Basta, az erdélyi hadak táborának fővezére, Kolozsvár főbirájához és esküdt polgáraihoz 1603. octob. 2. intézett parancslevelében — az általuk lerombolt jezsuita egyház helyett nekik más egyházat — érte a főtéri székesegyházat — adott s engedélyezett, szükség, hogy minden tartozandóságok, melyek addig azéi voltak, most is adassanak át. Megparancsolta és meghagyta a cs. és kir. felségtől neki adott teljhatalomnál fogva a város birájának és esküdt polgárainak, hogy nemcsak a plebánia-házhoz és székesegyházhoz tartozó vagy tartozni kellő malmot, de a kerteket, szőlőket s minden egyebet ezen rendelete vétele után a tisztelendő jezsuita atyáknak visszabocsátni s kezeikbe adni mindenképen tartozzanak és kötelesek legyenek, különben legsúlyosb rosszalása és feddése alatt cselekedni nem merészelvén.“²⁾ Ennek végrehajtója Carigly atya volt, a ki 1604. jan. 8. a kassai templom elvételét a bécsi udvarnak jelentvén; tudatta, hogy indul Kolozsvárra, hogy a térítés művét ott is kezébe vegye.³⁾ Mily gyorsan történt ez, fennebb Gerasius Jakab, a jezsuiták prágai collegiumának igazgatója elismerő írása mutatja, a ki a bécsi alkancellár parancsára vette át a templomot jan. 12. 1604.⁴⁾ Cariglynek vallásrendezési műve 1604. febr. 20. végre volt hajtva. Nemcsak a főtéri templomot és templomi készleteket, az óvári iskolát, a szentpéterei templomot, de néhány községi házat is átadtak a jezsuitáknak,⁵⁾ a mi a térítésnek alapföltétele volt.

Érdekes részletek maradtak fenn az 1604. évi egyházfui számadásokban a r. kath. isteni tisztelet és szertartások visszaállításáról. „Ápril 10-n — írja az egyházfi — mínthogy a jezsuita atyák a r. kath. vallás régi szertartásai szerint a nagypénteki ünnepre koporsót csináltak, s azt — a mennyire lehetett — illően fel is díszítették, az egyházfi vett hozzá apró és öreg fejes szeget, öreg vas szeget, léczszeget, 25 öl vékony gyeplőt, sárga czindelt[?]... 15-n a birák a tanács akaratyából a husvétii ünnepre 15

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 235. 1.*

²⁾ *Városi levéltár. Fac. III. 62. sz. Közölve: Erd. Orsz. gy. Eml. V. 136. 1.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 68. 1.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. 242. 1.*

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. U. o.*

font gyertyának való viaszat, ápril 17-n a Boldogasszony oltára felől a nagy templom híjjára feljáró grádics ajtajára zárat . . . . Május 3-n a birák és tanács akaratjából a jezsuiták rectorával egyetértve a nagy templomban a segrestyét kijavíttatta, egy új oltárt csináltatott, s a templom padimentumát megigazíttatta. Junius 4-n öreg és apró fejes szegeket vett, melyekkel a nagy templombeli nagy oltáron lévő keresztet [*crucifixum*] a táblájához s a superlátot a ráájához szegezték; 10-én az oltár mellett kétfelől levő almáriumokat készíttette el; 12-n a paizskészítő az úrnapi menetre [*processio*] a superlat rúdját, az esztergáros rá a gombokat elkészíttette s hozzá az asztalos fakeresztet csinált. . . .¹⁾ Ezek fogalmat adnak arról, mennyire átalakították az unitáriusok a templom belsőjét saját egyszerű isteni tiszteletök formáira; de jellemző, hogy 30 évi használat után is meg volt a Boldogasszony oltára, a tanács és bíró községi végzésnél fogva állítatott helyre mindent, s a róm. kath. fényesb isteni tisztelet költségét a közpénztárból szintugy fedezték, mint az unitáriusokét; jegyzéket készíttettek minden kiadásról s a tanács ülésébe felhivatott két jezsuitával aláíraták.

A templomoknak az unitáriusoktól visszafoglalása Székely Mózesnek 1603. június 17-n történt megveretése után mindjárt elkezdődött, csak a hivatalos helyben hagyás volt hátra, a mit Basta octob. 2. rendelt el. „Miután — így szól az — a jezsuitáknak templom helyett [*a farkas-utczai leromboltat érti*] templomot [*az unitáriusok által birt piacit*] adott, az ahoz tartozó malmokat, kerteket, szállóket, s minden egyéb egyházi jókat adjanak vissza.“²⁾ Bastának parancsolni, a hazafiaknak engedelmeskedni egy volt. . . . Az unitáriusoknak sokáig nem volt szabad s nem volt helyök, a hol, s nem papjuk, a ki isteni tiszteletet tartson. 1603. sept. 27. Krausenegg Pál és Hoffmann György es. biztosok ajánlották a városnak, hogy folyamodjanak a felséghez, s kérjenek engedélyt rá, hogy a magyar és szász nemzet külön-külön egy predikátort tarthasson. A közgyűlés rá a bírót kérte fel. Ebből bizonyos, hogy egyiknek sem volt temploma és papja. Unitárius emlékirók szerint Thoroczkai Máthé püspök Basta üldözése előtt a thoroczkói vas-

¹⁾ 1604. *egyházfui ered. számadások.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. III. 62. sz.*

bányákba menekült s ott elrejtözve élt hosszas ideig; Gócs Pál plebánus a lengyelországi unitáriusokhoz, a többi papok és tanítók, kitől hova lehetett, elvonultak, s föl nem ismerve, hitsorsosaiknál lappangottak; egyedül Broser János szász predikátor német öltözetben mert itthon maradni, s Biró Sámuel unitárius főember házánál 3 évnél tovább prédikálni, t. i. 1603. octoberétől 1605. július 21-ig.¹⁾ Az óvári iskola, templom és plebánia-ház átadásáról csak egyszeri emlékezés van az 1604. évi febr. 3. közgyűlés j. könyvében t. i. : „hogy a száz-férfiak a jezsuita atyák kivánsága tárgyában a bírót felkérték, hogy az öregekből ugyan számosokat hívjon meg gyűlésbe s a dologról oly módon végezzenek, hogy magukra a mostaninál is nagyobb nyavalyát ne hozzanak.“²⁾ Az 1604. decemb. 28-ki községi gyűlésben két választott tanácsbeli kéretett fel: „hogy a predikátorok felől szóljanak ő Ngoknak és kívánják meg könyörgés által, hogy valami bizonyos helyen, szokott régi rendtartásuk szerint prédikáltathatnának és hallgathatnák az Úr Isten igéjét, minthogy a közönség is felette igen szomjuhozza.“ A követek az 1505. jan. 8-ki közgyűlésbe a cs. biztosok azon válaszát jelentették be, hogy mind a magyar, mind a szász predikátoroknak szabadon prédikálását megengedték, mit a közönség nagy háladatossággal vett ő Nguktól, s ígérte, hogy mindenekben az engedély pontjaihoz fogja magát tartani. Azt is meghatározták, hogy a tanácsbeli urak nagyon szorgalmasan vigyázzanak rá, hogy a négy bevett valláson kívül semmi idegen predikátorokat ne engedjenek a városon prédikálni, hanem csak azon renden valókat, a kik az előtt a város eleibe jöttek volt könyörögni és a kiknek szabadsága az elmúlt esztendőben elvétett volt. S végre mind a magyar, mind a szász nemzetbelieknek bizonyos két helyet szükség rendelni, a hol illően predikálhassanak, s arra mindkettő maga viseljen gondot.³⁾ Érdekes följegyzések vannak az egyházfui számadásokban a predikátorok választásáról, azok létszámáról, lakházairól és fizetéséről sat. „János uramot [Köblösi vagy Varsolezy?] a lectort mikor 1601. predikátorságra

¹⁾ Székely Sándor. Unitária Vallás Tört. 123—124. II. Fosztó Uzoni István kéziratban levő egyháztörténete. II. k. 26—27. II.

²⁾ Közgyűl. ered. j. könyv.

³⁾ Közgyűl. ered. j. könyv.

hívták vala, márczius 23. adtak neki helyet a plebánia házánál, az egyházi elkészítette a házat, fizetett 50 pénzt.“ A fizetések nemét s mennyiségét ily részletezőleg tárja föl e számadás. „Mikor a buzáról számoltak, adtak Máthé uramnak [*a püspöknek*] mint a szentpéteri prédikátornak Varsolezy Jánosnak [hátrább szász prédikátornak is mondja] három köblöt; a pap malmából Máthé uramnak 2 köblöt, a két prédikátornak egyet-egyet; július 3-n György prédikátornak 25 ftot, 31-n János, szász prédikátornak szintén annyit, aug. 2. Máthé papnak, a püspöknek 25 for. aug. 6. mikor a bódulás volt, a szuszékbeli buzát kóborlástól féltve az egyházi elrejtette, a molnár legényekre költött 16 pénzt; aug. 27-n mikor a hadak a malomban mindent összevagdaltak, újra kellett szerezni mindent, költött 46 pénzt; octob. 27. Diedrich György prédikátornak fizetésébe 25 for., Köblösi János szász prédikátornak 25 for., octob. 25-n Köblösi János predikátornak a templom pénzéből 20 for., sept. 7-n Máthé püspök fizetésében 25 for., Réthi János magyar prédikátornak, Varsolezy Jánosnak, a szentpéteri prédikátornak 25 for., a scholamesternek [*neve hiányzik*] 25 for., Diedrich György szász prédikátornak 25 for., Broser János szász prédikátornak 25 for.“ ¹⁾ Még egy pár érdekest jegyzek meg. A harangozási számadás szerint: „1601. márczius 11-n Erasmus ur halálakor sokat kellett harangozni, a harangozó fél font olajat vett 25 p., siresináláskor mészkeverőnek és apró mívésnek 18 p.“ Ez azt mutatja, hogy a híres tudóst kriptába vagy kőfal közé temették... Az egyház népességéről némi fogalmat ad az elhasznált urvaSORAI kenyér és bor mennyisége. „Junius 9-n urvaSORA vételkor a templomba 10 cipót vett 36 pénzen, bort 76 p. 1602. május 22. a pünkösdi urvaSORA vételkor vett 5 ejtel bort, egyet 24 pénzen = 1 for. 20 p. egy fejér kenyeret 36 p.“ A keresztény szeretetnek is egy pár szép példáját hagyta emlékezetben a számadó. „Tamás papnak látván szegénységét, küldött kétszer a bíró rendeletéből 82 pénzt; 1599. decz. 28. egy szegény predikátornak, kit a kozákok fosztottak volt meg, segélyül adtak 66 pénzt.“ ²⁾ Egy más számadásban 1604. Fejér Miklós említetik mint kolozsvári pap.

¹⁾ *Egyházi ered. számadás.*

²⁾ *Egyházi ered. számadás.*

Az ellentétekből kiderülni szokott történeti igazság érdekében ide igtatom Vass József r. kath. írónak e korszakra vonatkozó előadását. „Nyolcz év folyt le — írja ő — a jezsuitáknak 1595. Erdélybe visszahozása után, mi alatt a r. kath. tanintézet eredeti helyén maradhatott. A XVII-ik század elhomályosítá szerencsecsillagát. Székely Mózes 1603. jun. 4. Kolozsvárt ostrommal megvívta. A helybeli s városba szorult idegen nép vad tömege a jezsuitákat a városból kiűzetni lármásan követelte, sőt erre a tanácsot is kényszerítette. Ezután a tömeg a szentegyházat, szerzeteslakot és tanintézetet megrohanta, kifosztotta, lerontotta. Utóbbi mint kath. intézet azon helyen soha többé fel sem állitatott. A társoda 10 tagja bántalmazva, gúny és gyalázat közt elűzetett, kiket hogy a hazában portyázó tatárok kezére ne jussanak, a r. kath. főrendü Tholdy István nagylelkűleg oltalmazván, Bogáthy János görgényi várába küldött, szükségükről emberbaráti módon gondoskodván. Egy Fekete Manó nevű közülök, az egyház gondnoka, a bösz nép dühének lett áldozata, a templom kirablásakor homlokára ejtett fejszevágás és egyszerre ráröpült puskagolyó által leterítetvén... Legyőzván Basta Székely Mózes, Erdély Rudolf római császár s magyar király hatalma alá került. A kolozsvári új parancsnok 1603. octoberében a főtéri nagy templomot és az óvári tanodákat az unitáriusoktól visszavette s a négy hóval az előtt kiútasított jezsuitáknak adta át. De nem soká birták. Boesкаи István fejedelem 1605. jul. 21. kelt rendeletéből 29 havi használat után mindkettő elvétetvén, az elébbi birtokosoknak [*unitáriusoknak*] adatott át.“¹⁾

A ráczok, hajduk és vallonok [*németek*], Basta és Mihály vajda ideje alatti erdélyi pusztításairól rémületes dolgokat jegyeztek föl az egykoru emlékirók. Bethlen Farkas Szamosközy után 1601-ről azt hagyta emlékezetben: „hogy Basta katonái az ő eltávozásakor akarata ellenére, egész Erdélyt, ölve, rabolva bebarangolták, a nemesek udvarházait feldúlták, a templomokba betörték s szentségtörőleg kifosztották, a városokból kimenő emberek javait erőszakkal elvették, a kik a havasokba rejtőztek el, kémek s árulók segélyével fölkutatták, barbár módon ölték meg, nem volt oly rejthely az országban, homnan az embereket ki nem vonszol-

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. nyilv. teljes Gymnasium Évkönyvei.* sat. 11—12. II.

ták. . . .¹⁾ 1602-ről szintígy ír. „Ez évben rövid fegyvernügvas köttetvén Basta és Báthori Zsigmond között, 3000 hajdu, nem tudható, minő furiáktól kergetve, Erdélybe tört, júniusban a vásárhelyi vásárt rohanták meg, 8 polgárt és több kereskedőt megölvén: amazoktól a mit házaikban találtak, ezektől áruikat elragadozták, s ölvé, rabolva kóborolták be Görgény és Déva vidékét, s Kalotaszegen és Kolozsvár vidékén oly kegyetlen mérsárlást vittek végbe, nem tekintve korra és nemre, a minőt Erdély eddig nem látott. . . .²⁾ Megdöbentően világítják meg a hajduk Kolozsváratt és határán végrehajtott szörnyetteit az egyházfiak számadásaiban levő temetkezési följegyzések. „1601. aug. 28. — írja egyik számadó — mikor a hajduktól a majorok között sok ember levágatott, a biró rendeletéből Varga Gáspár temetett el 21 testet, fizetett érette 7 frtot; sept. 1. megint valami szegény embereket temetett el, a kiket a mezőn levágtak, 14 testet, fizetett érettök 4 frtot 33 p.; sept. 5. megint a mezőben levágott 7 testért neki 2 frt 33 p.; 14. ismét a mezőben levágott 5 emberért 1 frt 60 p.; 26-n a mezőben itt-ott levágva talált 5 testért 1 frt 60 p.; nov.

¹⁾ *Bethlen*. V. k. 75. l.

²⁾ *Bethlen*. V. k. 94—97. II. *Szamosközy* így írja le a hajdukat. „A hajduk magyar, oláh, rác és más nemzetbeli, rablásra és hadakozásra egyaránt alkalmas gyűlevész nép. A rácok Duma-melléki hazájokat már rég elhagyva, kóborolnak szerteszét, nines házuk, családjuk — kegyetlen, vérszomjas nép; nines hová vonzódjanak, tehát a katonáskodás elemök, szükségöket s az éhséget folytonos rablással esillapítják“. Máshol ugyan ez egykoru író így jellemzi őket. „Alkalom szerint magukat áruba boesátva, most keresztény, majd török szolgálatba állanak: lopásra, rablásra, árulásra, kémkedésre, titkos bünök végrehajtására rendkívül hajlandók s alkalmasok. Az emberiségtől oly távol állnak, hogy bennök ábrázatjokon kívül semmi emberi nines. Szükségeikben annyira hitszegök és istentelenek, hogy nemesak szomszédjaikat és a hadi foglyokat, de saját nőiket, gyermekeiket, testvéreiket és sógoraikat is eladják a törököknek, saját vérökkel kereskedést üzve. A magyarok a rácúságot annyira veszélyosnek tartják, hogy kiirtásukat törvényben végezték el — Losonczy István és Petrovich Péter nem egyszer végre is hajtotta azt.“

A magyar hajduk magyarországi zsellér lakók, de mivel nines rendes zsoldjuk, élelmöket, ruházatjokat, vagyonukat, kincsöiket, szóval: mindenöket imeni-onnani rablással szokták megkeresni. Legelőbb Mihály vajda hozta be őket Erdélybe, a kiket az ország kiüzvén: e népsöpredéket Basta másodsor is behozta, s ezek voltak, a kik Erdélyt csaknem végpusztulásra juttatták.

14. Kómálban 2 emberért, kiket a harezkor ott levágtak és a 3-dikért, kit Kotsis András házánál vágtak le, 1 frt 27 p. Ugyan Varga Gáspárnak 2 holt emberért 66 p.; nov. 30. öt németért, kiket szintén ő temetett el, 1 frt 50 p.; decz. 5. 11 ember eltemetéseért a bíró meghagyásából 2 frt. Mikor a németek a plebánia-háznál levő közt [kertet] a nov. 21-ki harezkor elégették, megcsináltatta 50 pénzért.¹⁾ E kalóz élet s öldöklő belső háboru ez adatok szerint aug. 28-kától deczember 5-kéig tartott, s a mezőn és rejtelyeken fölkatatott vagy meglepett és legyilkolt, 61 polgárától fosztotta meg a várost. 1602. Kolozsvárt a hajduk és pestis együtt pusztították. „April 27. — írja a számadó egyházi — két sirásónak Hidelvén 6 test eltemetéseért adott 50 p.; május 1-én valami parasztembereknek 8 hidelvi emberért 1 frt; 2-kán más 4 testért 1 frt; 4-kén ugyan 2 hidelvi testért 25 p.; 8-kán hidelvi 9 ember teste eltemetéseért 1 frt; jul. 13. sirásó Gáspárnak halott temetésért 50 p.; 18-kán, hogy halottakat temetett 4 frt [száma nincs megírva, de 12—15 lehetett]; aug. 1. halott temetésért 50 p.; 11-kén 3 frtot [itt is lehetett 10—12]; 21-kén ismét 3 frt; sept. 4. ismét 3 frt; ápril 27-től sept. 4-ig csak családtalan halott 60—70 temettetett el a város költségén.“²⁾

E nagy halandóság a temetőhelyről gondoskodást tette szükségessé. Az 1602. márcz. 4. közgyűlés azon okból, hogy az egyik temetőkert holt testek sirjaival megtelt, a külső kertet pedig bizonyos okból [értetik a villongó, háborus idő] most meg nem szabadíthatni, végezte: „hogy a bíró a közép-utcza kapunál és Monostorkapunál levő két kőkeretet szabadíttassa meg, a temetésben pedig a régi mód tartassék meg. A hidutezának és tordautezának alsó szerin valók temetkezzenek a középkapubeli kertbe, a felső szeren valók a Monostorkapu mellettibe.“³⁾ Márcz. 6. ismét ily végzést hoztak: „Minthogy látják a templomokban való temetés miatti szörnyüséget, a mitől keresztény atyánkfiai megirtóztak, és mind az isteni tiszteletre való menéstől megszűntek, mind szegény meghalt atyánkfiainak eltakart testeket gyakran hányják, kavargatják sokak lelki fájdalmára; ezért egyező szavazattal a mai naptól fogva

¹⁾ Az 1601-ki eredeti számadásokból.

²⁾ Az 1602-ki egyházi ered. számadásokból.

³⁾ Az ered. közgyűlés j. könyve.

teljességgel megszüntetik a templomokba való temetkezést, sőt a most megásott két sirt is mindjárt bevonatták. A magántemetkezést saját birtokában azonban senkitől nem vonják el. . . .“ ¹⁾

A háboru és pestis e pusztító vészeit még világosabbá teszi két közgyűlési végzés. Az egyik az 1602. jun. 4-ki. „Minthogy a nemesség — így szól az — és a város körül levő szomszédos faluk lakosi a mostani romláshoz képest megmaradásukért falaik közé menekültek, szózatöbbséggel meghatározatott, hogy kiváltképen ezen vármegyebelieket jó ítélettel egy kevés ideig lakóul bebocsás-
sák, a módozat iránt a bíró más napra hívjon össze külön gyűlést. . . .“ ²⁾ „A plebánus és prédikátori rendek — így szól a nov. 7-ki másik — a pestis és egyéb nyavalyák eltávoztatásáért, a mivel Isten a várost meglátogatta, szükségesnek látják a penitencia tartást. Azért végezték, hogy mindennap jó reggel 5 órakor harangozzanak, és így az isteni tisztelet kapunyitás előtt véghez mehet; ezután mindenki kézi munkájára is rá érkezik; estve pedig 4 órakor harangozzanak és az Isten házába a könyörgésre tartozzék mindenki elmenni, a bíró is a tanácscsal egyetemben. A dorbézolókat pedig büntessék meg érdemek szerint. . . .“ ³⁾

A város beléletéből is maradt fenn néhány emlékezetre méltó esemény. Rudolf cs. és fejedelemtől két évről maradt fenn Kolozsváratt vert pénz, egyik 1598-ból, melyen alul *vár vagy torony* látszik, s ebből következtetik, hogy ott veretett; ⁴⁾ ismét 1605-n, rajta *torony vagy vár* s ezenkívül e két betű van: C. B. [*Clausenburg*]. ⁵⁾ Bizonyos, hogy ez az ottani pénzverő házban készült. E fejedelem alatt 1603. márcz. 15 óta Filstich Péter volt a pénzverőház és az aranyváltó kamara főnöke [*praefectus*], a ki azt bizonyos czikkek és föltételek alatt bírta, melyek szerint ő köteles volt az aranyanyagot minden magyar vertaranynál oly értékben fogadni el, hogy azt 160 pénzzel váltsa be, s a felett a fiskusnak fizetett tőle 22 pénzt. 1605. a fejedelem főkapitánya Ráthóti Gyulaffi László szabaddá tevén az aranyváltást, azt Várfalvi Kósa Mátyásnak adta át, s így ő jövedelmét, a fiskus a beváltási díjt vesztette el, a miért

¹⁾ *Az ered. közgyűl. j. könyv.*

²⁾ *Az ered. közgyűl. j. könyv.*

³⁾ *Az ered. közgyűl. j. könyv.*

⁴⁾ *Érdi: Erdély Érmei sat. 32. l*

⁵⁾ *Érdi: Erdély Érmei sat. 33. l.*

ő azon évi május 6. a kolozsmonostori konvent előtt tiltakozott.¹⁾ Ugyanazon fejedelem 1604. jun. 2. Erdély kormányzó biztosainak adott útasításában tanácsosai kormányhelyéül Kolozsvárt jelölte ki, s a várak és más fejedelmi jövedelmek kezelő tisztoivé, várkapitányokká, harminczadosokká németek alkalmazását rendelte.²⁾ Az első Kolozsvárt, mint az ottani 30-adi hivatal helyét csaknem életérdekében érintette. A másik az osztrák uralkodók németesítési szándékát most tárta fel teljes világosan Erdély magyarsága előtt, mely ezt indító okul vette a nemzeti fejedelemséghez való még szilárdabb ragaszkodásra. „A kapu kulcsai álljanak — így szól az 1605. jan. 29-ki közgyűlési végzés — a fő- és királybíró kezénél. Mikor reggel kaput kell nyitni, a szász nemzetű kulcstartó menjen a főbíróhoz, a magyar a királybíróhoz, s vegyék kezökhez a kulcsokat, estve viszontag így. . . .“ Jun. 11. pedig megemlékezvén, hogy régen is meghatározták volt, hogy a kapukat felváltva nyissák meg, most is elvégezték: „hogy egyik héten a Hidkapu legyen nyitva s akkor a Középkapunál a kis ajtó, mikor pedig a Középkapu lesz nyitva, akkor a Hidkapu kis ajtója maradjon jó vigyázat alatt szintén fölnyitva. Estve és reggel a csordák ki- és bebocsátása végett mindkét kaput bocsássák le, de a melyiknek betéve kell lenni, mindjártást vonják ismét fel. . . .“³⁾ A fényűzés és idegen divat, a nemzeti sajtáságok elhagyása és feledése oly igen lábra kapott ez időben, hogy az emlékirók sajnosan és megrovólag jegyezték fel, Kolozsvár száz-férfiai pedig tilalmazó végzést hoztak ellene. „A ruhaviselet — írja Bethlen Farkas egykoruak följegyzése után — néhány év változásai közt őseinkével egészen ellenkezőleg változott meg. Azok bőv, lefolyó, ujjas és bőv dereku ruhát viseltek, illőt minden alkalomra; most pedig rövid dolmányt s fél felöltöt [*clanys*] vagy palástot viselnek, mely szűk, megkurtított s csaknem a dolmányhoz hasonló, melynek ujja le van vágva, minden részében megkurtított s általában semmi redő nincs rajta, a mit midőn az okosabbak láttak, gyakran ily szókat lehetett tőlük hallani: Az erdélyiek eldobták nemzeti öltözetüket, s újat fogadtak el, nemsokára idegen nemzet uralma alá fognak jutni!“⁴⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostorikonventilevéltárosztály: Protoc. F. 13. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 245. 1.

³⁾ *A közgy. cred. j. könyveiből.*

⁴⁾ *Bethlen.* IV. k. 479—80. 11.

Kolozsvárnak 1602. sept. 16. tett óvó intézkedése ez: „Mivel a fényezés mind férfi, mind asszony és leányrenden a város vagyoni állapotát meghaladta, a mi Istennek is ellene van, a polgárok terhét is sulyosbitja: ezért szükségesnek látták azt megtiltani, s hogy minden rendű városbeliek régi atyjoktól rájuk maradt rendes és nemzetsége szerint való formájú öltözetet viseljenek, a városi renchez nem való öltözetet pedig, a minők: a hosszú farku, boronáló spanyol köntös és szoknya, aranyprémes nyakruha, lebegő hosszú fodor tartóstul, arany láncz, arany perecz, nyakruha és akármi nemes renden levőknek való forma — az ilyeken az ő érdemök szerint való adót vegyenek. . . .“ ¹⁾ Kolozsvár népét ezzel némileg ellenkezően jellemzi egyik emlékiró. „Kolozsvár polgárai mindig becsületesek voltak és erkölcsösök, a tudományokban igen jártasok s ezért humánusok; a közdolgok folytatásában egyenesek és szorgalmatosak, s a mint gondolkozás módjuk érett: úgy viseletökben eleitől fogva a illendőséghez alkalmazkodtak. . . .“ ²⁾ Tudományszeretőknek nyomos bizonyítéka Somogyi Ambrusnak ismeretes történeti művéhez ³⁾ 1604. husvétkor Kolozsváratt irt előszava, melyben Gellyén Imre kolozsvári fő- és Szegedi Mihály királybirónak, s a több mindkét nemzetbeli senatoroknak, mint nagytiszteletű és sok tapasztalatu férfiaknak üdvözetét és kész szolgálatát ajánlja. Elmondja abban, hogy őt írásra az indította, hogy a midőn Báthori Zsigmond a Szilágyságban, a goroszlói mezőn legyőzetett s a császáriak és az oláhországi vajda ellenségként törtek be Erdélybe, ő Déézs városból biztosabb helyre, Beszterczére vonulni kényszerült, hol a sors ellenséges szélfuvallatát csaknem 11 hónapon át tapasztalták. E szomorú helyzetben határozta el magát írásra. Használta a régi írókat, de maga is sokat pótoltt; a hol pedig a Báthori-korszak következett, a történeteket egészen saját tudása szerint írta meg, melyekben vagy jelen volt, vagy felőlük a loghitelesebb tanuktól értesült. Fogadják hát a nagytekintetű és böles férfiak -- kéri őket — ezen nekik ajánlott és szentelt munkácskáját jó és szerető lélekkel s kövessék a halhatatlan Istent, akít a parányi tömjénfüst is megengesztel s a ki a legcsekélyebb ajándékot sem veti

¹⁾ *A közgy. ered. j. könyvéből.*

²⁾ *Bethlen. V. k. 277—78. ll.*

³⁾ *Scriptores Rer. Transsilv. sat. Ambrosii Simigiani Histor. sat. Előszó.*

meg, a mit tiszta szívvvel és lélekkel adnak neki áldozatul. Ha valami dicséretest találnak benne, tulajdonítsák a mindenható Istennek, a ki őt írásra bírta; ha pedig figyelemre méltatlannak találják, tulajdonítsák annak, hogy a dolog nagy volt, ő arra gyenge, az idő rövid s a körülmények nem kedvezők, és sok más akadály is gördült elébe; saját honából száműzve, mint vendég, mások hajlékában lappangott, midőn művét dolgozta. A szellem — a mint mondják — kiszáritja a csont velőjét, s zaklatott elme érett munkát nehezen végez. Éljenek boldogul, munkáját fogadják szívesen, s ne nézzék annyira az ajándék minőségét mint az ajándékozó szívét.“¹⁾

Két kisebb esemény zárja be e korszakot: egyik a főtéri szentegyház körüli boltokról való 1604. évi számadás, mely azok és a kisebb vétségek városi fenyítő háza [*kalitka*] hollétét jelöli meg. „Az öreg kőboltok — így szól a város számadó sáfára kimutatása végén — a kenyérszer felől a mázsaházig terjednek, van 18, kettőjéből nem volt jövedelem, ezek egyike az, mely a *kalitkán innen*, Teleki Istvánné mellett van sat“. Tehát a kalitka a templom kelet-északi végét körítő kőboltok táján volt. Másik az óvári szentegyház boltjának 1600-ban leomlása, melyet egykoru emlékirók után Bethlen Farkas így hagyott fenn. „Ez évben Kolozsváratt a város azon részében, melyet Óvárnak neveznek, az egyházban nagy romlás esett; mert nemcsak a boltozat, de a cseréppel fedett földél is szörnyű nagy robajjal összeomlott. Istennek nagy gondviselése, hogy akkor senki benne nem volt; mert délutáni négy órakor esett.“²⁾ Az emlékiró az időt nem mondta meg, de az egyháziak számadásából gyanítható, kik a romok elhordását emlékezetben hagyták. „Jul. 31. a kik a leomlott klastrom előtt való téglákat a scholába behordották, fizettek 60 pénzt.“³⁾ A romlásnak e szerint julius utolsó napján kellett történni.

Harminczkét évre terjed a Báthori-korszak Erdély és így Kolozsvár történetében is. A Zápolya-név után ez volt azon másik név,

¹⁾ Ez ajánlás szövege és a hangulat azt mutatja, hogy a város szándékozott azt kiadni. Miért maradt el? előttem ismeretlen. E század tette végre jóvá kettőnek a mulasztását.

²⁾ *Bethlen*. IV. k. 614—615. ll.

³⁾ *Az eredeti számadásból.*

melynek fényes történeti multja, nagy birtoka és hagyományai s hatalmas dynastái voltak, tekintélye alatt Erdély külön állását az ország közvéleménye leginkább biztosíthatónak vélte. Báthori István és Kristóf vajdák nemzeti hitté tették e véleményt. Bennök, mint a török szövetség őszinte barátaiban s a reformatio önmérséklő, eszélyes elleneiben kezességét és folytatását látta Erdély. Itt van nemzeti és erkölcsi indító oka annak, hogy Báthori Zsigmond annyi vérontás, fejedelmi székéből háromszor eltávozása, a nemzet legtitkosb ohaja és reménye meghiusítása, sokszoros hitszegés és hálátlanság, sőt az országnak teljes megrontása után is székébe újra meg újra vissza helyeztetett. Ebben van ama történelmi ténynek kulcsa, hogy tiz évi titkos szerződési kísérlet és ármánykodás, véres harezok, irtó háboruk, Erdély legjobbainak bitófán és hóhérbárd alatt elvézése s az ország egyik végétől a másikig megrablása és kipusztítása daczára, sem Rudolf, sem Mihály és Radul vajda uralmát ez ország felett megszilárdítani, s Báthori Zsigmondot, e bünterhelt fejedelmet és neve varázsát a nemzet rokonszenvéből teljesen kiszorítani nem tudta; hanem a mint a hadi szerencse kedvezett s a német és oláh igát bár pillanatra is lerázták, őt, egy izben unokaöcsét, Endre bibornokot, választották meg. Évekig birta a hatalmat e kis ország felett egyik és másik jogos és bitor követelő, rettegést, pusztulást és vérnymokat, olykor vérpatakot hagyva maga után; jogczímet szerzett, azt erősebbé tette, uralkodott ideig-óráig, de az ország szívében számukra hely nem volt, a közérzületben irántuk mély gyűlölet ébredt, történetét megzavarta inkább, mint folytatta. E korszak a Báthoriaké, ők nyomták rá uralkodásuk s lelkök bélyegét . . . . Báthori István, Kristóf és Endre jellemének uralkodó vonása az erős magyar nemzeti érzület, önálló külön Erdély és a régi jogaiba s birtokaiba visszahelyezett catholicismus. Az első 16 éven át az ország békéjét fentartva, jóllétét előmozdítva, önmérséklettel munkálkodtak ezéjlok érdekében. A reformatio s főleg az unitaris-mus terjedése megakadályozására mindent megtettek, a formákat gyakran mellőzték, a protestánsokat egymás ellen felhasználták, még erőszakhoz is nyultak s ez által sokszor érzékenyen bántották a közérzelmeket; de kettőt szilárd kézzel fentartottak: a Zápolyaház hagyományos nemzeti politikáját, mely a török szövetségen alapult. A kis új magyar állam önállósága szent volt előttük, mit

érinteni nem volt szabad senkinek. Ez volt az egyik. Másik az, hogy a reformatiot elvben nem támadták meg, az ország nagyjainak és jeleseinek tanácsával kormányoztak, a katolikus érdekek javára czélzó törvényeket országgyűlésen alkották . . . . Egészen jogos volt saját vallásuk egyenjogosítására törekvésök, s a Luther, Kálvin és Dávid Ferencz vallását követők szeretetlen, alkut nem ismerő, konok ellenzése igazságtalan, nem méltányos, sőt olykor boszantó és kihívó. Felsőbb tanintézet, egyetem állítási céljok nemes, az ország és nemzet mivelődési szüksége által igazolható, de téves lépés azokban túlnyomólag lengyel és német papok s tanárok alkalmazása. Ezek bizattak meg a r. kath. magyar ifjuság felsőbb nevelésével, a kik a magyar nemzettől és nyelvétől idegenek, tehát idegen nyelv és szellem terjesztői voltak, irodalmát nem ismerték és nem kedvelték, a magyarság és civilizatio közt elrekesztő falat állítottak s a nemzeti mivelődés akadályaiává lettek. Igazolható Báthori Istvánnak a sajtó s főleg az egyházi irodalom tuzásai mérséklésére kiadott előzetes könyvvizsgálati rendelete; de sehogy sem lehet védni, sőt megrovandó az a drakói szigor, mely az ép akkor virágzásnak indult komoly magyar nemzeti irodalmat egészen és általában egyszerre elnémitotta, nagynevű európai tudósokat és írókat a kolozsvári unitárius főiskolától, melyet azok, hazájokban üldöztetve, vallásos meggyőződésök megőrizhetése indító okából kerestek föl s ott szivesen fogadásukat a tudomány érdeke kívánta, elrezzentett, ékes szoló és humanus egyházi szónokokat üldözőbe vett, s a templomi szószéket a meghunyászkodás, szolgálai félelem és szenteskedő alázatosság hirdetőjévé és tanítójává tette; nem a jezsuiták behívása volt káros, de azok idegen nemzetisége, igen hamar támadóvá lett önvédelmi eljárása s a szerzet szelleme; nem az, hogy tanítottak s híveikkel imádkoztak, hanem hogy politikába elegyedtek; nem a kathol. hitelvek terjesztése, de a többi vallások ellen izgatás, azok kisebbitése, tűzzel-vassal irtása s életök ellen törés. Nem abban hibáztak, hogy az ifju fejedelmet vallásában megerősítették, de hogy boszúállásra tüzelték föl s befolyásukkal az ország és nemzet megrottására éltek. Ha Báthori Kristóf vajda és István király tovább él s Zsigmond nevelésében Gálffi János, az unitárius, és a Báthori-ház igaz híve, a böles államférfi s igaz hazafi ellensúlyozó befolyását a jezsuitákkal szemben megtarthatja addig, míg a fejedelmi örökös

teljes érett korába jut, s lelkében a vallásosság mellett a hazafiúi és alkotmányos érzés is kifejlődhetik és meggyökeresedik, más lett volna jelleme, uralkodása s országának sorsa. De hamar elhalván mindkettő, minden mérséklésnek vége lett. A király ösét másra, mint eddigi nevelőire, a jezsuitákra nem bízhatta; ez sértette volna a pápát és a kath. közvéleményt. Gálffinak vissza kellett vonulni. Egészen a jezsuiták befolyása alá jutván az ifju fejedelem, fogékony szívébe és lelkébe saját elveiket és tanaikat csepegtették be ¹⁾,

¹⁾ Hogy az olvasó a jezsuiták tanairól s a jezsuita szellemről, ezek rendkívüli befolyásáról meggyőződjen, s a pápa által Báthori Zsigmond fejedelemhez intézett, alább ismertetendő levélnek nagy jelentőségét átlássa: szükségesnek látom a jezsuita rend szervezetét rövidben adni. Mint tudva van, a *Jézus Társasága* nevű szerzetet Loyola Ignác alapította 1540. III. Pál pápa számukat 60-ra szabta, de hamar megsokszorozódtak. Fogadalmuk: *szegénység, szüzesség, engedelmség*; collegiumokban, nem zárdákban laktak; ruhájok inkább kanonoki, mint szerzetesi volt, s a világi papok közt mintegy közép helyet foglaltak el. 1545. különbféle kiváltságokat nyertek, egyszerűeket, minő volt rendeltetésök: *a lelki gyakorlat, betegápolás, lelkipásztorkodás*. De nem sokára ugy ezeket, mint hatáskörüket a telő idővel egyre gyarapítván: már az első században egészen világtörténetivé vált missiojuk. Minősültségök volt: 1. ép test, 2. kitünő lelki tehetség, 3. két évi újjoncság [*novitiatus*], mi alatt *alázatosságban, engedelmségben, külső úhatatoskodásban gyakoroltattak*. Újonez éveik után fogadalmat téve, gymnasiumba mentek I-ső osztályba, s tanultak: *nyelveket, szónoklatot, költészetet, mathesist, természettant, vallást* sat. A gymnasium bevégezte után a II. osztályba menvén át, *scholasticusokká* lettek, s előbb az alsó, majd a közép és felső osztályokban tanárkodtak, néhány évig hittant tanítottak, szigorlat letétele után áldozó papokká lettek, s itt a III-ik osztályba lépve, *segédeknek [coadjutoroknak]* neveztettek ki. Ezek a felsőbb tudományok tanításával s lelkipásztorkodással foglalkoztak [*coadjutor spiritalis*] vagy világi czélokban. A IV-ik vagy legfelsőbb osztálynak voltak a tanárok [*professorok* vagy *felavatottaké*], a szoros értelemben vett, de kevés számú *jezsuiták*, kik a negyedik fogadalmat is letették s a pápának föltétlen engedelmséget ígértek. Ezekből lettek a rend különbféle előljárói, collegiumi főnökök, superiorok, a rendes collegiumok igazgatói, rectorok, tartományfőnökök [*provincialis*], a Romában székelő generalis, ennek öt segédkormányzó társa [*assistsens*]. A tanítással s tanulással foglalkozó jezsuitáknak gazdag alapítványokat tettek, a többiek önkéntes adakozásból éltek; kiváltságaik legfőbbike, hogy a jezsuita rend minden egyházi hatóság alól ki volt véve, csak a pápának tartozott engedelmséggel. A generalis olyan volt a rend előtt, mint egy monarcha országában. De a tagoknak is nevezetes jogaik voltak s tágas eszelekvési körük. Le is tették generalisukat. Rendbe lépésök s felavatásuk föltételei

hidegen hagyva a hazaszeretetet, magasb nemzeti érdek és alkotmány iránt, s csak a vallásos rajongásnak, a katolikus s főleg jezsuita érdekeknek hagyva abban helyet. Erdély végtelen szerencsétlenségének itt van forrása. Most is idegenektől jött az. Marietti és Carigly jezsuiták, Zsigmond fejedelem gyontatói, e titkos tanácsadók és a bécsi udvarnál ügyvivő követek voltak okozói azon sok rosznak, a mit Báthori Zsigmond elkövetett. Ezekben nem volt érzék a haza s java iránt, nem a magyarhoz benső vonzalom; jellemét,

harcz a természet és társadalom ellen: meg kellett szakítani minden világi viszonyukat; magasb érdeket, mint a rendé, nem ismertek, legfőbb parancs rájuk nézve a rendfőnöké volt; föl kellett áldozni hazát, testvért, szülőt, rokont, saját hasznot, ellenkező véleményt, sőt a lelkiismeretet is. A kémkedés rendszer volt náluk. A rend igyekezett minden tagjának lelke mélyéig belátni. Minden tagot oly munkakörben alkalmaztak, a mire tehetsége s hajlama volt: egyik a fővárosokat, másik a királyok udvarait, harmadik a nép kunyhóit választotta működési térül; némelyik mint pap és népszónok, másik mint könyvtárnok, tudós és író, harmadik mint hittérítő Ázsiában, Afrikában működött. Sok volt közöttük a kitünő férfi, kinek vasakarata, hajthatatlan szilárdsága volt, s valamennyinek közös célja: *a. catholicismus előmozdítása, s a protestantismus elnyomása*. Erre felhasználta a rend minden eszközt, a mit a világ nyújt: tudományt, művészetet, műveltséget, politikát, ipart, kereskedést; kezére kerítette a felsőbb körök ifjúsága nevelését s ez úton hatalmas pártfogókat szereztek maguknak, udvari papokká, gyónatatókká lettek, s ekképen a polgári élet minden viszonyaiba befolyást nyertek, minden titok tudomásához jutottak s a Romában élő központi kormányt felőle értesítették; árvákat és elaggottakat vettek gondviselésök alá, gazdag özvegyek élete s vagyona felügyeletére ajánlkoztak, végrendeleteket tétettek haldoklókkal, egyenetlenkedő házaspárok közé avatkoztak be békitőül. S e különböző úton rengeteg vagyonra tettek szert, s állások és gazdagságuk által uralkodtak — gyakran uralkodókon is. Veszélyes tanaik: a *casuística*, e szerint a tettek nem általános erkölcsi elvek, de a körülmények szerint megítélendők; a *probabilismus*, menthetősége oly bűnnek, mit valaki más magasabb állásának példájára követtek el; az *acquiescentia* élés, az az több felé magyarázható kifejezések használata; a *mentalis reservatio*, midőn valaki mást érez lelkében, mint a mit mondnak ajkai, s végre a legborzasztóbb: *finis sanctificat media* = a jó cél jóvá teszi a rosz eszközöket . . .”

E rendet *Oláh Miklós* esztergomi érsek 1559. hozta be Magyarországba s Nagy-Szombatban telepítette meg, de zárdaíjok leégvén, 1564. visszamentek Gráczba; Erdélybe Báthori István hozta be 1580—81-n, azonban már 1588-ban kiűzettek — az olvasó ismeri a fönnebbiekből, s megismeri hátrább a történeendőkből.

multját s intézményeit nem ismerték, alkotmánykérdésekben s politikában járatlanok, útasítást Bécsből rendfőnököktől és Rómából vettek; érdekek térítés, a katholicismus hierarchiája, rendjük hatalmi terjeszkedése, Erdély önállásának s a protestantismusnak megsemmisítése s végleg katholicus uralkodó-ház alá juttatása . . . Az első nevelés alakító befolyásán kívül más erős okok is befolytak a fejedelem ily vészes irányu jellemfejlődésére. Nagybátyja, a lengyel király lelkére kötötte végrendeletében a kolozsvári jezsuita collegium fentartását, melyet — ugymond — atyja és ő sajátjokból, mások sérelme nélkül alapítottak. „Védje azt ugy, — kérte őt — a mint drága előtte lelke és hazája java, melynek fejedelme. Lesznek a *kolozsváriak közt*,¹⁾ a kik a jezsuitákat eltöröltetni kívánják s ezeket pártolni fogják kálvinista és lutheránus tanácsosai; lesznek udvarában is oly eretnekek, a kik neki bizelkedvén, szívét tőlük elidegeníteni igyekeznek; de ha él, állhatatossággal és hitbuzgalommal mind ennek ellene állhat, a mit Isten és emberek előtt igyekezzék is bebizonyítani. Vajha — így sohajt fel a halálát érző király — iránta való kegyes indulatának eleget tehetett volna az által, hogy ha nem mind, de legalább néhány kegyes katholicus belső titkos tanácsost adhatott volna mellé, a mi neki, ifju fejedelemnek ékességére, a királynak tekintélye és méltósága emelésére lett volna! De fájdalom! oly romlottak a mai idők és erkölcsök, hogy csaknem mind elhajoltak, elannyira, hogy nincs a ki tegye a jót, mondhatni, hogy az utolsóig mind eretnekségbe merülve, istentagadókká létellel fenyegetnek. De minél nagyobb a küzdelmed, kedves unokaöcsém! így végzi hagyakozását a király — annál nagyobb lesz egykor dicsérete s jutalma örök.“²⁾ V. Sixtus pápa pedig 1587. aug. 22. így irt az alig felserdült fejedelemhez: „Értesült, hogy azon szakadások s az egyedül idvezítő [*orthodox*] katholicus hit ellenzői a Jézus társaságabeli papokat országából vakmerő bátorsággal s Isten és a keresztény vallás megbántásával

¹⁾ Párizspapai ezt így adja elő: *Lesznek unitáriusok kivált Kolozsváratt* . . . Melyik a valódi? nem tudom. Az eredeti végrendelet döntené el, de én sehöl föl nem találtam. *Revlus Redivivum*. 1684. D. iv 2—31. E kiadvány sok helye eltérő *Kaprinai*, *Szegedi*, *Vass József* s más r. katholicus tudósok kiadványaiétól.

²⁾ *Párizspapai*, elébbi művében. *Vass József*: A kolozsv. r. kath. gymn. Évkönyvei. 1856/7. 10—11. ll.

kiüzni akarják. Hiszi, hogy ez az ő tudtán kívül esik; bensőleg s szívbeli fájdalommal kéri őt, hogy e gonosz bünt Isten és a katolikus egyház iránti kegyességénél fogva akadályozza meg. Ezt úgy éri el, ha a politikai hatóság és miniszterei azokat e veszedelmes emberek gonoszsága ellen védik. Gondoskodják hát, hogy a mit atyja és a nagylelkű lengyel király tettek — bevive Erdélybe a jezsuitákat — ő mint fiu és unokaöcs őket s az orthodox hitet országában védje meg.“¹⁾ A kiűzés után pedig 1589. aug. 19. az ország alkotmányával ellenkező s üldözési szellemtől áthatott ily levelet irt hozzá: „Értesült róla — ugymond — a jezsuita rend generalis prépostjától, hogy szívből bánja a Krisztus tisztelete és követői ellen elkövetett hibát s könnyezve kért érette bocsánatot. Ez mutatja bűnbánatát, a mi kedves Isten előtt. Ezért őt atyailag öleli, s könyörgése következtében belecgyezik, hogy lelki üdveért és nyugalmaért világi vagy egyházi gyóntatót válasszon magának, a ki azon társaság papjait és a katolikusokat Erdélyországba ismét bevigye, a templomokat, zárdákat, collegiumokat és conventeket helyre állítsa, katolikus isteni tiszteleteket tartson, az egyház szabadságával ellenkező végzéseket eltörölje, semmit az ellen az országban tenni, végezni ne engedjen, az egyház parancsai iránt engedelmességet eszközöljön, tőle mint fejedelemtől is ez iránt vegyen esküt, gyóntassa meg, minden egyházi büntetéstől, a mivel bármikori hibáiért illette volt, oldozza fel, sőt miután gyóntatójával penitentiát tartott, s hét bűnbánó zsoltárt térdelve elénekelt, apostoli tekintélyénél fogva oldozza fel azon eskütől is, a mit az 1588-ki országgyűlésen tett sat. Ezután intette a katolikus hit erőhatályos védelmére, serkentette, hogy birja rá a főrendeket is, bizzék Istenben, ellenségeinek álljon ellent rettenthetlenül és hőlesen, támaszkodják népére, életét és országát tartsa meg, a büntetésben legyen óvatos, jutalommal nyerje meg az embereket sat. szóval: a katolikus hitnek terjesztésében és fentartásában legyen szilárd és állhatatos . . .“²⁾

Az első nevelés hatalma az ifju sziven, az atyai tekintély és királyi nagybátya iránti tisztelet, a föld első hatalmasságának a

¹⁾ *Veszely Károly*, Erdélyi Egyháztörtén. Adatok sat. I. Kolozsv. 1860. 217—18. ll.

²⁾ *Ugyanott*. 221—224. ll.

nem-katolikusokról, az ország alkotmányáról és kormányrendszeréről ily sujtó ítélete, buzgó tevékenységre és ellenállásra felbátorítása, a törvény rendeletéből az ország előtt nyilvánosan letett esküje alól fölmentése s minden elkövetett és elkövetendő hibáinak megbocsátása oly embernél, a ki az országgyűlés által választott tanácsosaira nem hallgat, saját nemzetével, alattvalóival érzelmi közösségben nincs, s a világtól teljesen elzárkozva, csak a papok és olasz tanácsosok és énekesek körében találja jól magát, egyetlen megbízható emberének, jóakaró tanácsadójának jezsuita gyóntatóját tartja — megfejtí a Báthori Zsigmond bünterhelt fejedelmi életének egész folyamát. Hiában írta neki bibornok nagybátyja: „hogy szerfölött felháborította őt, s a fájdalom miatt nyögött benne a lélek, midőn bizonyossá lett róla, hogy ő el akarja hagyni hazáját, melyet eddig ősei minden ellenség ellen hősileg védtek, hogy a híres Báthori-nemzetségtől Istennek oly nagy ajándéka elidegenitetik, a mi által ő kétséges sorsra jut, a haza veszélybe, nemzetsége gúny tárgyává lesz. Kéri azért, sőt könyörögve esedezik előtte, álljon el szándékától, s a pusztuló hazának bölcseséggel és nagylelkűséggel menjen segélyére. S ha többé abban megmaradni nem akar, a mi annak bizonyos romlására lesz, legalább jól fontolja meg: mi lenne jó neki, nemzetségének, hazájának és minden jóknak? Neki önmaga iránti, becsületbeli és tisztességét érintő kötelessége, hogy hazáját, mint fészket, gyarapítsa, növelje, ékesbítse, mert ettől nyerte királyi erényeit . . .”¹⁾ Hasztalanul jelentették ki az ország kk. és rr.: „hogy oly nagy kérdést, a mitől az ország boldogsága függ, minő a török szövetség felbontása s más fejedelemmel szövetség, nem üres szóval és haszontalan ígérekkel, nem titokban ennek vagy amannak tanácsára, de a fejedelmi tanácsban, nem idegen követtel, a ki az ország bajait s a dolgok rejtett okait nem ismeri, de az ország polgáraival kell eldönteni, a kik hosszú tapasztalatok által maguknak bölcseséget szereztek, a milyenek Erdélyben többen vannak, a kiknek tehetsége és hitele ismeretes; nem esküvel kezdeni, a mibe egy embernek vakmerősége vitte bele a fejedelmet, de szabad tanácskozáson alapuló közvégzésből.”²⁾ Hijában mondotta meg Kendy

¹⁾ *Bethlen.* V. k. 87. l.

²⁾ *Bethlen.* V. k. 323. l.

Sándor, a legöregebb s legbölcsebb fejedelmi tanácsos: „hogy Carigly Alfonsot fanatismus szelleme kísérti, maga sem hiszi, a mire Erdélyt rá birni akarja, hogy a német császár hada legyőzi a törökét. A pápai és külfejedelmi ígéretek ezélja csak az, hogy ő a háboru zajában azon társaságot, melynek ő is tagja, Erdélybe végre biztos esellel behozhassa. Ide irányulnak tanácsa, biztatásai s harcyszomja, melybe az országot bele akarja vonni. De a hazafiak legyenek óvatosak. Éljenek a jelennel, mig Isten jobb jövőre nyit kilátást. Tudja az ország, hogy ő sem volt egykor idegen a német szövetségtől; de midőn látja, hogy segítsége most is csak olyan, mint régen, s reményében csalódott, nem szégyenli nézetét megváltoztatni. Emlékezhetik az ország György bibornokra, a ki — arany hegyeket igérvén neki Ferdinánd, — a töröktől elszakítá Erdélyt, az ő oltalma alá adta, s elébb ő, a halandók legboldogtalanabbika, magát, azután az országot dönté majdnem végveszélybe, s ha Szolimán az özvegy királynénak és árvájának nem kedvez, az *erdélyi* név még akkor örökre megsemmisült volna.“¹⁾ „II. Ulászló és II. Lajos ugy megszilárdították jogukat házasság és lakadalmi ünnepek által Magyarországhoz — mondja tovább — hogy a mohácsi nagy hajótörésből, a török szövetség oltalma alatt, csak egy darab föld menekült ki: *Erdély*. S mivel ez a nem szeretett viszonyból máskép kiszabadulni nem tudott, kényszerült az összetört Magyarország régi államtestétől elszakadni, önálló országgá lett, s azt Isten segélyével bölcsesség és eszély által maig megtudta tartani. Óvakodjék az ország kipróbált szövetségesét mással föleserélni, nehogy vakmerőségük az *erdélyi nevet* örökre eltemesse, s akkor lássák meg csalódásukat, mikor a bánatnak sok, a bátorságnak semmi helye nem lesz . . .“²⁾ A fejedelem nem hallgatott unokatestvérére s tanácsosaira. Lelkében meg volt már gyökerezve a gonosz elhatározás. Midőn 1588. a jezsuiták kiűzetését kérte az ország, makacsul vonakodott. „Engem ők neveltek föl — mondá — mintegy anyám mellől kiragadva, inkább hálával tartozom nekik, mint életem védelmezőinek, megtartóimnak, tanácsadóimnak . . .“³⁾ Öt évvel később mégis, midőn 1598.

¹⁾ *Bethlen*. V. k. 340. l.

²⁾ *Bethlen*. V. k. 350—51. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* III. k. ? l.

Kolozsváratt a nép, kegyetlenségeit szemére vetette, panaszlólag vallotta meg: „hogy őt mindenre a két Alfonsus [a pápai követ és Carigly] jezsuita bírta rá. Különböző okokat hoztak fel lemondására, s csak később látta, hogy a pápa unokatestvérénck, Aldobrandini-nak érdekében teszik, nagy összeg pénzt ígérve neki a török elleni harcra, ha a fejedelemségről annak javára lemond. Ekkor határozta el magát, hogy Magyarország királyának adja át az országot . . .”¹⁾ Végzetes lépés, melyből a török szövetség fölbomlása, a német és oláh szövetség, s Erdély majdnem végromlása következett. Ez a Báthori-korszak másik sötét vonása. Harmadik a székelység között az elégedetlenség és belviszály magvának elhíntése. Baljóslatuak voltak már a Békes legyőzetésekor kolozsvári kivégzések és Zsigmond fejedelem 1594-iki véres tette, mely érzékenyen boszulta meg magát elkövetőjén s főleg a büntelen országon, egy évtizedig nem lévén Erdélynek kormányra és külső követségekre alkalmas nagyszabású államférfia. Azonban a legnagyobb szerencsétlenség volt a fegyverviselő székelyeknek Mihály és Rádul vajda zászlói alá terelése, a mi őket diadalra juttatta, de a nemzet egyik legnemesb vér-ágát megbélyegezte. Átok volt az a magyarságon, melyért annak okozóit nyomja az erkölcsi bűn súlya, s a történelem ítélőszéke előtti felelősség. Az e miatt a hazát ért szerencsétlenség politikai következményei: az oláhok itt szerzett jogcíme és öntudata a magyarságnak azóta sok erővesztéseget okozott s nagy akadályul volt a nemzeti politika diadala útjában . . . De bajon s vészen győzött a szívós nemzeti erő. A Kárpátokon túltra visszaszorítva a havasalföldit, Tiszántúltra megvert sergével Bastát, s az országot megnyerni és kormányozni képtelen német tanácsosait, az összemarczagolt Erdély sebeiből gyógyulni kezdett, régi szövetségeséhez visszatért, s önálló alkotmányos magyar államformáját, a reformatio létjogát és vivmányait újabban megszilárdította. Fegyverzaj közül, vérpatakokból s bitófa alól diadalmasan emelkedett ki ismét a magyar önálló fejedelemség eszméje és ténye. Kolozsvárra is annyi harc és vész után jobb napok jöttek, felszárítva a szemek könnyét s főterén a vérnyomokat, a polgári szabadság vidámabb napjainak melegítő sugara — a következő uralkodó alatt.

¹⁾ *Beihlen*. IV. k. 152—153. ll.

Rudolftól nem titkolt elnémetesítési s beolvasztási politikája idegenítette el Erdélyt, a magyar királyi és kamarai tanácsosoktól azok tájékozatlansága, német collegáiktól függése s a kormányelvek ellentétessége, a mi miatt intézkedéseikben nem volt öntudatosság és összhang, nekik nem volt tekintélyök, személyeiktől tartottak, kormányzásukat nevelték. 1605. febr. 15. midőn Bocskai-kaival már javában folyt a megadási tárgyalás, a Szebenbe menekült cs. kormány tanácsosai Hoffmann György, Im-Hoff Károly, 5000 frtot kértek Kolozsvár közönségétől kölcsön készpénzül a császári katonaság részére, buzában 660 frtot s a kancelláriai irnokoknak 100 frtot; sehonnan sincs jövedelmök — azt irták — s Bécsből megfogják küldeni. ¹⁾ A város adott nekik később, de igen a magyar hadaknak is... Ily helyzetek ásták alá Rudolf császár erdélyi fejedelmi székét. Az Izabella királyné és Báthori Zsigmond korabeli *Interregnum* alatt sem a bécsi, sem a magyarországi tanácsosok és kormányférfiak közül csak középszerű államférfi sem tűnt fel. Elidegeníteni maguktól a népet tudták, rokonszenvét megnyerni nem. A néhány évi kierőszakolt birtoklás elég volt az osztrák uralom teljes meggyűlöltetésére, s arra, hogy azt elveszítse.

XIX. FEJEZET.

BOCSKAI ISTVÁN URALKODÁSA.

— 1605—1606. —

Bocskai István 1605. febr. 21-től 1606. decemb. 29-ig volt Erdély fejedelme, országgyűlési választás alapján. A bujdosók [igy nevezték a *Rudolf és Mihály vajda idejében Erdélyből török földre menekülteket*] és az udvarhelyszéki székelység elébb, ²⁾ a szerencsi országgyűlés később ápril 20. választotta meg, a szultán megerősítette, Athmamét és fejedelmi jelvényeket küldött, Kolozsvár 1605 május 19. hódolt meg s tette le hűségi esküjét. És bárha e választások mindhárom nemzet általi megerősítése csak az 1605 sept. 17. [*néhol 14-re van téve*] medgyesi országgyűlésen történt, ³⁾ a kezdetet Erdély közjogával s a tényekkel megegyezőbbnek tar-

¹⁾ *Orsz. levélt.* kolozs-monost. konvent levéltárosztálya. Prot. E. 83. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 299. 430. ll.

³⁾ *Bethlen.* VI. k. 325. 327. 332. ll.

tom az általam jelölt időre tenni. A medgyesi országgyűlés végzései nem maradtak fenn; de a választás tényét másodszer is törvénybe iktatta az erdélyi törvényhozás 1606 május 17. a kolozsvári országgyűlésen, a mi emeli annak közjogi értékét s a város történetét gazdagítja.¹⁾ Rövid, de Kolozsvárra úgy, mint az erdélyi nemzeti fejedelemség megszilárdulására nézve nagy sikerek által emlékezetes ez uralkodási időszak. Bocskainak voltak az előtti életében személye iránt mindkettőt elidegenítő tényei, részt vett ő Báthori Zsigmond sok oly tényében, a mi Kolozsvárra nézve romlás, Erdélyre nemzeti csapás volt; hazaárulónak bélyegezte s száműzte egy, birtokaitól megfosztotta a más országgyűlés, gyűlölte az ország és sujtotta a közvélemény; de fejedelemsége elfeledtette azokat, kiengesztelte s hálára kötelezte mindkettőt. Nagy történeti alak, bölcs és erős magyar fejedelem volt.

Alatta sok történet, a mi Kolozsvár életéből emlékezetre méltó. A vár kapus bástyái közül a monostorinak egy része leomlván: az ő idejében megújított, a mit a kapun kimenve, jobbkéz felől látszó két felirat közül az egyiknek ezen szövege igazol: „*Egész Erdélynek, amaz eléggé soha meg nem siratható, bámúlatos, mindenkire nézve siralmas, annyi évekre terjedő nyomorai közt, s végzetes romlásakor, e düledező kapu egy része, Felséges Úr, ISTVÁN, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme sat. uralkodása alatt, bölcs és eszélyes Eötvös András városi fő- és Helti Gáspár királybiró urak által, Isten jóvoltából helyre állított az Úr 1606. évében.*“²⁾ A

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 410. l.*

²⁾ IN STUPENDA ILLA, LUCTUOSA OMNIBUS, TOTQUE JAM ANNORUM MISERRIMA, AC PLUS QUAM FATALI, NUL-LIS UNQUAM LACRYMIS SATIS DIGNE DEPLENDA TRANSYLVANIAE RUINA, HAEC HUIUS PORTAE NUTANTIS PARS, REGNANTE SERENISSIMO DOMINO, STEPHANO, DEI GRATIA HUNGARIAE ET TRANSYLVANIAE PRINCIPE ETC. PER PRUDENTES ET CIRCUMSPECTOS DOMINOS ANDREAM AURIFABRUM PRIMARIUM, ET GASPARUM HELTI REGIUM URBIS IUDICES DEI BENEFICIO RESTAURATA ANNO DOMINI 1606.

Nem sajnálható eléggé a régiség s képzőművészetek iránti érzéketlensége nemzetünknek, a minék tulajdonítható, hogy műrégiségeinket nem hogy megbecsülték s megőrizték volna, de nyomtalanul elveszni engedték,

bástyák közül a szabóké megromolván: az 1606. május 20-ki közgyűlés a város kolozsi tulajdon sóbányájából 400 kő sót rendelt megépítésére; a sept. 12-ki pedig azon okból, hogy a kőművesek s más czéhek tornyainak is szükséges a megépítés, elhatározta, hogy a bíró a tanácssal együtt láttassa meg, minden czéhnek vagyoni állapotához képest adjon az építésre ugyanazon sóbányából segílyt, s azután parancsolja meg mindeniknek a megépítést.¹⁾

Birtoka a maga — Gyalu várához fizetett — féldézmájával gyarapodott, a mit a fejedelem adott a városnak; a közgyűlés 1605. jul. 13. választott arra gondviselőt.²⁾ Súlyos terhe volt a lefolyt időben a polgárságnak a kényszerű fuvarozás, a mi által gyakran igavonó állataik mentek kárba, idejük veszett el s életök forgott koczkán. A fejedelem 1606. május 17. kelt védlelevelében régi kiváltságaikat megerősítvén, meghagyta: „hogy bármiféle emberek, a kik Kolozsváron átutaznak, ha a fejedelem vagy a kormányzó levelét a város biráinak és esküdteinek be nem mutatják, a polgárok nekik lovat, szekeret s egyéb holmit adni ne tartozzanak; senki őket ne zsarolja, nehogy ha magukat gorombán viselnék, valami nem remélt dolog történjék velök, a mit csak hibájoknak s vakmerőségöknek tulajdoníthatnának. E véd- és parancslevél a kormányzónak jun. 1. bemutatvatván: az a kormányzása alatt levő magyarországi részekben és Erdélyben megtartását ígerte.“³⁾

Politikai életébe visszatért a rend, a tisztikar és száz-férfiak létszáma kiegészítettett,⁴⁾ biztosított számára az önkormányzati közigazgatás és a tanácskozás szabadsága.

Jellemző a községi gyűlésnek egy, a fejedelem eltávozása alkalmából hozott végzése, a mi mutatja, mint kiengesztelődtek a kedélyek irányában, mennyire szivélyes lett a viszony közte és Kolozsvár városa között. Sept. 26-ra volt kitűzve Kolozsvárról

---

sőt még csak a feliratokat sem hagyták fenn eredeti mivoltukban. Ezért kellett ily alakban — a régészeti szabályoknak meg nem felelő módon — adnom e fölírást is, mint annyi mást.

¹⁾ *A j. könyv ered.*

²⁾ *A j. könyv ered.*

³⁾ OKLEVÉLT. XCIII. sz.

⁴⁾ Lásd a teljes tisztikar, s a magyar és szász száz-férfiak névsorát az OKLEVÉLT. II-ik kötete 728—729. sz.

elindulása. ¹⁾ Sept. 25. a bíró a száz-férfiakat összegyűjtven, közakarattal végezték: „Az ő felségének, Bocskai István fejedelmünknek való hűtölésünk, hogy sokáig maradandó és örökös legyen közöttünk az Úr Istennek neve tisztességére, fejedelmünk hasznára és szegény hazánk épületére, engedje meg a szent Isten dicsőséges szent fiáért, kérjük . . . . A mely személyek a százemberek közül még ő felségének meg nem esküdtek, végeztük, hogy azokat személyválogatás nélkül alkalmas eszközökkel reá kényszerítsék . . . . A mi Urunk ő felsége pénztárát illeti: a bíró tudván a város szükségait, jelentse meg és ha lehet mentsen ki; ha nem lehet, a város adósain hajtsa fel tartozásaikat, s szolgáltatassa be ő felségének mostani kívánságára. A város szükséges ügyeiben pedig járjon közben a bíró, hogy hálálhassák meg ő felsége kegyelmét városul . . . .” ²⁾

Változó eseményei közül két ott tartott országgyűlés tényei emelkednek ki. Az elsőt jul. 25. 1605. aug. 10-ére hívta össze a fejedelem, ³⁾ melyre már eleve örvendezőleg készült a legfőbb életérdekeire nézve megnyugtató város közönsége. Kitűnik ez az 1605. aug. 4-ki közgyűlés határozatából. „Mivel Urunk ő felségének — a j. könyv szól így — ide jövetelét értjük: tudván az előtti időkből, mint fogadta a város fejedelmeit, a bíró tanácsával legyen azon, hogy minél nagyobb becsülettel és tisztességgel fogadják; igyekezzenek, hogy a gazdálkodásban fogyatkozás ne legyen. Arra nézve kerestesse fel a bíró a borról való tavaji regestrumot: kitől? mit szedtek fel? s a kik akkor nem adtak, most azoktól vegyen. A dézmások is azon legyenek, hogy néhány csürben a cséplést szakítsák meg, a magánosok vitessenek oda buzát s csépelessenek, adják a bíró kezéhez, hogy legyen elég kenyér. Azonban a bíró óvakodjék, hogy szokatlan s nem illő költség ne legyen. A czéhes mészárosok által, míg ő felsége a városban lesz, bejövetelétől fogva minden nap öt-öt barom legyen lovágva, a hentesek részéről kettő-kettő, az oláh mészárosok minél többet vágjanak” ⁴⁾ „Midőn a fejedelem Kolozsvár felé közeledett —

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 398. l.*

²⁾ *A j. könyv. ered.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 386—87. ll.*

⁴⁾ *A j. könyv ered.*

irja egy egykoru emlékiró — az erdélyi főurak és főrendek, sőt a nép is nagy számban, nagy pompával ment elébe, lelkesedve üdvözölték s délutáni három órakor az öröm minden jeleinek kifejezéseivel kísérték be. Megjelentek előtte a császári biztosok is, a fejedelem kegyesen fogadta, intette, hogy legyenek nyugton. A székely és száz nemzet követei az országgyűlésnek Medgyesre áttételét kérték, mibe a fejedelem beleegyezett, s sept. 17-ére halasztotta.¹⁾ E gyűlésre Kolozsvár is meghivatott. Az aug. 23. közgyűlés azt határozta: „hogy az országgyűlésre menetel azelőtt is mindig a tanácsot illette; most is álljon tetszésében: kinek kelljen elmenni? Költségökről az adószedők gondoskodjanak, hogy fogyatkozás benne ne legyen. Kelljen-e a prédikátoroknak a gyűlésbe elmenni vagy ne? az is legyen a tanács jó ítéletében.“²⁾ A fejedelem aug. 28-ig maradt Kolozsváratt, mi alatt az ifju Bethlen Gábornak mind azért, hogy kezére engedte át az erdélyi fejedelemséget — a mit a bujdosó erdélyi főrendek neki ajánltak volt fel — mind pedig, hogy a közel mult időben a haza java iránt annak minden állapotában hős és törhetetlen lélekkel viseltetett, hogy azt neki valamely jótéteménnyel megjutalmazza, neki adományozta Hunyad vármegye főispánságát és Hunyadvárát tartozmányaival, egyszersmind a báró Károlyiak régi magyar nemzetéből való Károlyi Zsuzsánna nevű kitünő hölgyet, a ki a fejedelemmel rokonságban van, vele eljegyeztette s nászukat fejedelmi fényvel Kolozsváratt tartotta meg.³⁾ A medgyesi országgyűlés után ismét Kolozsvárra tért vissza s octob. 9. ment ki Magyarországra.⁴⁾ A második országgyűlés 1606. ápr. 4. volt. Korszakot alkot ez Erdély és Kolozsvár történetében. A fejedelem irásban közölte, minő föltételekhez akarja kötni a német császár az országot és az ő fejedelemségét, értésökre adta: „hogy azok némelyike neki nem tetszik; de bár ő az ország szabad választásából való fejedelem, mint ilyen mellőzhetette volna, mégis az ország tudta s akarata nélkül végezni a dologban nem kívánt; fontolják meg jól egész országul: mi volt eddig is az őket ért veszedelmek oka, s a megmaradás útját hol találhatják fel? s szabad véleményadással mondják meg róla a

¹⁾ *Bethlen*. V. k. 325. l.

²⁾ *A j. könyv ered.*

³⁾ *Bethlen*. V. k. 326. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 398. l.

akarattjukat. A császár kívánsága 15 pontból áll, a fejedelem magáéit tizbe foglalta, határozott nyilatkozatot kíván 1. arról, a mire nem hajlanék, 2. a hadra készülést ajánlja, 3. a székelységtől meghatározott számú fegyveres erőt kíván, 4. ezeket kik vezessék? megmondja, 5. a szászság is állítsa ki 1000 fekete gyalogját, a nemesség az 500-at, ehhez Kolozsvár és a többi városok mivel járuljanak, határozza meg az ország, 7. a hadak felett tartson szemlét a kormányzó, 8. fővezér legyen Petki János s szervezzék a védelmet otthon és tartsanak igen illő haderőt külső hadra indulásra készen, 9. gondoskodjanak a háboru költségeire adóról, 10. vegyék számba a fejedelmi [*fiskusi*] jövedelmeket, de úgy, hogy a székelység szabadsága helyt maradjon.“¹⁾ Az országgyűlés is 15 pontba foglalta törvényeit. Fontosabbak: az 1. melyben kijelentették: „hogy Boeckai Istvánt szabad szózatolással s egyenlő akarattal választották Erdély fejedelmévé s régi szokás szerint be is igtatták, 2. az ország kérte a fejedelmet, s bizik benne, hogy a haza szabadságát megfogyatkozni nem engedi, a fejedelemségben s annak szabad választásában semmi változás nem lesz, a miből az idegen nemzetségtől újabb nyughatatlanság és a haza nyomorusága következzeék, 3. a haderőt a fejedelem kívánsága szerint kiállítják, 4. az adóról gondoskodnak, 5. aranyat váltani csak a fejedelem pénzváltójának szabad. Ebben a fennebb említett egyenetlenség elintéztetett s egyidejűleg a fejedelem a várost a pénzverő kamara otltélé elönyében megerősítette.“²⁾ E törvényeket hét személyü küldöttség vitte a fejedelemhez Kassára, köztük volt Kolozsvár részéről Trauzner Lukács. Az ápril 24. Kassán megnyilt országgyűléskor érkeztek fel az erdélyi követek, a bécsi békekötés pontjai tárgyalásakor felszólaltak, hogy a három bevett vallás mellé negyediknek az unitárius vallást is igtassák be, de eredménye nem lett.³⁾ A fejedelem május 17. megerősítvén az erdélyi országgyűlés törvényeit, a kormányzót felhatalmazta, ezekből a törvényhatóságok részére hiteles példányok kiadására.⁴⁾

Az igazságszolgáltatás terén nem volt feljegyezni való.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 402—408. II.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 410—411. II.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 312. I.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 409. I.*

Az *iparügy* terén ez érdekest találtam. „Szabó István debreczeni szűrszabó t. i. panaszolt a kormányzónál, hogy ő ennek előtte is szűrposztót s egyéb árut Erdélyből szabadon vitt ki Magyarországra s onnan hozott be Erdélybe; most is sok költséggel és fáradsággal valami szűrposztót Kolozsvárig vitetvén, az ottani szűrszabók közakarattal letartóztatták s elfoglalták azon okból, hogy kiváltságuk ellenére Erdélyből szűrposztót kivinni nem lenne szabad, s kérte a kormányzót, hogy mivel hibája nem szándékos, de tudatlanságból történt, ez egyszer marháját szabaditná fel s bocsáttatná békével.“ „Ha a dolog így áll — írja a kormányzó 1606. jul. 11. Gyula-Fejérvárról — inti a lefoglaló szabókat s a fejedelem nevében meghagyja, hogyha a panaszló tudatlanságból hibázott, ez egyúttal marháját szabadítsák fel s bocsássák békével; mert a mi tudatlanságból esik, megbocsátandó véteknek tartatik az emberek közt. Máskép ne cselekedjenek. Jeles, okos és körültekintő Uraságtoknak barátja: **Rákóczi Zsigmond** m. k.“¹⁾ E bezárás a kormányzó és kolozsváriak közötti viszony szivélyességét láthatólag mutatja, a mi egyebekben is többször nyilvánult. Hátrább lesz még róla emlékezés.

A *kereskedés* szabadságát Kolozsvár polgáraitra nézve a fejedelem 1606. május 17. kelt védlevelében biztosította, meghagyván birodalma különböző részeiben levő minden uraknak, fő- és alispánoknak, kapitányok- és várparancsnokoknak, városok- és 30-adosoknak, a városok biráinak és esküdteinek: „hogy a mikor Kolozsvár polgárai és szolgálk élelmök keresése végett az országban szétjárva, az ő földjüken, uradalmaikban és tisztségeik előtt megjelennek s ezen levelét elémutatják, őket és szolgálkat senki kérésére a maguk birái elé állítani s javaikat letartóztatni vagy letiltani ne merjék, saját adóssági követeléseikért se; hanem ha ügyök és követelésök van irányukban vagy szolgálkakkal szemben, keressék meg őket törvény útján saját biráik előtt és törvényszéköken, a kikigazságukat ki fogják szolgáltatni s a törvény által rendelt elégtételt megadják.“²⁾

A *birtokhasználatról* két szabályozó végzés kelt. 1606. ápr. 22. a közgyűlés azt határozta, hogy a bíró a tanácsbelieken kívül válaszson két férfit, s az ispánt is melléjük adván, menjenek ki

¹⁾ A czéh papírra irt *eredetiebből*.

²⁾ ORLEVÉLT. XCIII. sz.

Tarchaházára [ez a város termékeny *Praediuma*] és mutassák ki: ki? hol? s meddig szántson? ¹⁾... E határrész tehát még ekkor közös használatban volt... Aug. 30. végezték: hogy a ki külön csordát tart s maga pásztorával őrizteti, a czigányok, sőt bár kik mások is, az efféle marhákat megölhessék. A bíró kerestesse ki az azt illető régi végzéseket, kiáltassa s tartassa meg minden részeiben... Mily nagy marhatenyésztése lehetett Kolozsvárnak ez időben, midőn magánosok csordákat tarthattak a közlegelőken?!... A nov. 25-ki közgyűlés arról értesülvén, hogy az adószedők adót vesznek azokon, a kik a külvárosokban építenek, meghatározta: „hogy az ily építőken 3 év alatt adót ne vegyenek, a kiken vettek, adják vissza.“ ²⁾

Az *irodalomban* e két év nem hagyott nyomot, legalább eddig semmi nyomtatvány nincs fölfedezve.

Művészt egyet említnek a korirók, Miklós krétai görögöt, [*Nicolaus Cretensis*], a ki 1599. Malaspina pápai követ rendeletére a meggyilkolt Endre bibornok és fejedelem levágott fejét lerajzolta s róla képet festett, melyet a püspök a pápának küldött. ³⁾ E festő néhány évvel később, 1606. mint *oláh képiró* fordul elő, Kolozsváratt lakván: a Bocskai megbuktatására törekvő német-oláh eselszövénynek eszköze s Mihály és Radul vajda titkos kéme volt. ⁴⁾

Az *egyházi szószerk és reformatio* jogaikba visszahelyeztettek. Bocskai szabad gondolkozásu, türelmes reformált hitű volt, cancellára, Péchy Simon, unitárius. Azon egyezkedések és föltételek kötelező erején kívül, melyek mellett Kolozsvár városa meghódolt, ennek tulajdonítható a nagy siker, a mit Kolozsvár városa e téren elért. Az emlékirók különbözőleg hagyták fenn az unitáriusoktól Basta által elvett s a jezsuitáknak és katolikusoknak adott fötéri templom, iskola és egyház javainak és alapítványainak visszaadátását. A közgyűlési j. könyvekben — a mint ez maig szokásban van — hézagosan és szakgatottan van fölvéve; mert a j. könyv szerkesztője tudja, hogy a hézagokat az illető jelenkoriak tudása pótolja; arra, hogy a történetirónak is szüksége lesz valaha rá, nem gondol.

¹⁾ *A jegyzők. cred.*

²⁾ *A j. könyv cred.*

³⁾ *Bethlen. IV. k. 407. l.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 313. l.*

Azonban bőven ír vagy röviden, hiteles mégis csak az ő írása. Ezek szerint az átadás ily alkudozásokon ment át s lefolyása ez volt . . . „Bocskai fejedelem meghagyta a jezsuiták rectorának, hogy az unitáriusok elvett templomát, iskoláit és minden javait adják vissza“. A rendelet több pontja közt ez az első volt, a mi ellen a katolikusok a száz-férfiakhoz kérést adtak be, mely azt 1605. jun. 21. tárgyalta s ily végzést hozott: „A tanács a bíróval együtt jelen levén a gyűlésen, felvették a kérést s szavazatok többségével azt határozták, hogy mivel az a városnak legelső és legfőbb kíván-sága ellen van, arra, hogy az első cikk ellen mellettek könyörög-jenek, lelkiismeretek ellen semmiképen rá nem mehetnek, sőt valakik az ellen törekedni akarnának is, arra semmi úton senkinek szabadságot nem engedhetnek. A mi ha mégis megtörténnék, nem fog-ják elszenvetni . . .“¹⁾ Minő lépéseket tett ezután egyik-másik fél, nem lehet tudni; de a jul. 16-ki közgyűlés már a tényleges átadás-sal foglalkozott. „A száz-férfiak — így hangzik a j. könyv — a senatorokkal így végeztek: Az ő felsége, fejedelmünk kegyelmes levelét négy urainktól megküldvén, midőn az felolvastatott, a jezsuiták rectora, Kadi atyával a gyűlésbe bejött s kívánta tudni, mik volnának azok, a miket a város visszakivánna? A gyűlés a város nevében kívánta a templomot, iskolát, plebánia-házat min-den hozzájuk tartozó jókkal, örökségekkel, mind a városi uraink-nak házokkal együtt. A rector atya ezekre mondá: Ők azok közül hatalmasul semmit nem bírnak, hanem törvényesen bírják, Báthori fejedelem emberei és a tanács bocsátották kezekbe . . . A köz-gyűlés ellenben a város nevében bőségesen s igazán megmutogatta, hogy nem törvényesen bírják, hanem erőhatalommal foglalták el, a mint ezt két jezsuita atya levele — a kikkel az unitáriusok az elvételkor aláírásukkal ismertették el az elvételt — megerősíti. Ezek így levén, szavazatuk többségével végezték: Hatalmasul fog-lalták el a várostul, tehát a jezsuita atyák minden okvetetlen mind a két templomot bocsássák vissza a városnak, kulcsait tartozzanak Radnóthy István és Filstich Lőrincz urnak kezé-hez adni, a plebánia-házból pedig a jövő kedden estvére min-den marháستól kiköltözzenek; a plebánia-házat és templomokat azon leltárral tartozzanak kiadni, a mivel elfoglalták. A bíró

¹⁾ A j. könyv. cred.-ből.

ezeknek jó és tisztességes végrehajtására viseljen gondot, hogy se személyekben, se marhájukban senkitől meg ne bántódjanak. Ha e végzéseknél nem engedelmeskednek, és a városból ki nem költöznek, a város oltalmát megvonja tőlük.“¹⁾ E végzés úgy a mint kelt, teljesült, s 1605. júl. 21-n a száz-férfiak közgyűlésébe bejelentetett, mely alkalommal ily végzés kelt: „Mivel a jezsuiták immár a városból kimentek, s a plebánia-ház üres, a bíró a tanácsossal együtt Göcs Pál plebánus urnak tartozandóságaival együtt bocsássa kezéhez, a ki az ahoz való dézmanegyednek is viseltesse gondját; ő kegyelme istenes lelke szerint a prédikátori rendnek, a kik mind hevet, mind hideget velünk együtt türtek, szenvedtek, nemkülönben az iskolához valókat is egészen elégitse ki, valakiknek valamivel tartozik, úgy, hogy azok is — nyavalyások! hálával vehessék, egész béröket fizesse meg nekik. Ugyanezen dézmanegyedtől másoknak is u. m. a városnak és a quartásoknak a mit akközben fizettek, a plebánus fizesse vissza . . . .“²⁾ Ugy látszik, a prédikátorok fizetését nem tudták megállapítani, mert az 1605. júl. 22-ki közgyűlés a bíróra bizta, hogy annak mennyiségét tudja meg s a jövő gyűlésre, vagy a tanács elé adja be, hogy arról határozzanak . . . További nyomok nincsenek; hihető, hogy a bíró a dolgot kiegyenlítette.

A r. katolikusok nem nyugodtak meg, s sérelmeik orvoslására lépéseket tettek. A város értesülvén róla, aug. 23. a száz-férfiak közgyűlésében ily végzést hoztak: „A mi a háromságos atyafiak indulatjokat illeti, meghatározatott, hogy a bíró minden haladék nélkül az idősebbekből számosakat gyűjtsen be, és azokat hívassa meg, a kikről tudja, hogy hit alatt való kötelességöket megszegve a város bevett vallása ellen [*contra receptam religionem civitatis*] törekednek, s intsék meg őket fenytékkal, hogy e praktikájoktól megszűnjenek, s azt se titkon, se nyilván ne folytassák, mert a város semmi úton nem szenved, hanem különben is úgy megzabolázzák, hogy mindeneknek például lesznek.“³⁾ Szilágyi Ferencz ev. ref. egyháztörténetirő⁴⁾ Boeszkai fejedelemnek 1606. nov. 11-ki rendeletét említi, melylyel a jezsuitákat egész Erdély-

¹⁾ A j. könyv eredetijéből.

²⁾ A j. könyv eredetijéből.

³⁾ A j. könyv eredetijéből.

⁴⁾ A kolozsv. ev. ref. egyh. Tört. 19. l.

ből kirekesztette, számuk 73 volt. Fosztó Uzoni István, unitárius egyháztörténetíró is említi e tiltó rendeletet; szerinte kolozsvári szekeresek vitték ki őket Nagy-Bányáig.¹⁾ Vass József így adja elé ez eseményt. „Basta György legyőzván Székely Mózeset, Erdély Rudolf római császár és magyar király hatalma alá került. 1603. octob. a főtéri nagy templomot, valamint az óvári tanodaépületet is az egységihívőktől visszavette s a négy hóval azelőtt kiútasított jezsuitáknak adta. De soká egyiket sem birhatták; mert Bocskai 1605. július 21. kelt rendeletével huszonegy havi használat után tőlük elvevén, az unitáriusoknak adta vissza. Ekkor kísértetett ki 13 jezsuita Kolozsvárról Nagy-Bányára . . . Ismét elárvult tehát az erdélyi katolikusok kolozsvári főtanodája.“²⁾

Történetének fényes része az, mely Bocskairól, a fejedelemről szól. Falai közt született 1557. jan. 1.³⁾ s már ez dicsősége, mint az, hogy Corvin Mátyás bölesője is ott rengett. Emléktábla jelöli meg ezt, s a késő korra szállítja át hőstettei emlékezetét.⁴⁾ Erdély önállása,

¹⁾ *Historia Ecclesiast. Unitar.* [M. S.] II. k. 36. l.

²⁾ *A kolozsv. r. kath. Gymnas. Évk.* VI. füz. 1856—57, 11—12. ll.

³⁾ *Magyar Helikon.* II. oszt. I. köt. 217. l.

⁴⁾ *Segesvári Bálint*, e korszak krónikása azt írja, hogy 1606. oct. 25. csinálták fel a Bocskai fejedelem ezimerét az Óvárban az Eppel János háza falára, mely szemben volt azon házzal, hol Mátyás király született. Ez a mult század végén a *Farkas-nemzetségé* volt, később egy részét a *Pregardt*-ok vették meg, ezektől széki id. gr. *Teleki József*, a kinek leánya jogán gróf Bethlen János birtokába ment át. Az *Emléklő* több részből áll, gróf Teleki László megújította 1818 előtt [mikor annak feliratát *Létavay Sándor* kolozsvári kir. lyceumi tanár ismertette] néhány évvel. Bocskainak Kolozsváratt születésére okot az adott, hogy atyját, Ferdinánd hívét János Zsigmond 1556. évben elfogatván, Kolozsvárra küldötte s az Eppel-házba záratta el, mely a kormányzó Hunyady Jánosnak és nejének imádkozó kápolnául szolgált, mikor fiok születésekor hosszabb ideig Kolozsváratt tartózkodtak. E házon e század elején erdei tájkép s szarvas volt festve, a miért *szarvas-ház*-nak is hívták. A bejáratnál balra legelől a falba 5' hosszú, 2' széles emlékköven egy rövid történeti korrajz Bocskai Györgynek az osztrák házhoz való hűségét s azért elfogatása szenvedéseit, fia születés-helyét s pénteknap szerencsés történeteit sorolja elő.

BOCSKAI ISTVÁN SZÜLETÉSI HÁZA FELIRATA.

Az olvasóhoz:

Midőn Ferdinánd császár és János, Magyarország királya közt forrott a harcz, s Nagyságos Bocskai György, ausztriai ház iránti, régóta sértet-

fejedelmválasztási joga, s a reformatio és szabad vallásgyakorlat alatta a nemzetközi jog védelme alá helyeztetett a bécsi békekötésben,¹⁾ Erdély javára Kolozsváratt lőn törvénybe igtatva,

lenül megtartott s megőrzött hitétől eltérni nem akart, a király haragját vonva magára, parancsára Erdélyben Kolozsváratt fogságba tétetett, a hol terhes nejével együtt, néhány hónapon át, Hollós Mátyás a magyarok legdicsőbb királya születési házával átellenben levő háznál letartóztatva volt, neje itt mintegy szerencsés előjelül, fenséges Bocskai Istvánt, Magyarország és Erdély fejedelmét s székelyek ispánját könnyek között szülte. Megjegyzésre igen méltó, hogy pénteken születvén ezen fejedelem, azon időtől fogva, midőn Belgiojoso János Jakab, gonosz olasz császári hadvezér által vezényelt császári fegyverek elől — méltatlanul megtámadtatva — vagyona és javai elhagyásával menekülni kényszerült: *Sólyomkő* nevű várába végzettszerűleg egy *péntek napon* tért vissza, s azután következő több *pénteknap*i önvédelmi harczi ügyének szerencsés folyamatot adtak, a mit Bocaccio költő *dicsversében* [Prosopopoeia] ily sorban irt le:

Magyarország és Erdély felséges fejedelmének, székelyek ispánjának sat. sat. István úrnak, Isten kegyelméből az ő kegyelmes Urának *Pénteknapra* irt — —

DICSVERS:

Vénus fénylő csillaga, minden csillagok között az egyedüli,
 mely követi s megelőzi a napot, a nap szerelme!
 Mily méltó tisztességgel illesselek, oh drága védnök!
 hogy e napot annyi áldással teljessé teszed rám nézve?
 A te napod az én születésemnek is napja,
 midőn atyám Kolozsváratt számkivetésben élt,
 Mikor az ausztriai ház mellett való állhatatosságomért
 a rám neheztelő nemzet engem fogságba tett,
 Tudtoddal van, hogy a hálátlanokat a boszu utól érte,
 midőn a te napodon vároomból az ellenség elűzetett.
 E mesterségben jártas boldogtalan olasz
 nem általa bünnel vádolni engem.
 Holott Ausztria mind atyámat, mind engemet mindig hívnek
 tapasztalt; de Isten tanuja lesz a hálátlanságnak.
 A császári udvarra s az egész világra hivatkozom,
 hogy az igazságtalanul visszánosztatott.
 De ügyem győzött, fegyverünk által
 esett el *Petz* egy *péntek-napon*.
 A boszu nem érte *czélját*, *Belgiojoso* megszaladt
 s Kassa városa *pénteken* lett enyim.
 Tovább mosolygott rám a nap, *Eperjes*
péntek napon adta fel várát.
 A török császár *pénteken* adott zászlót és
 aranyos kardot [*clava*] ajándéku. *2. k. 1. p.*
Edeknynél péntek nap volt *Bastaval* első harcrom,
 a hol ő ezer embert vesztett.

¹⁾ Bethlen. VI. k. 439. 441. 443. ll.

mint a külhatalmaktól is elismert tény és alkotmány biztosíték.
Végrendeletében fölkérte Magyarországot, hogy míg a magyar
korona külnemzetbeli uralkodó kezén lesz, törekedjenek arra,

Buchheim velem, mint győztesse szemben, az én *péntek*
napomon kétszer négyszáz emberét vesztette el harezban.

Kövár magas falai egy fényes *pénteknap*
hajoltak meg győztes akaratunk előtt.

Szathmár, a tanulni nem akaró, rohamunkra *Adam*-mal
felelt s kezeszt adott *péntek napon*.

A szerencse újjal növelte eddigi tisztességemet,
*Füle*k várát *pénteken* vettük be,

S legyőztük *Kolonics* lovasait és gyalogit
Sebesinél s *Kellemes* térein *pénteken*.

Bastavál negyedik harezunkat vívtuk meg, mire keservesen
kellett elhagyni az országot — *péntek napon*.

Ő ugyan ellillanva Pozsonba ment s azt harez közben
kivülről felgyújtotta — *pénteken*.

De e távolság sem volt elég, legyőzetvén a német,
Trencsin várát is átadta *pénteken*.

Dengelegen, a morva mezőkön folyt harezban
fegyvercink győztek — *péntek napon*.

Innen megtértemkor szülő hazám városa fejedelmi méltóságra
emelt, miről *pénteken* értesültem.

Midőn az ellenség *Segesvárból* kiment, az egész ország
megtisztult tőlük — egy *péntek napon*.

Esztergom *péntek nap* adta meg magát
dicséretes készséggel.

Isten megsegített, talán beveszem *Husztot*
— az emlékezetes helyet — *pénteken*.

A török császár nevében fővezérértől ajánlott koronát is
e napon fogom átvenni.

Ha a németek *Dévat*, az utolsó várát átadják,
Erdély mindenét visszakapta *pénteken*.

Azután *Murány* sziklavárát fogja az áldott
péntek nap birodalmunk alá vetni,

S a nyájas Istenő nem szűnik meg addig,
míg utolsó ajándéku *Tokajt* is kezünkbe nem adja.

Szózat [Apostrophe] a *Péntek* napra.

Áldott *péntek nap*, sokszorosán áldott *péntek nap*!
miképen adjak neked elég méltó hálát!

Légy üdvöz kedves nap! Előttem Isten napja maradsz,
mint érezenlék s örök ünnepe!

Harezaimban vezérleted alatt eddig szerencsés levén: engedd
oh Istenő! azokat állandóul szerencsésen folytatnom

A szerző a *Péntek* naphoz.

Oh esoda! oh napok Istenője! napok Istenője!
hogy a római hit rajtam semmit nem segít.

hogy Erdély virágzó állapotban tartassék fenn.¹⁾ I. Zápolya magyar nemzeti politikáját kötötte nemzete szívére. E politika egyik sarkköve e reformatio, Kolozsvár Erdélyben ennek vezetője. Báthori Zsigmond és Basta mindkettőt a porba alázta le, a lelki ismereteket, templomokat és iskolákat jezsuitáknak szolgáltatta ki. Bocskai mindent elébbi állapotába helyezett vissza, a mi Kolozsvaré volt, annak ismét birtokába adta. E két tény, merénylet katolikus irók, dicsőítés tárgya protestánsok és unitáriusok ítélete szerint, előttem politika, bátor gondolkozás és igazságérzet

E részben tied vagyok, neked a mi fejedelmünk a legtöbbször tartozik, e történet egészen a te műved!
Üdvöz légy o szerencsés nap! ne feledd annyiszor visszatérni,
a hányszor fejedelmem visszatértedot ohajtja.

Három Istennő ünnepi párbeszéde azon fejedelemtől.

Nagy kérdés támadt a három Istennő között:
Magyarország ezen fejedelme melyiknek fia:
Mienk — mondja Juno — mert gazdag kincsesel és arannyal.
Minerva magáénak lenni állítja, mert a királyt inkább ékesíti
a bölcsesség, mint a gazdagság.
Én, Pallas, egyedül tápláltam őt anyai tejjel.
Édesen mosolygott Vénus: ha a ti magzatotok, miért esett
minden szerencsés története az én napomon?

Az Emlékkövek latin szövegei.

16 LECTORI. 06.

Aestuantibus armis inter Ferdinandum Imperatorem et Joannem Hungariae Regem, Magnificus Dominus Georgius Bocskaius, nolens quoquo modo a suo Austriacae Domui dudum illibate custodita et servata fide recedere, indignationi hinc Regiae subicitur, cujus jussu Claudiopoli Transylvanorum custodiae demandatus, dum mensibus al[i]quot defluentibus, una cum Domina conjuge sua, tum praegnante, detinetur e regione illarum aedium sita domo, quae Mathiae Corvino, Gloriosissimo Hungarorum Regi, auras natales dederunt, felici quodam omine, hunc Serenissimum Stephanum Bocskaium, Hungariae et Transylvaniae Principem, Siculorumque Comitem modernum, moesta pariens enititur. Observatu autem nimis dignum hae in re hoc ipsum videtur: quod cum Die Veneris esset hic Princeps editus, ab eo statim tempore, quo Duce bellico Caesareano, Joanne Jacobo Belgiojoso, nefasto Italo, armis Caesareis, contra omne suum meritum petitus, bonis et fortunis suis cedens, arce sua Somlliokeo [Solyomkö] vocata, die etiam ipso Veneris fataliter regreditur, [per] multos consequenter Veneris dies auspi-

¹⁾ *Bethlen.* VI. k. 463. l.

müve. Erdély elismerő is volt ezért iránta, Kolozsvár és az unitáriusok hálások. E város ez időben annyira unitárius volt s befolyása oly nagy, hogy a fejedelem sok rendkívüli kegyelmességieért

catos sortitus est, quae defensivis ipsius armis, vel intra hunc unius anni circulum, cursum felicem dederunt. Quod concinne haec Prosopopoeia sua Boccacius vates hoc ordine prosecutus est:

**Serenissimi Hungariae, Transylvaniae
Principis et Siculorum Comititis etc. etc.
Domini Stephani, Dei Gratia Dni Dni sui
Clementissimi**

PROSOPOPOEIA DIEI SUI VENERIS.

Stella micans *Veneris*, prae Stellis omnibus una.
Solisequa, et solis praevia, solis amor.
Quo Patrix pretiosa tuos dignabor honore?
Queis mactas [?] tanta me bonitate, dies?
Luce tua, lux prima meis natalibus orta est.
Arce Kolosvari cum Pater exul erat.
Quando Domum Austriacam propter constantibus ausis,
Nunc ingrata mihi, gens mea vincla tulit.
Conscia te, vindex ingratos ultio mansit,
Luce tua, arce hostes cum pepulere mea.
Doctus ad has artes in me confingere crimen
Infelix italus non dubitavit homo.
Et Genitorem et me semper fidum Austria sensit,
At Superi testes integritatis erunt.
Aulam ad Caesaream atque ad totum provoco mundum,
Immeritum injustas hinc retulisse vices.
Causa triumphavit mea: nostris *Pelzsius* armis
Succubuit caesus nempe *die Veneris*.
Non habuit vindicta modum, *Belgiojoso* fugatus
Cessit, et urbs mea fit *Kassa die Veneris*.
Arrisit lux ulterius; sua moenia nobis
Dedit *Eperies* nempe *die Veneris*.
Vexillum oblatum est, Turcarum a Caesare munus,
Cum clava aurata, nempe *die Veneris*.
Cum Basta mihi prima fuit pugna *Edehiana*,
Perdit ubi ille homines mille, *die Veneris*.
Bis quadringentos amittis ab igne Buchaime,
Me victore *die* [nempe meo] *Veneris*.
Victrici nostro cedunt hic ardua mura
Moenia *Kecovari*, dum nitet ipsa *Venus*.
Szathmarium indocile, incursus, Dabo — dixit, et obses
Traditus est; *Veneris* res cagesta *die*.
Applausit Fortuna meis nova honoribus, arcem
Fillekii Veneris cepimus inde *die*.
Ecce Kolonicios equites peditesque triumpho
Ad *Sebesi, Kelemes* rura, *die Veneris*.

tőlük azt kívánta viszonzásul, hogy az ev. reformált hitűeknek legyen velök egyenlő joga, a mibe azok — a mint egyik emlékirójuk mondja — „készséggel beleegyeztek, annál inkább, mert ezt a kereszténység s Jézus parancsa is kívánta.“ ¹⁾ Hálájukat életében is tanusították iránta, de halálakor, midőn testét Kassáról falai

Quantum hinc commissum est cum *Basta* proelium, ut ira
 Cum planctu exiret, hacce *die Veneris*.
 Ille quidem elapsus venit *Pisonis* ad urbem
 Exustam exterius caede, *die Veneris*.
 Nec spatium suffecit, et hoc mihi tradidit arcem
 Victus *Trenchiniam*, Tento *die Veneris*.
Dinglegio ad Moravos duce caedes edita campos,
 Nostraque vicerunt arma *die Veneris*.
 Inde urbs natalis patriae me Principis ornat
 Fascibus, acceptum rite *die Veneris*.
 Postquam adversantes excessere arce *Segesi*,
 Patria tota vacat hoste *die Veneris*.
 Archicathedralis nova Episcopum amiculo cessit
 Cum multa nobis laude *die Veneris*.
 Vota secundavit Deus, et forte accipio *Husztum*,
 O memorabilium! luce *die Veneris*.
 Nomine *Vezerius* Turcarum Caesaris offert,
 Accipio et *Veneris* hoc diadema *die*.
 Dantibus extremam Germanis omnia *Devam*
Transylvania habet, cuncta *die Veneris*.
 Denique *Murányi* praeruptis Cotibus arcem
 Imperio nostro subjicit alma *Venus*.
 Nil sinet, ut reliquum *Veneris* de munere nobis
 Tokaji attribuit [helyett a kőmetsző hibájából *auribuit*]
 moenia blanda *Venus*.

APOSTROPHE AD DIEM VENERIS.

Alma *dies Veneris*, *Veneris* multum alma *dies!* quas
 Ergo tibi grates postmodo dignus agem?
 Salve, accepta dies! mihi Numinis una manebis
 Instar et aeternum, festa perennis eris.
 Bellorum in cursu, duce te feliciter usus,
 Annue constanter, Diva! secunda geram.

AUTHOR AD DIEM VENERIS.

O stupor, atque o diva dierum, diva dierum!
 Ut Romana nihil me juvet illa fides.
 Hae sum parte tuus, tibi Princeps plurima noster
 Debet et auspicio res ea plena tuo est.
 Salve, o fausta dies! totiesque redire memento,
 Te quoties Princeps vult rediisse meus.

¹⁾ *Histor. Eccles. Unitar. sat. II. k. 40 l.*

közé hozták, köz volt érette a fájdalom, általános könnyhullatásban olvadt össze minden szív bánata. Ennek érdekes leírása maradt ránk az egykoru emlékiróknál. „A kassai gyászszertartás után — így írja le a fényes temetési ünnepélyt egyik — azok, kik a fejedelem testének Kolozsvár felé Erdélybe kísérésére voltak kiválasztva, és a kiket Rákóczi Zsigmond, az új fejedelem, az erdélyi főrendek és nemesek nagy és fényes gyülekezetével várt, útra keltek. Midőn febr. 17. Kolozsvárhoz közeledtek, a fejedelem és országgyűlés a köztisztelet kifejezése végett testületileg már

**DE EODEM SERENISSIMO PRINCIPE TRIUM DEARUM
FESTIVUS DIALOGUS.**

Maxima tres Divas inter haec quaestio mota est:

Princeps sit cujus filius Hungariae?

Noster — ait Juno — est, opibus nam splendet et auro.

Asserit e contra cauta Minerva suum:

Plus prae divitiis ornat sapientia regem;

Ubera ei mater Pallas, ego una dedi.

Dulce Venus risit: Si proles vestra, mea cur

Omnia sunt ipsi prospera nata die?

Emléklapok Kolozsvár Előkorából sat. 15—19. ll. Egybevetve az *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. k. 165—268. lapján levő fölvilágosításokkal.

Ez utóbbi leírás szerint az *Emléklő* több részből áll. Az elsőt már említettem; a második, nyitott könyvforma kettős köven, melynek hossza szintén 6' széle 4' van a *Stella micans* kezdetű 30 kétsoros vers s utána az *Apostrophe* és *Autor* kezdetű, más két rövidebb. A harmadik köven van a fejedelem címere: „Koronás paizs, közbül ágaskodó oroszlán, kigyóval körítve, farka szájába kanyarul hátulsó lábai felé simulva; első jobb lába körmeivel földnek szegzett nyilat tart, derekán öv forma, vége felfelé nyulik s rajta 6 göcs, a Mic-bán nemzetség hat ágát jelképezve, balra a nap, jobbra hold, alább jobbra kettős kereszt, balról sas, még alább a négy folyam s ezzel szemben a szászok hét vára. Leghátul egy vizirányban fekvő 6' hosszú 1 1/2' széles kő, melyen az ily kezdetű vers van: DE EODEM sat. Ki van adva hibásan: *Tudományos Gyűjtemény* 1818. I. k. 68—73. lapjain, a mit Létavay tanár az V. k. 132—133. lapjain sokban megigazitott. *Segesvári Bálint Naplója* közölje [*Erd. Tört. Adat*. IV. k. 165—168. ll.] úgy véli, hogy az *Emléklők* régen nem egymásután — mint most — de egymás felett állottak. Legújabbán mindenik kő kijavított s lég és porladás ellen fénymázfesték biztosítja. E verseket Boccaccio János kassai polgármester írta. Így, a mint Létavai megigazitva, s Vas József valamely általa hirt példányból, kiadták, s én, az iménti *Napló* közlésénél, a kövekről ellenőrizve a kömet-szöt, egyet s mást felvilágosítottam, mégis sok hibás mondat van a feliratokban, miket csak az *eredetiből* lehet valaha teljes hűséggel megigazitni.

félmérföldre ment a halotti kíséret elé. Vele volt a városi polgárság nagy számban, papok és tanuló ifjak hosszú sora, a kik halotti énekeket énekeltek. Az idő azonban hirtelen annyira megváltozott, hogy a földet hó és víz fejér és fekete takaróval borította be, mintha a természet is résztvenne a fejedelem iránti közgyászban és bánatban. A városba érkező a halotti kíséret, a koporsó a nagy templomba vitetett s az e végre alkotott ravatalra helyzetetett. A következő nap vasárnap volt, febr. 18-ka, mely a halotti tisztességnek fejedelmi módon végbevételére szenteltetett, a fejedelem vallása papjai végezték a szertartást, s azután a holttestet közszemlére kitétték, a szószékből felolvastatott végrendelete. Másnap, midőn a test Gyula-Fejérvárra elindított, kísérte a fejedelem és neje, nagy számú erdélyi nemesség teljes pompával esatlakozott hozzájuk, a városi polgároknak kesergő serege, mely a meghalt fejedelemért való fájdalomát keserves jajgatásban fejezte ki; sokan a haza atyjának nevezték őt s népei megtartójának, a ki a hazát szorongatott helyzetéből kiszabadította, a nyomort és gyászt az országtól eltávolította, a közszabadságot és közjót biztosította, a mindnyájunkat pusztulással fenyegető polgári háboru tüzét kioltotta; mások más szavakban fejezték ki szívök nagy bánatát, elannyira, hogy a sokaságot nagy darabig nem lehetett elválasztani a koporsótól, s midőn elváltak, a halottas kocsi kerekeit könnyezve ölelték meg.“¹⁾ Somogyi Ambrus egykoru emlékiró a halál okozójának egy kolozsvári lányt említ: „a kit a fejedelem megszeretvén, édesgető szavaival rábirta, hogy vele menjen; s ez Kátai indításából orvosságába, ételébe s italába vegyítette a megölő mérget. De Kátai tagadta s rá bizonyítani nem lehetett.“²⁾ Somogyi Déézsén élt mint belső szolnokvármegyei jegyző, Kolozsváratt barátai voltak, hihető, hogy akkor e hirt ott beszéltek, ő följegyezte s én megemlítőnek véltem.

¹⁾ *Bethlen*. VI. k. 491—492. II.

²⁾ *Ambrosii Simig*. Hist. Libr. IV. 433. 1.

RÁKÓCZI ZSIGMOND FEJEDELEMSÉGE.

— 1607—1608 —

Rákóczi Zsigmondot 1605. a sept. 14 — 17-ki országgyűlés alatt, Bocskai István fejedelem — távolléte idejére — a kk. és rr. beleegyezésével kormányzóvá és ország generalisává nevezte ki; ¹⁾ a fejedelem halálával törvényes hatalma megszűnván: 1607. jan. 22. a kolozsvári országgyűlés e választást megújította. ²⁾ A febr. 8—19-ki kolozsvári országgyűlésen a főtéri templomban fejedelemmé választatván: ³⁾ e méltóságát 1608. márcz. 5-ig viselte, a mikor a szintén Kolozsváratt tartott országgyűlésen a fejedelemségről lemondván: helyére márcz. 7. Báthori Gábor választatott. ⁴⁾ Jellemző, hogy Báthori megválasztatását csak az ifju Bethlen Gábor, a bujdosók feje ellenezte, azon okból, hogy nem volt erdélyi; ezért izgatásai közben elfogatván: az országgyűlés alatt, a választás megtörténteig Kolozsváratt volt letartóztatva. ⁵⁾ Rövid uralkodásának Kolozsvár közéletében nem egy emlékezetes nyoma van.

Politikai életét emlékezetessé a fejed. gyakori és huzamos ottlakása és az országgyűlések teszik. Hol volt lakása? az emlékirók nem jegyezték föl. Megválasztatása körülményeit Rudolf császár- és királynak 1607. febr. 19. megírván: levelében ily hely fordul elő: „három napi vonakodás után, egyenkénti szavazat kéretvén a kk.-tól és rr.-tól, ismét és ismét megújuló felkiáltással, akarata ellen választaték meg; azután szállására mentek, s a főemberek, a kiket a ház alig tudott befogni, esenkedve ⁶⁾ s nem könyvek nélkül kérték, hogy a választást fogadja el, s akkor a templomba vitték s a t.” Hol volt e szállás? erről sem találtam följegyzést, hogy saját háza nem volt, ebből bizonyos.

A fejedelemnek Kolozsvár jólléte érdekében nagy fontosságu 1608. febr. 18. kelt harminczad- és huszadmentességi engedménye.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* V. k. 307. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 439. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 323—24. 452—453. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gyűl. Eml.* VI. k. 8. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 323. l.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 463. 479. ll.

Előde, Báthori Zsigmond t. i. mindazon eladó áruknak és portékáknak, melyeket Kolozsvár lakosi, birái, az esküdtek, polgárok, kereskedők, árus emberek és az összes lakosok városukba be- és onnan kivittek, ugy az országból, mint azon kívülről valóknak 30-adát és 20-adát azon város biráinak, esküdt polgárainak és a többi összes polgároknak és lakosoknak adta és adományozta oly módon, hogy ők az azok után járó 30-adot és 20-adot kiszámítván: róla czédulát adjanak s a jövedelem a város szükségére fordittassék. A fejed. e kiváltságot kibővitve, szabatosabb szövegben, oly indító okokból erősítette meg, a mik Kolozsvár polgárainak csaknem dicsőítése. „Kegyelmes tekintetbe vevén — mond a fejedelem — Kolozsvár polgárainak és lakosinak azon kitünő hűségét, jeles érdemeit és súlyos kárait, a miket ők, mintegy a veszélyek első rohama elé állítottak, a közelebbi háborus zavarok idejében az által szenvedtek, hogy az ellenség gyakran legelső támadását kellett bátor szívvel kiállani, s ilyenkor vagyonukat elrabolták, várfalaikat és házaikat fölégették; valamint azt is megfontolván, hogy Dobokavármegyében levő Szék- és Kolozsvármegyében fekvő Kolozs mezővárosok az ott levő sóbányákkal és sókamarákkal említett Zsigmond fejed. által azon 40,235 forintban és 50 pénzben, melyeket Kolozsvár város birái, esküdtei s összes polgárai és lakosi az ország nagy köz szükségére különböző időkben kész pénzül kölesön adtak, a városnak voltak beírva és elzállogositva, de a közelebbi időben az ország kincstárának rendkívüli szűkölködése miatt, közzézésnél fogva, tőlük minden fizetés nélkül elvétettek, és a fiskus részére visszafoglaltattak¹⁾: hogy Kolozsvár polgárainak az említett közcélokra fordított költségeiért s vagyonukbeli veszteségeikért valami kárpótlásuk legyen, várfalaik és házaik a romokból megépíttethessenek, s oly sok kiállott csapástól valahára némi pihenéshez jutva, ezután ismét erélyesek, gyorsak és a haza ügyei szolgálatára készebbek lehessenek — különös fejedelmi kegyelménél s teljhatalmánál fogva, most újonnan egész és összes 30-adát és 20-adát, bármely névvel nevezendő mindazon áruknak és portékáiknak, melyeket Kolozsvár birái, esküdtei és összes polgárai s lakosi, ugyszintén a kereskedők és árus emberek, mind Erdély határain belől, mind kívül a magyar-

¹⁾ L. 1607. 57. t. cz. *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 522. l.

országi részekbe, valamint más meg nem tiltott helyekre, országokba és tartományokba kivisznek s onnan behoznak, a megnevezett kolozsváriaknak és örököseiknek s utódaiknak közczéljaira és hasznára fordítás végett, úgy, a mint az a már említett adománylevélben világosabban ki van fejezve, adta, adományozta és ajándékozta örök joggal . . . .“ ¹⁾ E kiváltságlevél alapján a fejed. ugyanazon évben és napon Kolozsváratt kelt parancslevelében meghagyta az Erdélyben és magyarországi Részekben levő minden nemeseknek, vármegyei, kamarai, vár- és helyőrségi, városi és falusi tiszteknek és bíráknak, 30-adosoknak, vámszedőknek, hidak, révek, utak őrzőinek s a t., hogy a kolozsváriaktól és marháiktól vámot, 30-adot, 20-adot és semmiféle vámot venni ne merészeljenek. ²⁾

Ez időközben három országgyűlés volt Kolozsváratt. Az első, mit a fejed. mint kormányzó tartott, 1607. jan. 22. Itt, mint másodszer megválasztott kormányzó mellé hét tagu tanács adatott s költek azon országos végzések, melyek következtében Erdély fejedelmválasztási jogát, föltételesen mind a török, mind a német császár elismerte. ³⁾ Innen irtak fel jan. 26. Rudolf királyhoz az ország kk. és rr., külön is kérvén választási joguk- és a megtörtént választásnak a létező szerződések értelmében elismerésére s hadainak Erdély határaitól távol tartására. ⁴⁾ A másodikat ugyanaz nap Kolozsvárról szintén Kolozsvárra hívta össze febr. 8-kára, ⁵⁾ mely 19-ig tartott, s melyen a három nemzet annak meggondolásától indítatva, hogy Erdély eddigelé csak érett fejedelmek kormánya alatt virágzott, először egymás között egyességet [*Unio*] kötöttek s esküvel fogadták, hogy sem ők, sem utódaik többé éretlen fejedelmet nem választanak, hogy többször az országra Isten oly szörnyű átka ne szálljon, mint most volt rajtok, a mi miatt a haza teljességgel elpusztult. ⁶⁾ Ezzel összhangzólag választatott meg közakarattal a böles és tapasztalt új fejedelem, s jellemző, hogy

¹⁾ OKLEVÉLT. XCVI. sz.

²⁾ Aláírta a fejedelem, Petki János kancellár és Kassai István fejedelmi titkár. *Városi levélt.* Fasc. TT. 5. sz.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 442—443. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 445—446. ll.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 447. l.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 452—453. ll., összevetve a 463. lappal.

mind ő, mind tanácsosai unitárius szövegű esküt tettek le,¹⁾ mely oly kimerítő és a magyar alkotmányokkal s nemzeti szellemmel annyira egyező volt, hogy ezentúl a fejedelmválasztásoknál, sőt Erdély közjogában alapelvül és zsinórmórtékül vétetett. A harmadik országgyűlés jun. 10—24-én tartatott,²⁾ s ugy a fejedelmi előterjesztések, mint az ekkor alkotott 63. t. ezikk Erdély alkotmányának legsarkalatosabb pontjait teszi, ilyenek: az elpusztult fejedelmi lakhelynek Gyula-Fejérvárat hozzá és az országhoz méltóan megépítése végett a fejedelem tárházába a kellő költségadás, a török és német császárral a jó egyetértés fentartása, a *jus ligatum* eltörlése, a korona javainak: vámoknak, 30-adoknak, sóaknáknak, melyeket az utóbbi zavarokban zálogba adtak a fejedelmek, de a melyek haszna eddig az adott pénzüsszeget kiegyenlítette, a királyi váraknak, végházaknak a fiskusz birtokába visszacszerzése, a székelyek szabadsága s ökörsütési adója a régi erejében fentartása s a t. Mindezekről maga a fejedelem kívánt előterjesztésében törvényt hozatni, a mi érzülete fenkölségét és alkotmányosságát fényesen igazolja, mint főleg a *jus ligatum* eltörlésére tett felhívása jog- és igazságérzetét. „Nincs oly keresztény ország — mondja a fejedelem — oly földrés, melyen Istennek igaz ismereti van, hogy az igazságot nem kiáltja, nem kívánja és az igaz törvényt nem keresi, csak itt a mi országunkban, [kit kevesen látunk és értünk.] hamis vasláncz által gátlott, hamis szín alatt van átkötözve az igazság és igaz törvény, melyet az ország kk. és rr. békóba vert törvénynek [*jus ligatum*-nak] méltán neveztek; mert ha az ország megemlékezik elein való szép virág állapotjáról és azután romlásának kezdetéről, az volt alapoka s kezdete, hogy atyjokfiai, kik ez hazának javát keresték, és szintén annyi időre látták, törvénytelen felmészároltattak és pogány módra megis fojtattak, kikre azután, hogy már meg voltak halva, láttak törvényt, melyet megkötöttek, hogy az ártatlan vérnek égbe kiáltó igazsága el ne vétessék; kiért méltán az Istennek bosszuállása a több büntetés közt nem kisebb volt a haza ennyi romlásában. Emlékezzék meg erről az országgyűlés, hogy a fejedelmet az ország köztvégezői [*Decretum*] megtartására s az igazság kiszolgáltatására hittel köte-

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 457—458. ll.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 481—482., 486—514. ll.

lezte, nem pedig arra, hogy az igazságot kötve tartsa. Ezért ha az ország közbérgzéseiben [*Decretum*] *jus ligatum* nincs, a fejedelem nem érzi magát kötelelesnek azt fentartani, sőt figyelmezteti az országgyűlést, hogy ébredjen fel, semmisítse meg azt, és legyen szabadsága a törvénynek minden helyeken és rendek közt.“¹⁾

Kolozsvárra különösen vonatkozó több törvény volt ezek között, a miket alább illető helyökön említek meg.

Politikai életét a jun. 10—24-ki országgyűlés 25. t.-cikke érinti, a mi a nemesség közjök telepedése ellen irányul. „Vannak oly sérelmek — így szól a törvény — hogy nemesek megmaradásuk végett marhástul be akarván menni a kerített városokba, vagy be nem bocsátják, vagy ha bebocsátják s házat és örökséget engednek venni, vagy sok sarczoltatás után szállás után szállást fogadnak, mint a városi embereket úgy kényszerítik őket minden városi szolgálatra, marháját postálkodásra; ők pedig a nemesség minden szabadságával és mentességével élnek, jószágot birnak a vármegyéken. Kívánja azért az ország, hogy a városiaknak se legyen szabad a vármegyéken élni és jószágot birni, vagy nekik is legyen szabad a városokon házat venni és szabadon birni; ők készek magukat így azok kiváltságainak alávetni. A kinek pedig ez ideig valamely városban háza volt, szabadon birhassa, építhesse, mint övét, de a szabad városok jogséremlé nélkül.“²⁾

Az *igazságszolgáltatásról* a 28. t.-cikk intézkedik: „Fordulnak elő oly panaszok a szabad városok, főleg pedig a kolozsváriak ellen, hogy akár mely nemes ember jobbágyit, akár hol vétene a városi ellen, ha bemegy a városba, mindjárt megfogják, a földesurától törvényt rá nem kérnek, kedvök szerint fogva tartják, semmi kezességen ki nem eresztik, hanem addig tartják fogva, míg törvényöknek vége szakad, a mi a vármegyei nemesség törvénye és szabadsága ellen van. Végeztetett azért országul, hogy ezután helye ne legyen, hanem ha nemes ember jobbágya vétett, vagy adós valamely városinak, meg ne merészelje fogni, minthogy a nemesség is a városon a maga adósságát törvénynyel keresi, hanem ország törvénye szerint kérjen urától törvényt, ha nem igéri hogy megadja, akkor foghassa meg, ha megigéri, annak pro-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 488—489. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 502—503. ll.

cessusa szerint járjon el. Ha benn a városban vért ont vagy egyéb nagy vétket cselekszik, tetten érve, megfoghatja, de halogatás nélkül a most hozott törvény szerint törvényt szolgáltatasson felőle . . .”¹⁾

A város közbirtokai használatát az 1607. ápr. 24-ki közgyűlés azon panasz következtében: hogy mindenki tetszése szerint neki megy a város földének, s abban irtásokat teszen, a mi miatt a fűzesekben is nagy kár esik, meghatároztatott, hogy a tanács engedelmével senki, sehol, semmi földet meg ne szánthasson, se pénzen, se cserében el ne idegenítse, pénze s öröksége elvesztése büntetése alatt. A ki fűzet irtogat, és rajta éretik, szintén az előbbi büntetés éri. A bíró hirdesse ki s kiáltassa meg, hogy ezután senki önhatalmulag a város földében semmi helyen ne foglaljon és ne szántson, hanem a tanácstól, vagy azoktól, a kik az osztásra vannak rendelve, kérjék meg és várják.²⁾ A kolozsi és széki sóaknát a város Régeni [*Reghner*] Mihály haszonbérelőnek adván ki, úgy látszik, az a községet megkárosította . . . . A jegyzőkönyvben nincs megmondva, mi által? hihető, nagy áron adta a szegénységnek a sót. Panasz támadván ugyanis az iránt: az 1607. jun. 30-ki közgyűlés a bérletet feleletre vonta, s az a gyűlésben megígérte, hogy a város és a szegény nyomorult község siránkozása ellen, azt a maga kezén semmi úton nem tartja, hanem ha a mi pénzt ő a városnak adott, megadatik, mindkét aknát azonnal kész visszabocsátni.³⁾

Iparosai közül három czéh kebelében történtek emlékezetes dolgok. A *Szabó czéh* szabályait a fejedelemmel megerősítettván: bemutatta Boghner másképp Gellyén Imre fő- és Mázsás Tamás királybírónak és az esküdt polgároknak, s kérte, hogy annak értelmében a szűrposztónak az országból kivitelét tiltó eddigi jogkedvezményöket tartsa fenn. A fő- és királybíró s esküdt polgárok 1607. aug. 27. kelt s a város kisebb pecsétével megerősített levelében megtalálta Erdélyország minden nagyságos urait, fő- és más nemeseit, a fő- és alispánokat, várparancsnokokat, kapitányokat, vámszedőket és 30-adosokat, városok és faluk biráit s a t., hogy a mint a fejed. a szabó czéh szabályai megerősítésében megparan-

¹⁾ *Erd. O. sz. gy. Emf.* VI. k. 503—504. ll.

²⁾ Látható: *Magyar Jogtörténeti Emlékek.* I. k. 276—277. ll.

³⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

esolta, hogy szürposztót végben az országból kivinni senkinek szabad ne legyen, hanem azt műben a szabóktól vegyék, azonképen ők is gondoskodni akarnak arról, hogy a szabók ezen fejedelmi kedvezménye mindenütt megtartassék. Kérték a nevezett urakat, tiszteket és hatóságokat, hogy valahol bármiféle emberektől afféle szűröket végben kivetni látnának, tartóztassák le s áruját, elvesztés büntetése alatt kivetni ne engedjék. ¹⁾ Ily ügye támadt a kolozsvári szabó czéhnek nemsokára a szathmár-némethi-i szabókkal, a mit a kolozsmonostori konvent előtt 1607. febr. 6. így intéztek el: „Szász Márton, Egeresi István és Lutsch János kolozsv. szabó czéhmesterek, Szabó Menyhért m.-vásárhelyi czéhmester, de kolozsvári polgár, a czéh nevében egyfelől, másfelől Szabó máskép Dániel János, Szabó máskép Fekete István esküdt polgár, ismét Thordai Szabó Mihály szathmár-némethi-i szabó megjelentek a konvent előtt s utóbbiak, u. m. János, István és Mihály előrelvő önkéntes elhatározásnál fogva megvallották, hogy ők 3 év előtt szürposztó vételre egy összeg pénzt adtak ki, a minek átvételére most bejövén, vettek 157 véget, a mit midőn ki akartak vinni, ez ország szabói Thordán útjokat állották, de ők a kormányzóhoz folyamodtak, s kérték, hogy posztójukat lefoglalás alul szabadítsa fel, a mit meg is nyertek. A kolozsvári szabók mind a kormányzó tekinteteért, mind némely jámbor férfiak közbenjárására ez egyszer megengedték, oly feltétellel, hogy azt többé soha tenni ne próbálják, hanem ha venni akarnak, a kolozsvári szabók tudta és beleegyezése nélkül ne tegyék, de velők hasonló esetekben egyezzenek ki; ha pedig a szathmár-némethi-i kontárok oly vásárlási szándékát megértik, a kolozsváriakat arról értesítsék, sőt személyesen is eljönek s Magyarországra saját pecsétök alatt levelöket küldik, hogy senki ezután ez országba szürposztót venni bejöni ne merjen.“ ²⁾

A fejed. 1607. jul. 23. Gyula-Fejérváratt megerősítette a *Szőcs czéh* azon kiváltságát, hogy juh- és báránybőrt, ugyszintén másféle bőrt is Erdélyből senki ki ne vihessen, s a ki tenné, a szőcsök kérésére, a vámszedők, 30-adosok s bármely kereskedők és árus emberek lefoglalhassák és elkobozhassák, s árából a maguk

¹⁾ A *szabó czéh* levéltárában levő *eredetiből*. 9. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* kol.-monostori konv. levélt. oszt. Prot. E. 101—103. ll.

részét kifogván: a szöcsöket illető részt azoknak adják ki.¹⁾ Az *Aranyművesek* 1566-ki leltára szerint 1602—1608 és 1610. czéh-mesterek voltak Bonczidai Gergely és Ferenczi Márton. A czéh vagyona leltározásakor tudomására jöven a czéh-mestereknek, hogy egy kötésben négy arany gyra a zsbivásáros asszony nál van, elhoztatták tőle, de később a czéh végzéséből ismét visszaadták. A toronybeli hadi szerszámok számbavétetvén: volt egy kis taraczk, az ötvösöké, öreg szakálos 11, félszakálos 9, fába ütött szakálos 8, 2 német puska, 53 rosz puska, 3 gyako [*giako*] nyeles nyárs, egy egészben való fegyverderék sisakjával, 4 fegyverderék ép állapotban, 3 német sisak. Ezek mind meg voltak, de a szakálosok közül egy István király bejövetelekor [érti *Bocskai fejedelmet*, a kit Magyarországon királylyá választottak volt] elszakadt.²⁾

A *kereskedelem* szabályozása a fejedelmi akarat jogköréből kivonva, országos intézkedés tárgyává tétetett, az egyesek kedvezményes kiváltságát a szem előtt a közérdekeket és közjót tartó törvények váltották fel. Az 1607. jun. 10—24. országgyűlés 32-dik t.-czikkében a baromnak és bőrnek az országból a fejed. engedélye nélkül kivitelét megtiltotta, ugy a szűrposztó kivitelét is.³⁾ A 35. t.-czikkben a sóval és búzával kereskedők és szekeresek panaszára a vámszedő 30-adosoknak becsületök s tisztök elvesztése büntetése alatt meghagyta az országgyűlés, hogy türhetlen és szokatlan zsarolásoktól szünjenek meg; a mint régen a szekeresek és kereskedők 100 kő sótól 20 pénzt és czédulapénzt fizettek: ugy most is annál többet venni ne merészeljenek, a czédulapénzt 2 pénzre szállítván azon módon, s 100 sóból egyet vegyenek, a 30-dokon semmit.⁴⁾ Az 55. t.-cz.-ben a szilágysági és magyarországi részekbeli kereskedők ügyét szabályozták. „Mivel a mostani nyavalyás [*boldogtalan*] időben — így szól az — a városi rendeket s országbeli egyéb kereskedőket is a Szilágyság és Magyarország határiban törvényes eljárás nélkül, mások tartozásáért és hibájáért letartóztatni és megsarczolni szokták törvényök és szabadságuk ellenére: az ország kk. és rr. meghatározta, hogy ezt czentül tenni

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. osztály. Czéhszabályok gyűjteménye.*

²⁾ *Az aranyművesek levéltárában levő erd.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 504. l.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 505. l.*

senki ne merje, hanem a kinek velök dolga van az ország törvénye szerint előbb a füstin keresse meg az ő törvények szerint; mert a ki törvény útján kívül tartóztatja le őket, a vármegyei ispán becsüjével azonnal tetteleg szabadítsa fel a letartóztatott ember marháját.“¹⁾ Az 54. t. cikkben a kolozsvári postálkodás ügye rendeztetett. „Panaszoltak a kolozsváriak — mondja a törvény szava — hogy a fejedelem parancsolatjára gyakran lovakat adnak a posták alá, a szomszédos mezővárosok a kiszabott helyeken a magukét nem állítván elé: nekik a régi szokás ellenére, 10—16 mértföldig is kell vinni, a mi miatt lovaik elvesznek. Az országgyűlés meghatározta, hogy minden város és meghatározott helység, a régi szokás szerint a posta vitelére lovat adni tartozzék, mit ha nem tennének, a közügyigazgató az olyakat mint törvény megszegőit hívja törvénybe; a hol pedig lovat nem adhatnak, az ő szokott és kiszabott határukig, a ló terhét fizessék meg, s annak viseljék gondját, hogy el ne vesszen, különben árát tartozzanak megfizetni.“²⁾

Rákóczi Zsigmondot országgyűlési előterjesztései s az alatta alkotott törvények egy felvilágosult, alkotmánytisztelő és igazságos fejedelemnek tüntetik fel, a ki előtt a felségi jogok a nemzeti jogokkal egyenlően fontosak s általa egyformán megtartatnak. Sőt oly szabadelvűek s hazafiasak némely intézkedései, mintha inkább az utolsók biztosítására látszanék törekedni, mint az elsőkre. Alatta a nemzet alkotmányjoga terjedett, tisztult és szilárdabb lett, a nélkül, hogy a fejedelmiek csorbultak vagy szűkebb körre szorultak volna. Hatalmi köre kiterjesztése vágyának soha jelét nem adta. Kormányzói s rövid fejedelmi uralkodása világosan mutatja, hogy őt az ország és nemzet nagy közérdeke vezette, arra irányultak törekvései, hogy a kis ország fenállhasson s önállóvá lehessen. Alatta kezdődött meg a kiváltsági jognak a közjogokkal egyeztetése, s számos kérdés és ügy, a mit addig a fejedelem felségi jogából kifolyólag intézett el, Rákóczi a törvényhozás jogkörébe engedte átvitetni. Rendkívüli reformlépés a városok és polgárság állami és társadalmi életében.

A *szellemi érdekek* egyik képviselője és támasza, a *sajtó* még

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 511. l.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 511. l.

mind el volt némulva. E korszakból csak Argenti jezsuita atya két védbeszéde ismeretes. Az *egyik*, a mit az 1605. sept. 14-ki medgyesi országgyűlésen, a jezsuiták védelmére, Thoroczkaí Máthé ariánus [*unitárius*] és Tasnády Mihály kálvinista superintendensek vádjai ellen tartott, midőn Bocskai fejedelem a jezsuiták Erdélyből kiűzetését országos végzés által elrendelte.¹⁾ A *másik*: ugyan Argenti atya beszéde, melyet az 1607. jun. 15. kolozsvári országgyűlésen a jezsuitáknak Erdélybe visszahelyeztetése ügyében tartott.²⁾ Az iskolák falai közt esőndben haladott az eddigi úton az oktatás, mit csak a jezsuiták visszahívásáért a közéletben és országgyűlésen folyt erős és szenvedélyes harcz lármája zavart meg. Erre okot a jun. 10—24. országgyűlés 2. t.-cikke adott, melyben kimondatott: hogy a vallás dolgában az eddigi törvények szerint mindenek bántás nélkül megmaradhassanak, hanem a jezsuita felekezetről [*secta*], a kit ezelőtt a medgyesi országgyűlésen mindenek közszavazatával az országból kiigazitottak, most is meghatározták, hogy a fejedelem birodalmából minden helyekről kimenjenek és soha többé az a felekezet a hazába be ne vétessék, senki se jószágában, se házában afféle szerzetet ne tarthasson; ha valaki vakmerőségből tenné, a közügyigazgató fogja perbe s törvény szerint büntetessék meg. A medgyesi országgyűlésen hozott törvény minden részében tartassék meg. A kath. vallásra nézve az 52. t. cikk azt határozta, hogy a szabad városi helyeken lakó katolikus uraknak és atyafiaknak legyen szabad vallásukat gyakorolni, t. i. betegeket látogatni, gyóntatni s gyermekeket keresztelni. Minthogy e vallás is a bevett vallások közé tartozik, végeztetett: hogy a katolikus pap bemehessen Kolozsvárra és egyéb helyekre — Váradot kivéve — haldokló betegeket meglátogathasson, gyóntathasson, keresztelhessen és elvégezvén e szertartásokat, tartozék ismét eltávozni. Ezekon kívül semmi egyéb szertartást ne vihessen végbe.³⁾ Az egyházi rendre vonatkozott még a 17. t. cikk

¹⁾ *Argentus Johann*, Defensio Soc. Jesu adversus *Matthaei Turoscai* Arianor. et *Michaëlis Tasnády* Calvinistar. Superintendentium accusationes etc. 1607. 8-r. Nyomatási helye nincs kitéve, de *Szabó Károly* Kolozsvárat nyomatottnak véli. *Régi M. Könyvt.* II. k. 326. sz.

²⁾ *Argenti Johann*. Actio pro restituenda Societate Jesu in Transylv. etc. 1607. 8-r. Az előbbivel együvé kötve. *Régi M. Könyvt.* II. k. 329. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 493, 510—511. ll.

is, mely azon papokra, mesterekre, deákokra és más egyháziakra nézve, a kik Mihály vajda bejövetele óta, hatáskörükön kívül lépvén, a dúlók, kóborlók, fosztogatók és hatalmaskodó népek közé vegyülve dúltak, raboltak s különbféle gonoszságokat cselekedtek, az 1601. évi törvényezikk szerint ne az ő papiszékükön, a papok előtt, de azon vármegye székén, a melyben laknak, perbe idéztetvén, a világi törvények tartása szerint büntetessenek meg vagy mentessenek fel.¹⁾ Ez az oláh papság megfenyítésére irányult, mely Mihály vajda és Basta kora óta sok bünt követett el, s a társadalmi rend érdeke és az ország közvéleménye követelte megbüntetésöket. Ez ellen szó nem emelkedett. De a jezsuiták újabb kitiltását súlyos sérelemnek tekintette az összes katolikuság, elkeseredéssel fogadta a rend, s panaszkodt Rudolf császárnak és Mátyás főhercegnek a katolikusok hitközségi egyeteme [*status catholicus*] nevében 17 kitünő állású férfi,²⁾ a honnan oly szigorú szemrehányás érkezett a fejedelemhez, hogy nemcsak az, de az ország kk. és rr. is Mátyás főherceg előtt írásban fejtették föl eljárásuk indító okait. E panaszos tiltakozás oly nyomos, tartalma és érvei oly jogerősek, s e kornak vallásos küzdelmeire oly élénk világot vetnek, hogy ismertetését a történeti igazság megkívánja. „Mi alólirottak — így hangzik az — mint a r. kath. egyház hit-egységében levő erdélyországi és hozzákapcsolt részekbeli birtokosok, adjuk tudtára jelen- és jövőndőbelieknek, hogy a midőn a többi felekezetek [*sectariis*] híveivel, u. m. a lutheránusokkal, kálvinistákkal, ariánusokkal és így magán véleményüekkel, Kolozsváratt nem a vallás meghatározása vagy a Jézus társasága kiűzése, de az ország köz- és magánügyei elintézése végett országgyűlésre egybegyűltek volna, Argente János, Jézus szerzetű pap és erdélyi altartományfőnök, a ki nem igen régen rend-társaival együtt

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlék.* V. k. 499—500. II.

²⁾ Daróczy Ferencz ő cs. és kir. felsége tanácsosa. Szilvási Boldizsár, fejedelmi tanácsos. Kornis Zsigmond, Sarmasági Zsigmond, Dobokavármegye főispánja. Kálnoki János, Kamuthi Balázs, Forró Pál, táblai ülnök. Lado Simon, Nagy György. Kornis Boldizsár, fejedelmi tanácsos. Trauzner Lukács, fejedelmi tanácsos és a fejedelmi tábla ülnöke. Mindszenti Benedek, dobokavármegyei főispán. Losonczy Bánffy Péter, Béli Kelemen, Bornemisza György, világi s egyházi jogok tudora s fejed. táblai ülnök. Koros Pál és Bessenyei Menyhért. *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 516. I.

Bocskai István felséges fejedelem önkényéből, az ország lakosainak beleegyezése nélkül, rendjök magánjavaiból és állandó lakhelyéből kivettetett, lakhelyökhöz való jogaik védelmezése végett bemutatta Mátyás osztrák főherczegnek 1607. május 27. kelt s a császár ohaját és szándékait tolmácsoló levelét is — a kk. és rr. előtt az ariánusok templomában hosszasan kihallgattatott, idejövetele okát, ártatlanságát, tanaik igazságát és erkölceik feddhetlenségét bőven előadva, az igazság kiszolgáltatását valamint azokat, a kik érvvel és tanukkal ellenkezőt bizonyítani képesek, az országgyűlés előtt megjelenésre kérte, s ugyanazt mi katolikusok, mindnyájan a jezsuiták ellen kölesönös önzésben egyesült ellenfeleiktől kívántuk, hogy a jezsuita atyák perbe fogás és bizonyítás nélkül elmarasztalva, saját lakhelyükből és javaikból nemcsak hogy ki ne üzessenek, de a fenséges Bocskai István által kiűzöttek is helyökre, jogaikba és katolikus vallásuk szabad gyakorlataba visszahelyeztessenek; és a midőn ellenfeleik észrevették, hogy vesztett ügyöket sem érvekkel védni, sem igazságukat máskép behozni nem képesek, megátalkodott vakmerőséggel s zajongó lárma közt abban egyeztek meg, hogy a jezsuita atyák az országból teljességgel kiűzessenek, a mely végzést, mint a méltányossággal és közönséges igazsággal — mely kinek kinek a magáét megadatni s kihallgatatlanul, bizonyítás és ítélet nélkül kárhóztatni senkit nem enged — mi alá nem írhattunk, ugy jelen, mint távollevő katolikus atyánkfainak és utódaiknak nevében, e méltatlan, hallatlan s az ország törvényeivel ellenkező országos végzés ellen az összes kk. és rr. nyilvános országgyűlésében Rákóczi Zsigmond fejedelem és tanácsosai előtt tiltakoztunk, annak ellene mondottunk és a jezsuita atyák kiűzése s jogaik és javaik elvétele iránt hozott végzésbe soha beleegyezni nem akarunk, minthogy alapítványaik az ország kegyes és törvényes fejedelmaitől vannak adva, kiváltságaik megerősítve és semmi legcsekélyebb bűn elkövetése által annak elvesztésére el nem ítéltettek.“¹⁾

Bár e tiltakozás az országgyűléshez már jun. 20. beadatott, de a jezsuita atyákat az országból kirekesztő fennebb idézett törvény meghozását fel nem tartóztatta, melynek sujtó szigorát

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 514—16. ll.

némileg csak az enyhítette, hogy a fejedelem jun. 26. Argente atya kérésére bizonyáglevelet adott arról: „hogy a midőn ő Erdélybe jött, azért, hogy a fejedelemtől és alattvalóitól kieszközölje, hogy a nekik boldog emlékezetű István, lengyel királytól és erdélyi fejedelemtől adott és alapított korábbi lakhelyökre azon szerzetű más atyákkal és mesterekkel együtt visszatérhessen, ezt a junius 1-re Kolozsvárra hirdetett s ott tartott országgyűlésen elérni nem tudta. Ezért a fejedelem nekik adott levelében bizonyítja, hogy azon jezsuita atyák, mint jó és feddhetlen erkölcsű férfiak, nem valami bűn miatt, de a r. kath. hitűekkel ellenkező hitet vallók kérésére üzettek és zárattak ki s kényszerítették más helyre költözni.“³⁾ Az ország kk. és rr. még a törvény meghozása előtt megnyugtadni kívánták Mátyás főherceget az iránt, miért nem teljesíthetik a jezsuitáknak Erdélybe visszatérhetését illető kívánságát . . . . „Vették — így szólnak a kk. és rr. — a főherczeg levelét, melyet Argente atya mintegy követelésképen terjesztett eléjük az országgyűlésben, s mivel mind a levélből, mind az ő első Erdélybe titkosan való bejöveteléből mindenki előtt világossá lett, hogy neki első benlétekor sem levele, sem követi megbízatása a főherczegtől nem volt, de csak később, midőn különböző helyeken lappangva, az országgyűlés ideje közeledett, szerezte meg magának a főherczeg levelét, mindazáltal mihelyt a kk. és rr. a fenséges főherczeg neve fenforgását értették, köteles tartozó tisztelettel és alázatosan fogadták, és a jezsuitát, nem mint a főherczeg követét, de a maga ügyében elég bőven beszélőt türelemmel kihallgatták. A mi a rend visszahelyezését illeti: nincs most helye vizsgálni és mintegy rámutatni: miért volt a kk. és rr. lelke eleitől fogva idegenebb e rendhez, mint a római egyház más szerzetes rendeihez; jobb azt elhallgatni az ő javukért, mintsem törvényesen nyomozódní iránta. De szorgalmatosan figyelembe és fontolára vevén, mekkora kárt vagy hasznót okozott az országnak az ő abba behozásuk, őseink által az elmúlt időkben, az ország közbégzései által hányszor s jelesen Báthori Zsigmond fejedelem alatt 1588. a medgyesi országgyűlésen miként zárattak ki országos törvény által és soha máskép, mint az ország akarata ellenére vissza nem fogadtattak, sőt az utóbbi bécsi békekötés

³⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 516—517. II. OKLEVÉLT. XCV. sz.

által Magyarországra bebocsátásuk sem engedtetett meg, minden indító okoknál fogva a kk. és rr. szavazatát számba vevén, országos végzésnél fogva elhatároztatott, hogy e nyughataatlan rendet az ország békéje érdekeért, abba be ne bocsássák; de minden más egyházi és világi katolikus papi szerzetnek a legszabadabb vallási gyakorlat engedtessek. Kérték tehát a kk. és rr. a főherceget, ne magyarázza ezt idegenségre, ne vegye engedetlenkedés jelének s a béke és nyugalom fényét, a mit az utóbbi időben főként az ő fensége kegyes gondoskodása következtében az ország élvez, s a nép némileg fellihog, e kis ködfolt által elhomályosulni ne engedje, sőt a magyar nemzet és sokat szenvedett hazája iránti atyai érzésénél fogva, melylyel azt öleli, eszközölje ki, hogy a jezsuita rend tartózkodjék azon határok között, a hol őt szeretik, s ez országba visszatérni ne törekedjék, mely kegyelmeért ő fensége iránt az ország kk. és rr. örök hálára lesznek kötelezve nagyobb dolgokban bizonyítandják be engedelmségüket és szolgálatra készségeket.“¹⁾

A fejedelem jun. 24. Kolozsváratt kelt levelében szintén az 1588-ki medgyesi t.-cikkkel mentette a kizárást, melylyel ellenkezőre birni a kk. és rr. eléggé igyekezett, de siker nélkül, a többség most is azon törvényhez ragaszkodását jelentette ki; de mind a két r. kath. rendnek és a barátoknak is az Erdélyben szabadon megmaradhatás megengedetett.²⁾ Daróczy Ferencz es. és kir. tanácsos ugyan Kolozsvárról jun. 25. Forgách Zsigmondnak megírván az országgyűlésnek jezsuitákat kizáró határozatát, tudatta vele, hogy Argenti [*igy*] atyát magával viszi, hogy biztosabban eljusson övéihez, Micatius atyáért a fejedelemmel jótállván, elébb Váradra vitte, s onnan magával tovább.³⁾ Argenti atya ekkor bécsi tartományfőnök volt.⁴⁾ Vass József így adja elé a jezsuitáknak Rákóczi Zsigmond fejedelem alatti állapotát. „Az 1604. jun. 10-i kolozsvári országgyűlés végzése után nem volt többé Erdélyben maradásuk: társodái megszűntek, tanodái bezárattak, s 73

¹⁾ Aláírva: Erdély és a magyarországi Részek főrendei és mánásai s a három nemzetből álló honlakók egyeteme. *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 522—23. ll.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 525. l.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 526. l.*

⁴⁾ *Carillo Alfonso Diplomatai működése. Buda-Pest, 1872. 60. l.*

tag hagyta el újból Erdély határait. Ez időn túl az erdélyi r. kath. közoktatás a székelyföldi barátzárdákba szorult. Erdély katolikus irányu nevelésügyét szívöken hordozó akkori országnagyok Kornis Zsigmond és Boldizsár, Losonczy Bánffy Péter, Kálnoky János, Béldi Kelemen és Huszár István sikertelenül tiltakoztak az 1-ső t. cikk ellen, a jezsuitáknak távozni kellett. Kolozsvár ezentúl [a második időszakig]¹⁾ nem látott kebelében jezsuitát. Azonban családoknál, azt hivatják, hogy tagjai minden száműzetésükkor az országot legott elhagyták volna. A súlyos csapások s az országgyűlés ismételt végzése daczára sem hagyták ők el azt végképen soha. Tudták, hogy száműzetésök egyes pártok műve, nem Erdély katolikus rendjeinek kívánata, midőn éppen akkor számos nagy tekintetű hitrokonaiknak tapasztalták pártfogását.²⁾

Kolozsvár *belső életében* feltűnő a közte és a fejedelem között végig fennállott szívélyes viszony, a mit bensőség és kölcsönös szolgálatokra való mindenkori készség jellemez. Rákóczi Zsigmond fentartotta Kolozsváratt a pénzverő és váltóházat, 1608-ról két féle pénze maradt fenn, a minek ott veretését az ismeretes *vár vagy torony* mutatja,³⁾ a váltóhivatal s az egész erdélyi bányászat fejévé kolozsvári ifj. Filstich Pétert tette, a mi arra mutat, hogy a fejedelem kegyelmét még az egyesekkel is éreztette. Igazolja azt azon Filstich Péternek adott egy másik nagy történelmi értékű adománylevele. „Megtekintvén — mondja a fejedelem Kolozsváratt 1607. nov. 6-ki adománylevelében — Filstich Péternek, a fejedelmi aranyváltó hivatal és erdélyországi bányászok fejének [*Praefecti Auri Camerae*] a fejedelemnek és elődeinek tett hív szolgálatait s a bányászati ügyek igazgatásában különös szorgalmát és tudományát, egész *Offenbánya* mezővárosát, melynek most nincsenek lakosai, s az ottani minden névvel nevezendő bányákat, melyek Offenbánya határában jelenleg elhagyatva s elhanyagolt állapotban vannak, minden hasznaival s jövedelmeivel s *Brezesth*, *Szarvas*, *Muncsel* és *Chiora* fejedérmegyei bányász falukkal s az azon mezővárosban és falukban lehető királyi joggal együtt, ugyszintén azon falvak szántóival, kaszálóival, szőlőivel, a halászati

¹⁾ Értetik Erdélynek az osztrák uralkodó-ház alá jutása.

²⁾ A *kolozsv. r. kath. Gymn. Évk.* 185^{5/6}: VI. füz. 12. l.

³⁾ L. az *Érdi* által kiadott *Erdély Érmei* című rajzok közt.

és malom-joggal, szóval: minden hasznaival eddigi határai között, adta, ajándékozta Filstich Péternek és örököseinek azon föltétel alatt, hogy ő a leírt bányákat a maga költségén állítsa helyre, vegye mivelés alá, és az onnan kapott aranyat nem mások, sem a maga javára nagy mértékben, hanem a fiskus aranyváltó hivatala javára, más bányászok szokása s az aranynak eddigi ára szerint fordítsa és beszolgáltassa, kivéven, ha a fiskus az aranyat nem akarná és nem tudná beváltani vagy váltatni . . .¹⁾ Kolozsvár tudott hálás lenni fejedelmei jóságáért. János Zsigmond csak itt érezte otthon magát, Báthori Zsigmondnak háromszor is megbocsátott, Bocskai vérének nevezte őket, büszke volt, hogy ott született, s szívesen időzött falai közt. Rákóczi Zsigmond pedig — a mint fennebb láttuk — barátainak nevezte Kolozsvár főbiráját s esküdt polgárait; ezek minden szükségében gyors segélyökkel igazolták a bennök helyezett bizalmat; de a legnagyobbat akkor tették irányában, midőn lemondása után 1608. febr. 18. az ellene felbőszített Báthori-párti hajduk életre halálra keresvén őt: „a kolozsvári unitáriusok adtak neki menhelyet, életének és javainak biztonságát szerződésileg kieszközölték mindaddig, míg Magyarországra kimehetett; eltávozásakor márczius 7-ki bucsulevelében nagy hálával köszönte meg a kolozsváriak jóságát és hűségét.“²⁾

Rákóczi Zsigmond uralkodását önmérséklettel párosult erős protestáns érzület, a török és német nagyhatalmakkal eszélyes megalkuvás, Erdélyben a magyar állameszme és fejedelemválasztási jog fenntartása politikája jellemzi. Alatta ismét érvényre jutott a II. János [*Zsigmond*] király és első Báthoriak alatti államférfiúi bölcsesség, mely az egymással versenyző két nagyhatalom között a kis országot egyforma távolságban, egyensúlyban tartva, annak állami függetlenségét s nemzeti fejlődését biztosította, a nélkül, hogy az anyaországhoz való viszonyán rontson vagy azt megmásítsa. A gyakorlati politika eszélyes ténye fog az mindig maradni, hogy a midőn I. Rudolf 1607. jun. 23. kelt leiratában Báthori Gábort Magyarország tanácsosai tudta, Erdély alkotmányrészes nemzeti beleegyezése nélkül az elbizakodottan *magáénak*

¹⁾ *Orsz. levélt.* Kolozs-monostori konv. levéltár-rész, *Prot. R.* 131. l.

²⁾ *Histor. Ecclesiast. Unitarior.* [M. S.] II. k. 40. l.

nevezett Erdély kormányzójává akarta kinevezni,¹⁾ midőn egy másikban 1608. jan. 16. örömét fejezte ki a fejédelem lemondási készsége felett, s Erdélynek, melyet ekkor is magáénak nevezett [*Transylvania, quae nostra est*],²⁾ békéjéről és rendes kormányzásáról intézkedni készült, Rákóczi lemondásával a fejedelmi széklet a közöttük történt megállapodás szerint, az ország szabad választása alapján — a mihez később mindkét nagyhatalom beleegyezését adta — Báthori Gábor foglalta el. Ez Erdély, a reformatio és Kolozsvár diadala volt, a minck főleg az utóbbira volt áldásos hatása, mert falai közé a vallásos békét hozta vissza s azt majdnem egy századra biztosította.

XXI. FEJEZET.

BÁTHORI GÁBOR FEJEDELEMSÉGE.

— 1608—1613. —

Báthori Gábor 1608. márcz. 7. Kolozsváratt a Zsigmond-egyházban választatott Erdély fejedelmévé,³⁾ 1613. octob. 20. az ország kk. és rr. letételét meghatározták, 21. elbúcsúztak tőle,⁴⁾ 23. Bethlen Gábort választották meg s másnap beigtatták.⁵⁾

Az új fejedelem írásban ígérte meg az osztrákház iránti hálás hűséget, a catholicismus visszaállitását,⁶⁾ s eskü alatt szövetkezett a hajdukapitányokkal a végre, hogy az igaz keresztény [*reformált*] hitben megmarad, az eretnekeket, háromságosokat és bálványimádó pápistákat az országból kizárja; a hajduk szintén esküvel kötelezték magukat: az *Atya, Fiu és szent Lélek, szent Háromság egy örök Isten nevében*, hogy őt, kegyelmes urokat alázatosan és híven szolgálják, sem nyilván, sem titkon, tudása és akarata nélkül, sem egyenként, sem összesen, ellene semmit nem tesznek, de csak őt nézik és oltalmazzák, s teljes hűséggel lesznek iránta [*mint az ország iránt, melynek Isten őt fejévé teszi*], s az ő intésére és akaratára fegyvereiket leteszik, szükség esetében ellenségei ellen

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 524. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 569. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 8—9, 88—89. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 346—351. ll.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 305—306. ll.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* V. k. 346, 347, 350. ll.

fölveszik; elleneinek ellene, barátainak barátai lesznek; a mi káros, jelentik, s hűségesen ellene állnak, maguk egymás közt és hadseregével együtt éreznek, s a minék meg kell lenni, abban változhatlanul és szilárdan megmaradnak.“¹⁾

A reformatio és ellenreformatio egyaránt támaszt keresett benne, s hitte, hogy feltalálja; mert egyiknek titkon, a másiknak nyilván adta rá szavát. . . . Erős küzdelmek, nagy változások korszaka Erdély történetében, melynek cél- és gyújtója nem egyszer Kolozsvár. Háza levén itt a Báthoriaknak, a fejedelem sokat tartózkodott itt. Innen kaptak irányt a nemzeti politika, a vallásos harczok és az egész ország. Ez Kolozsvár politikai és társadalmi életét rendkívül mozgalmassá s eseményekben gazdaggá tette. A mit ő tett vagy vele tétettek, a mi benne, érette s általa — őt és a hazát érdeklő — történt, a hazafiui és polgári munkásság változatos és érdekes külső nyilatkozata.

A városra és védelemre nagy gond volt fordítva. 1610 az egész várkerületnek [*glacis*] védelemre szabadon hagyása s szükség esetében használatra fentartása rendeltetett. Kötönik ez az ápril 5-ki közgyűlés folyamából, midőn a bíró előadta: „hogy a Hidkapu előtt való majorok és kertek már korábban lerontatván, most sok könnyörgés után megengedtetett, hogy a tulajdonosok alacsony kerttel veteményesnek bekerítettethessék, de se házat, se csűr, pajtát s mulató tornácot, se semmi épületet ne építtessenek rájuk, élőfát ne neveljenek, s ha cselekednék, a bíró azonnal hányassa el s vágassa le, hogy a kilátást [*prospectus*] ne akadályozzák; a sövények [*kertelések*] felállítását is a tanács választottjai hírével tegyék, úgy, hogy a Hidkapu piacának ne ártson, ezek pedig a régi helynél beljebb mutassák, mint egyéb szoros helyen cselekedtek.“²⁾ A május 1-sői közgyűlés a Középkapunál levő kőfalnak a sáfár polgárok által megépítését határozta el, valamint egyebütt is a falak, várbeli vízfolyamok lyukai és rostélyai megigazítását. A kertek, utak, sövények és vizek igazgatására négy biztost választottak. 1611. febr. 19. főkép a várfalak körüli közlekedési utak megcsinálását tették a bírák kötelességévé, hogy hadsereget a váron át bocsátani ne kelljen. A május 5-ki közgyűlésben

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 87. l.

²⁾ A j. könyv eredetijéből.

a kőfalak megépítését, várfokok, tornyok megerősítését, fegyverek számbavételét végezték. „Az ilyen város oltalmára való dolgok — így szól a végzés — a bíró és tanács kötelessége; igyekezzenek azon, hogy a város falaiban köröskörül a mi hiba van, építtessék s csináltassák meg, hogy se a városnak és másoknak, se a fejedelemnek, az országnak és hozzájuk oltalomért folyamodó szomszéd uraknak és atyjokfiainak fogyatkozása ne legyen, főképen ha hirtelen zendülés lesz — a mitől Isten őrizzen! A város népe semmi- ben meg nem fogyatkozik, hanem a mi rá háramlik, engedelmesen megcselekszi. A puskapormalom bekerítéséhez a felekiek hozzanak vesszőt, karót s fonják is fel.“ A jun. 16-ki közgyűlés: „a fejedelemnek hadi ézélra, várfokokra, kőfalakra s igazításra vonásonként 3 frt adót rótt ki, a felekiekre 37 firtot 50 pénzt;“ sept. 6. pedig végezte: „az ellenség tüzzel fenyegetvén a várost, s meggondol- ván — így szól a jegyzőkönyv — micsoda tűzfészekben laknak kivált az Óvár egész kerületében, a hol a kőfalakhoz ragasztották zsendelylyel fedett házaikat, a mi miatt a kőfalon belől nem lehet jární s a falakat védni, sőt sok helyt szükségvermeket is ástak a falak alá, melyek azok nagy veszedelmére vannak. Most a csendes- ség idejében kell gondoskodni s elejét venni a fogyatkozásoknak a háboru idejére, a mi megtörténhetik. Tizenkét községi tagot választottak tehát, a kik a bíróval és tanácsesal a szöcsmesterek tor- nyánál a várfalakra felmenvén s a Hidkapunál Borbély György házánál leszállván belől, fenn és alatt a falakat meglátogatván, a hidak állapotját s csinálása módját számbavevén, egyéb környül- állásokat is szemügyre vétellel megfontolván: a következő gyűlésre, mely azonnal meg legyen, mihelyt a követek a fejedelemtől meg- érkeznek, munkálatukat adják be, hogy a közgyűlés lássa, s ha szükség, tudjon látott dologról határozni.“ A fejedelem hadai föl- szerelésére bizonyos számu kopja készítését rendelvén a kolozsvári kopja csinálóknak: „a száz-férfiak 1612. jul. 3-ki gyűlésökben úta- sitották a bírót, hogy a fejedelmet kérjék meg, hogy a kopja árát útalja valamelyik vármegyére, honnan munkájok díját megkapják; mert ha csak ő reájok bizzák, ők el nem igazithatják, mert nekik nincs tekintélyök, s tartnak tőle, hogy a városra esnek érette.“ ¹⁾ Részletesen meg van ez az 1611. sept. 29. a fejedelemhez küldött

¹⁾ Valamennyi idézet az *eredeti j. könyvekből.*

követekről szóló végzésben. „Küldöttek — így szól az — a fejedelemnek 12 vég fodor iglert [*iglaui posztót*], egyet 16 frtért, együtt 192 m. frtért, 290 kopját, 3-at 1 frtért, 96 m. frtért, Nagy Andrásnak, a hajduság generális kapitányának 150 kopját, 3-at 1 frtért, 50 frt. 450 kopjavasat, 100-at 10 frt, együtt 452 frt. ¹⁾ Ugy látszik, a fejedelem magára vette e költséget, s mint máskor is a város ily szállításait, most is az adóba vagy más kötelezettségeikbe tudta be.

Érdekes emléke volt e korszaknak az 1612. megújított szénautezai bástyatorony, melyről Kolozsvár 1734-ki hivatalos *Leírás*-ában ily följegyzés van: „A Monostorkapu kőfal-vonalában a délnyugati szögletbástyától északra áll egy szép bástyatorony, melynek felső része kiálló faragott kövekkel van csipkézve [*turris speciosa, in superiori parte crenis insignita.*] Ennek salontermében, tapasztalván az ottani lég egészséges-voltát Báthori Kristóf, Erdély egykori vajdája, gyakran szokott ebédelni. A torony nyugati oldalában czímer volt látható s rajta e felirat: **„Nyomoruságim napjaiban segítségül hivtalak tégedet Istenem . . . s te megítéltél engemet. Miért is szüntelen dicsőítéssedről elmélkedem s nevedet mindörökké magasztalom. Építették az okos és eszélyes Ötves András fő- és Filstich Péter királybirósága idejében. Krisztus MDCXII-ik évében.“** ²⁾ Ugyanazon forrás szerint a főtéri Zsigmond-templom kőkőrfalán, mely mellé köröskörül kis áruboltok vannak építve, nyugatra, egyik bolt felett, faragott kőbe e felirat volt vésvé: **„Az 1613. évben, okos és eszélyes Boghner [máskép] Gillyén Imre fő-, Radnóthi István királybiróságában, s ugyancsak Radnóthi István és Filstich Lőrincz egyházfúságuk alatt, az ő gondoskodásukból építettett.“** ³⁾ A czinteremhez közel északra van Hollós

¹⁾ A sáfár polgári számadások eredetijéből.

²⁾ INVOCAVI TE IN DIE TRIBVLATIONIS . . . | DÉVS . . . MEJE ET TV DIVDICASTI ME, | QVARE ASSIDVE MEDITABOR LAV | DES, ET IN SEMPITERNVM NOMEN TVVM CELE | BRABO . . . | PRVDENTIB. AC CIRCVMSPECT. ANDREA | EGTVEOS PRIMARIO, AC PETRO FILSTICH | REGIO IVDICIBVS EXSTRVEBAR ANNO | CHRISTI 1612.

Emléklapok Kolozsv. Előkorából. sat. 24—25. Összevetve *Mike Sándor* példányával: Egyveleg 10. k. 14—15. s megigazítva *Finály Henrik* egyetemi tanár olvasása szerint.

³⁾ ANNO 1613. TEMPORE PRVDENTVM ET CIRCVMSPECTOR: EMERICI BOGNER alias GILLYÉN PRIMARIO ET STEPHANI RADNOTHI REGH IVDICVM, AEDILIBVS ITEM EODEM STEPHANO RADNOTHI ET LAURENTIO FILSTICH PROCVRANTIBVS PIEBAT.

Emléklapok sat. 29—30. Összevetve a *Mike*-féle példánnyal. *Egyv.* 10. 19. 1.

Mátyás király konyhája öt kiálló kéménnyel. Szemben a király e szállásával a konyha mellett a közgyógyszertár.¹⁾ Hátrább megint erre térve a mondott forrás így ír: „A piac északi részén, a többi házakkal egy vonalban van Hollós Mátyás király szállóhelye, mely a többi felett kimagaslik, s azon kőoszlopokról, melyekre eleje épült, a nép nyelvén *Lábas-ház* külön nevet nyert.“²⁾

A város anyagi jólétének s fejlődésének alapja részint jogainak s kiváltságainak változatlanul érvényben léte, részint új vagyoni gyarapodása volt; amazt a polgárok jogérzelme s ébersége, ezt a fejedelmek kegye biztosította. Ily czélből iratta át maguk biztosítása végett Kolozsvár birája és esküdt polgársága a kolozsmonostori konvent által régi szent királyoktól nyert kiváltságaikat és kedvezményeiket. 1609. május 6. kelt az s magában foglalta I. [Robert] Károly királynak I. [Nagy] Lajos által megerősített azon kiváltságlevelét: „melyben ezek Kolozsvár város polgárainak főbb szabadságait és kiváltságait általános alakban különösen pedig azt biztosították, hogy őket tulságos adók, rovatatok, gyűjtések, vámok és élelmiszerek adására s bárminő más fizetésekre kényszeríteni nem szabad.“³⁾

A fejedelem is adott kedvezményeket. Legnagyobb volt a Kendy Sándor és Gábor nótáztatása következtében adományul nyert *Hagymás, Chóka, Kabalapataka* és *Tormapataka* máskép *Újfalu* nevű középszolnokvármegyei Gorbó vidéki faluk birtokában megerősítésök. Az 1607. jun. 10—24-ki országgyűlés t. i. 6-ik t.-czikében Báthori Zsigmond fejedelemnek a Gálffi János, Gyulai Pál törvénytelen haláluktól fogva minden adománylevelét megsemmisítvén: ⁴⁾ Kendy István, Kendy Sándor fia e törvény alapján perbe idéztette Kolozsvár biráját és polgárait az említett faluk visszaadása végett, perbeidéző levelében így adván elé a nóta és birtokelvétel okát s körülményeit. „Az 1594. évben kereszt. sz. János lefejeztetése [aug. 9.] körül Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem fontos országos dolgok elintézése ürügye alatt Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, s midőn az ország főrendei, magnások és neme-

¹⁾ Emlékl. 30. l. *Mike péld.* 13. l.

²⁾ Emlékl. 31. l. *Mike péld.* 21. l.

³⁾ Városi levéll. Fasc. l. 3. sz.

⁴⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. V. k. 494. l.

sek együtt voltak, mellőzve atyja barátait és tanácsosait s más tanácsosokat vevén maga mellé, azokkal tartott titkos tanácskozás folytán, fejedelemségébe beigtatásakor letett hite és esküje ellen, melylyel magát a nemesség szabadságai s nevezetesen II. vagy jeruzsálemi Endre király szabadságlevele megtartására kötelezte volt, atyja más tanácsosai közt, Kendy Sándor tanácsosát, a felperes atyját a legjelesebb, s mind Zsigmond fejedelem, mind a baza iránt nagy érdemeket szerzett férfit, perbeidőzés, törvény útján elmarasztalás és birói ítélet nélkül, meg nem érdemelve, elfogatta, rabbá tétette, s néhány nap mulva a kolozsvári piacon állított vérpadon [*gemonia*] rettentő és köz szánalmat ébresztő módon megölette és kivégeztette. Ezen, az emberek által kárhozottatott, Isten előtt utálatos, méltatlan kivégzéssel nem elégedve meg, atyja több faluban levő birtokait Kolozsvár biráinak, esküdteinek és senatorainak adományozta, a kik maig bírják a felperes kárára, holott a fejedelemnek a felperes atyját megfogatni s jószágát el venni nem lett volna szabad, neki a közbérgemények [*Decreta*] könyve 75 czinében megirt módot meg kellett volna tartani t. i. azok ügyében, a kiket nótáztatni akart, országgyűlést kellett volna összehívni s másokkal együtt a felperes atyját is arra személyesen megidéztetni, a ki ha megjelent s magát mentette volna, jó, ha nem, akkor kellett volna törvényesen elítélni, a kinek akkor sem személybiztonsági engedély [*salvus conductus*], sem perorvoslatra hely nem adatott volna, hanem ítélet hozatván, az tényleg végrehajtatott volna. De mivel ez nem történt, felperes magát atyja említett birtokaitól megfosztottnak tartja, s azoknak az említett törvény értelmében visszaadását követeli. . . .”¹⁾ Az ügy Rákóczi fejedelem lemondása után Báthori Gábor fejedelem alatt folytatott. A törvényszék kinyomozást rendelt az iránt: birták-e a felperes és atyja a perbe fogott birtokokat? s a felelgetések és bizonyítások rendén kitűnt, hogy Hagymás és Cháka falukat birták, azokat Zsigmond fejedelem 1590. adományozta Kendy Sándornak, be is volt igtatva s felperes ügyvéde mind az adomány-, mind a beigtatási jelentő levelet előmutatta és azt az alperesek ügyvéde is elismerte; Tormapataka máskép Újfalu és Kabalapatataka iránt azonban az alperes város ügyvéde

¹⁾ OKLEVÉLT. XCVII. sz.

kijelentette, hogy azokat a felperes és atyja sohasem bírták, Kolozsvár városa ellenben zálogjogi czímen bírja, a mit levelekkel és tanukkal is kész bizonyítani. A törvényszék Hagymásra és Chákára nézve máskép ítélvén: Tormapatakára és Kabalapatakra nézve alperes várost a zálogos birtoklást igazoló leveleinek a közelebbi törvényszéken előmutatására útasította, a peres felek által felhozott többi birtoklási kérdésekben Kolozsváratt közesketést rendelt végbe vitetni, ¹⁾ a minek eredménye a városnak e két utóbbi falu birtoklásához való joga elismerése lett, s azok ős erdőségei maig nagyértékű vagyon forrásai. . . . Kendy István a fejedelem és ország által azért, hogy boldog emlékezetű elődei a hazának minden időben kedvesen és hasznosan szolgáltak, atyja is mindig a haza közönséges javát nézte s nagy szeretettel és hasznosan igyekezett szolgálni, a mit ártatlanul szenvedett halálával is megpecsételt, Szamosújvár neki adományozásával vigasztaltatt meg. ²⁾ 1609. ápr. 26 — május 5. Kolozsváratt tartott országgyűlésen megerősítette a fejedelem elődei, Báthori Zsigmond és Rákóczi fejedelem adományleveleit, s a város összes polgárai által Kolozsvárra be- és onnan kivitt minden áruk 30-adát és 20-adát a városnak ajándékozta, ³⁾ s kevéssel ezután mégis bizonyos pénzösszegért beszterczei Stenczel Jánosnak adta haszonbérbe. Panaszolván ezért Kolozsvár bírása és esküdtei, a fejedelem 1609. márcz. 18. kelt levelében megígérte s biztosította őket arról, hogy mihelyt az aug. utolsójáig terjedő haszonbérleti idő kitelik, nekik visszabocsátja és többé semmi jogczímen másnak nem adományozza, s ha adományozza is, arról szóló levelét előre érvénytelennek és semmisnek jelentette ki. ⁴⁾

Ez állapot a fejedelem 1609. nov. 1. adománylevele által lényegesen megváltozott. „Tekintetbe vevén t. i., hogy Kolozsvár város bírása, esküdt polgárai és összes lakosi a országnak súlyos szükségeiben 40,035 firtot kölcsönöztek, a miért a széki és kolozsi sóaknákat bírták záloggul, de a fejedelmi kincstár nagy szűkölködése miatt annak javára minden pénzfizetés nélkül vissza kellett bocsátniok, ennek, s a közelebbi idők zivatarai között szenvedett

¹⁾ OKLEVÉLT. XCVIII. sz.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 117—118. II.

³⁾ Városi levéltár Fasc. III. 11. 42. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. XCIX. sz.

káraik némi kipótlása, hűségök és hasznos szolgálataik megjutalmazása s a fejedelem és haza iránti buzgóbb igyekezetre serkentésök végett a Kolozsvár falain belül és kívül lakó polgárai, kereskedői, árusai és bármely sorsu és állapotu lakosi által kereskedés végett az országban benn, vagy azon kívül bárhová, bármely meg nem titott tartományokba vagy onnan a magok használatára városukba bevitt ökrök, tehenek, lovak, mindenféle barmok, juhok, méz, viasz és minden más áruk és portékák 30-adát és 20-adát, melyeket Erdély előbbi fejedelmei, sőt maga a mostani is Kolozsvár polgárai egyetemének, mostaniaknak és jövendőbelieknek saját közhasznukra fordítás véget adtak és adományoztak volt: most újabban nekik adta, adományozta, biztosítván őket és utódaikat, hogy soha a 30-ad és 20-ad jövedelme vételében meg nem akadályozza, nem háborgatja, semmi szín és ürügy alatt el nem veszi, el nem idegeníti, sem ő maga, sem a fejedelemségben követői, ugyan, hogy Kolozsvár város birái, összes polgárai s lakói ezen kiváltságért, neki és utódainak minden évi szent György és szent Mártonnapkor 450, együtt 900 fírtot tartoznak folyó pénzben fizetni. Egyuttal meghagyta Erdély és a magyarországi Részek főurainak, fő- és alispánoknak, várparancsnokoknak, 30-adosoknak, különösen Stenczel János déézi sókamara és némely 30-adok bérlőjének s más 30-ad és 20-ad adók szedőinek, hogy mikor Kolozsvár polgárai s kereskedői országukba és tartományukba a fennebbi árukkal kereskedni mennek, őket 30-ad és 20-ad s vámfizetéstől mentesen járni és kelni, adni és venni, s meg nem tiltott árukkal kereskedni hagyják, a hol a szükség kívánja, nekik segítségül legyenek, őket háborgatni, gátolni s megkárosítani, áruikat vizsgálat vagy ajándék kicsikarása végett szét- és kibontani s őket hármikép késleltetni ne merjék; de ők áruik 30-adát és 20-adát Kolozsvár város közszükségeire és hasznára a város által kinevezett 30-adosnak kezébe szolgáltatassák be.“¹⁾

Gyarapodott Kolozsvár vagyoniilag azon 3000 magyar forint kölcsön által is: „melyet a fejedelemnek adott, melyért az Kolozsvár bor, buza, zab, rozs, árpa, len, kender, köles, tönköly hüvelyes vetemények s a föld egyéb termési dézmájának a gyalui várhoz fizetni szokott fele részét 1609. aug. 14. kelt adománylevelénél

¹⁾ OKLEVÉLT. XCIV. sz.

fogva Kolozsvár közönségének zálogba adta és adományozta oly módon, hogy azt ez összeg lefizetéseiig birja és használja. Legyen a városnak — ugymond a fejedelem — saját dézmása s a fejedelem dézmásával együtt szedjék és gyűjtsék össze a dézmát, azután elcsépelettévén, osszák két egyenlő részre, egyik legyen a fejedelemé, másik Kolozsvár városáé. A bort és összes gabnatermést becsültessék meg, s adják el aratáskor és szüretkor folyó áron s fordítsák a 3000 frt törlesztésére, a fejedelmi dézmásnak minden évben irást adván a letörlesztett összegről. A fejedelem biztosította a várost, hogy ezen fél dézma részt sem ő, sem a fejedelemségben utódai közül semmi szin és ürügy alatt a kölcsönzött összeg teljes letörlesztése előtt elvenni nem fogják. Ha a törlesztés előtt Gyula várát valakinek bármely czímen oda adományozná, Kolozsvár birái, esküdtei s közönsége fél dézma-résztét biztosítani fogja, sőt azt is magára és a fejedelemségben lehető utódára veszi, hogy Kolozsvár város biráit, esküdt polgárait és egyetemét annak békés és csendes birtokában és használatában a kikötött ideig saját költségén és fáradságával minden háborgatók ellen megtartja és megoltalmazza. Egyidejűleg megbagyta Gyula vára mostani és leendő parancsnokának, kapitányainak és felügyelőjének, hogy a féldézmarészt a 3000 m. frt lefizetéseiig akadálytalanul kiszolgáltatni tartsák szigoru kötelességöknek.“¹⁾ De apadott is vagyona a gyula-fejérvári ház és külső birtokai elzálogosítása által, mire sarez-adója törleszthetése kényszerítette. A kolozsmonostori konventben levő az iránti kölcsönös szerződés felvilágosít annak részleteiről. „1610. márcz. 20. — így hangzik az — Rainer Márton és Pataki Szabó István Kolozsvár város hűtös emberei, mint Budai Mihály főhadnagytól, a tanácstól és egész várostól megválasztott és kiküldött személyek a konvent előtt jelentették, hogy Kolozsvár városának a mely háza volt Gyula-Fejérváratt a zsidó-utczában, egyfelől Haller István, másfelől Fodor István házuk szomszédságában, azt ő kegyelmek a város sarez-adója megfizetésének pótlására, minden tartozandóságaival és mentességével, azon joggal, mint a városhoz tartozó jószágokat, visszaválthatólag adták és kézből átbocsátották az orthodox és unitárius eklézsiáknak, a miről a konventtől mindkét eklézsia

¹⁾ OKLEVÉLT. CV. sz.

részére egyenként és külön bizonyítványt kértek.¹⁾ Az aranyváltó kamara e korszakban is fennállott s Báthori Gábor fejedelemnek 1609, 1611 és 1613-ból *vár és torony* jelvényü pénzei jelentek meg itt,²⁾ a mi a városba sok pénzt hozott be s a forgalmat élénkítette.

Politikai életének biztosítéka, a jogok és kötelességek egyenlőségén, mint fő társadalmi elven alapuló polgári szervezete volt, melyhez szívesen ragaszkodott s melytől magát eltérített, rajta rést nyitvatni, csorbitás vagy nem rokon intézmények által gyöngítettését meg nem engedte. Voltak minden korban polgárai, kik jellemök s értelmiség által kitűntek, magas hivatalokat viseltek, s nem egyszer a fejedelmek által fontos küldetésekre bizattak meg. E korszakban Gellyén Imre volt ilyen, a ki az 1612. nov. 20—29-iki szebeni országgyűlésből a magyar királyhoz és nádorhoz küldött fényes követség titkárává választott.³⁾ Nem egy főbirája volt az ott időző fejedelemnek benső embere, s némelyik hozzájuk a barátságig leereszkedő. Eötvös András aranymíves mestertől és főbirótól a király és királyi főherczeg részére vettek várakozásra ezereket érő fejedelmi ajándékot sat. A római polgár önérzete látszott élni polgárai lelkében, melyre sokat tartottak. Ezért Kolozsváratt a polgári és nemzeti jog fölénye minden időben féltékenykedés és vita tárgya volt. Most a katonáskodás hozta azt előtérbe, s a fejedelem a várost alapító és fentartó polgárok s a közójök telepedett nemesek katonáskodási viszonyát 1611 ápril utolsóján kelt levelében írta szabatosan körül s meg is erősítette. „Szép és hasznos — így szól az — ha a fejedelem őseit követi s erényeikben azokkal egyenlővé lesz, akár városokat építve, helyre állítva és bővitve, akár más jó cselekedetek által a fejedelmi erényeket gyarapítva. Ez indító okoknál fogva, mivel értésére esett, hogy kolozsvári hívei: nemes, okos és körültekintő Gellyén máskép Boghner Imre fő-, Radnóthy István királybíró és a többi esküdt polgárok és az egész közönség eleitől fogva azon szokással éltek, hogy közöttük élő minden sorsu és állapotu, birtokos és

1) *Orsz. levélt.* kolozs-monostori. konv. levéltár-rész *Claudiopolis* feliratu fiókjában.

2) *Dr. Erdy János.* Erdély Érmei 46. 49. ll.

3) *Erd. orsz. gy. Eml.* VI. k. 68 l.

birtoktalan nemes polgárok minden közterhet, rovatalt, paraszt és polgári szolgálatokat Kolozsvár közönségével s annak polgárai-
val és lakóival béke és háboru idejében egyformán hordozni,
viselni és magukat azoknak alávetni tartoztak és most is tartoz-
nak, és soha sem a közönséges, sem a részletes hadi fölkelésekkor
katonai szemlék [*lustra*] alkalmával személyesen jelen lenni s a
birtoktalan vagy is címeres nemesek maguk helyett fogadott
vagy zsoldos katonát állítani nem szoktak; sőt a mostani ápril
23-ki kolozsvári országgyűlésen is a kk. és rr. közakaratóval meg-
határozottat, hogy a mondott birtoktalan vagy címeres nemes
kolozsvári polgárok a város régi szokása és törvénye szerint
személyesen soha semmi időben, sem köz, sem részleges hadi
fölkeléskor, vagy szemlék alkalmával jelen lenni, vagy maguk
helyett fogadott zsoldost állítani ne tartozzanak; a birtokos nemes
polgárok pedig külső birtokaik arányában az ország több nemesei-
vel egyformán minden közönséges és részleges hadi fölkelésekben
részt venni legyenek kötelesek: mindezeknél fogva a fejedelem
régii elődei nyomdokit követve, Kolozsvár polgárait, mint utódaikat
is hasznuk és jóllétök tekintetéből, említett szokásaikban és
törvényeikben az országgyűlési kk. és rr. határozata szerint
megtartani rendelte és határozta, meghagyván minden főuraknak,
nemeseeknek, fő- és alispánoknak, várparancsnokoknak, de főképen
Kolozsvármegye fő- és alispánjainak, hogy Kolozsvár polgárait
ezen szokásos jogukban és szabadságukban tartsák meg, az
országgyűlés végzése s a fejedelem ezen kedvezménylevele elle-
nére köz- és részleges hadifölkelésre, katonai szemlékre, szemé-
lyesen vagy zsoldosaik által ne kényszerítsék, személyökben,
javaikban s birtokukban meg ne bántásák . . . .¹⁾ A fejedelem
által idézett országgyűlési határozat megmondja az indító okokat is,
melyeknél fogva Kolozsvár nemes polgárai a személyes katonás-
kodás alól kivétettek: „azért — így szól a törvény — mert ők
kaput, bástyát őriznek, postalóvat adnak és a város minden
terhét viselik, s így otthon is az országnak szolgálnak . . . .²⁾
Polgáriás jellege mellett éberség és hazafias szellem nyilatkozott
mindig a város politikai életében, de nehézzé tette a fejedelem

¹⁾ OKLEVÉLT. CVI. sz.

²⁾ *Erd. orsz. gy. Eml.* VI. k. 204. l. [1611 kolozsv. orsz. gy. 10 t.-cz.]

kétértelmű magatartása s a szomszédos nagyhatalmak versengése, melynek most is — mint mindig — akaratlanul Kolozsvár lett vészes színtere . . . II. Rudolf tanácsosai figyelmét nem kerülheték ki a hajdukkal szövetségzés katolikus-ellenes föltételei, de egészen nyilvánvalóvá lett előttük az unitárius szövetségzésű fejedelmi esküből, hogy Báthori csak eszközül használta fel legelőbb titkon a katolikus főurakat, mint később nyilván a reformált hitű hajdukat, de hogy valóban minő hitet vall, csak későbbi tényeiből tűnt ki, melyek az utóbiakkal való viszony folyton erősbülésére mutatnak, a mi nélkül Erdélyben, hol a reformatio hívei többségben voltak, a fejedelmi székben megmaradnia nem lehet vala. Közlebbi s nagyobb érdek volt rá nézve a kézügyben levő tizezer bátor fegyeres hajdu, mint a távoli, és segítségével mindig késedelmeskedő német és magyar katolikus király rokonszenve. A mint Báthorinak a katolikusok ügyei iránti érdeketlensége tetteiből bizonyossá lett, Mátyás nála magyar tanácsosai segélyével azonnal Magyarországhoz szorosb csatlakozást kezdeményezett, egyszersmind tágitását a török viszonyoknak, titkon azonban alkudozott a hajdukkal, a havasalföldi és moldvai vajda követivel. Báthori az elsöre nézve Erdély önállását biztosító föltételeket tett, a miknek teljesítésétől Bécsben vonakodtak, a hajduktól nem volt oka tartani, a havasalföldi és moldvai vajdák Erdélytől függését visszaállította, a kath. vallási sérelmek orvoslását halogatással késleltette. Ez a császárt és tanácsosait — kik közt Báthori katolikus jóakarói is voltak — annyira boszantotta, hogy a fejedelemségből való elmozdítását elhatározták. Első lépés erre a Kendy-féle mozgalom volt, magyar katolikus főurak titkos gyámolítása mellett, a mi azonban meghiúsult. Ekkor nyíltan fegyverrel megtámadása lőn határozva, s a sereg vezérévé épen azon férfi — gr. Forgács Zsigmond — neveztetett ki, a ki 1607. megválasztásában neki a legnagyobb szolgálatot tette.¹⁾ Kendy és katolikus szövetségesei támadása s a fejedelemségből elmozdításának megtudott tervezése Báthorit a reformatio őszinte hívévé tette, bár határozott adat felőle nincs, alatta kelt katolikus-ellenes országgyűlési végzések, fejedelmi alapítványok és

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek* V. köt. 346—47. ll. ismét 355 l. a jegyzetek közt.

intézkedések mutatják, hogy ő a reformált vallásra áttért.¹⁾ A Báthori ellen gyűjtött sereg Forgách Zsigmond vezérlete alatt 1611. jun. 29. indult el, diadalai által a hajdukat megnyervén, Nagy András jul. 6. 10,000 emberrel csatlakozott hozzá, 19. Kolozsvár alatt állottak, 25. a város megadta magát . . . Győztesen haladt tovább Forgách Nagy-Szebenig, hol Báthori Nagy Andrást a várba behíván, a maga részére térítette s pénzzel ellátva Magyarországra küldötte ki, hogy a hajdukból új serget gyűjtsön s Kolozsvárt foglalja vissza, mit ő aug. 31. teljesített is. Ez Forgách visszavonulása útját elzárván: öt sikeres csaták után, sept. 16. Erdély elhagyására kényszerítette.

Az emlékirókban röviden van adva Kolozsvár el- és visszafoglalása, de érdekes indokolással írta le a jul. 20 és 22-ki kolozsvári esküdt községi közgyűlés jegyzőkönyvirója, a mi a hazai köztörténelem hézagait sokban kiegészíti. A száz-férfiak jul. 20-ki közgyűlése Forgách Zsigmond ostromló hada ellen szervezve önvédelmüket s a várfalakon való őrködést, a védelemben a nők közreműködését is szükségesnek mondta ki, valamint a katonai fegyelem szabályozását is. Az indokolásban előadják: „hogy e keserves időben a magyarországi had a várost immár megnyargaltatta és megkörnyékezte [*körülzárta*] s hogy pokoli szándékkal van a szegény városhoz és lakosokhoz, szivbeli fájdalommal hallják és látják városul. Minthogy pedig az egyetértés és közmegmaradás a jó rendtartástól függ, ez okból a bírót behivatván, egyakarattal végezték: hogy a piacon mentest egy akasztófát állitasson fel s kiáltassa meg, hogy valaki valami factiositáson vagy practikában találtatik, azonnal halált szenvedjen; az engedtlent gyalázatul a cigányok kössék ahhoz; a kiket várfokra, tornyokba ki nem rendelték, oda fel ne menjen; szót pedig se a ezéhes, se a ezében kívüli senkinek ki ne adjon a bíró, tanács és vénség akarátja ellen. A ezéhek tornyai mellett levő grádicsokra egy-egy embert állassanak, s ezek senkit, a kit nem a bíró vagy tiszt küld, fel ne engedjenek. A ki részeg vagy elalszik őrizet alatt, vigyék kalitkába, s ott tartsák, míg eltelik a vigyázat órája. Mikor lőttek, és az őrálló fegyveresen nem áll elő zászló alá, a kapitány és bíró keressék fel s zárják kalitkába. Az asszonyi állatok, szolgál-

¹⁾ *Erd. Orsz. gyj. Eml.* VI. k. 30. l.

lők, szolgáló leányok töltsenek a házak eleibe és udvarokra kádat, víznek, bőven, csebrek legyenek készen, némelyeknél kapa, ásó, tekenő, hosszú rúd, vizes ruhákkal a bekövetkezhető sükségre — kitől Isten oltalmazzon! A lakosok maradjanak benn a házakban, ne láttassák magukat a piacon hivalkodva, ne okozzanak szoros-ságot a város utczáiban . . . . Templomba minden szabadon menjen imádkozni.“¹⁾ A jul. 22-én folytatott gyűlés végzése Kolozsvár szorongatott állapotát s az ostromló sereg fővezérének csábító ígéreteit élénk vonásokban tárja fel, a város feladása iránti levélben folytatott alku pedig az akkori magyar diplomatiái nyelv fejlettségéről tesz bizonyosságot. „Az előbbi hírek — így hangzik a jegyzőkönyv — a magyarországi hadaknak az országba jövelele felől öregbedvén: mikor teljes erőnk szerint felkészültünk, a tornyokban, várfalakon és a városon felfegyverkezünk, s csak az élő Istentől vártunk volna segítséget, senkiben nem lehetvén emberi mód szerint bizodalunk, hogy ez állapotban megmaradásunkra mellénk jöjjön, holott Szebenbe az udvarhoz, fejedelmünkhez, Báthori Gábor ő felségéhez bizonyos embereinket elküldöttük és kértük, hogy felőlünk gondoskodják; a kik megjövén, csak azt a választ hozták, hogy ő felségének postája volt a hegyeken, ki látta a tüzet és a lövést hallotta és hírré adta ő felségének állapotunkat. Így azért a városban csak magunk levén néhány idegen beszorult menekültekkel: sz. Jakab hava 21. sok had kezde közelgetni, mely köröskörül megszállta a várost. A gyalogja *Kömál* tetejére ment fel és ott mentest sánczolni kezdte. Mikor mi ezt láttuk, csak fohászodánk az Ur Istenhez, hallgattunk itt benn, és senkihez nem lőttünk. Délután hogy már a sánczok készen voltak, az ellenség négy taraczkot a városnak szegezett, és kezdének rá löni éjjel-nappal szüntelen. Az első vasgolyókat mikor bíró urammak a tanácsházba vitték, megmértvén, hat fontosnak találták. Látván ő kegyelmek, hogy a mi történik, nem játék, hanem valóban hozzánk fogtak, mi is elvégeztük, hogy magunkat védelmezzük. Lötetni kezdénk tehát taraczkokkal és szakállasokkal tornyainkból és a várfokokról a besánczolt had népéhez. És így folyt a lövés mindkét felől szünet nélkül. Estve felé Hidelvének az alsó felét és a majorokat, melyek 1603. is

¹⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

megégtek vala, de immár mind újra épültek volt, mind a vizen túl, mind innen meggyújtották és többől mind leégették, valamint az ispotályt és *feredő-házat* is. Másnap reggel a temető kert felett, a hársongárdi szőlők szegeletében hánytak sánczot, és három fal-konnal onnan is erősen lőttek be. Így immár kétfelől lődözvén a várost egész östig, éjjel-nappal, a városba tüzes laptákat, a szent-egyházra tüzes szerszámot hánytak, s mindenfelől ily keményen fogván: a város látta, hogy csak mi magunk oly hatalmas hadnak ellene nem állhatunk, mert sem fizetett népünk, sem egyéb rend-beli vitézlő férfaink nincsenek, hanem erőtelen műves emberekkel és egynehány haszontalan vidéki beszorult paraszt emberrel vagyunk. Annak okáért még nem tudván névszerint ki az ellenség? egyetértőleg bocsátánk ki egy paraszt embert megtudni: kiesodák legyenek azok, a kik a várost oly kemény ostrommal és erőshata-lommal megszállották? Kimenvén ez csak tudakozásnak okáért, az ellenség szintén táborából, vagy — a mint később szemeiakkal láttuk — a sánczból egy embert küldött, levéllel, melynek tar-talma ez volt: „Noha kegyelmeteket más levelünkkel is megta-láltuk ugyan e dolog felől, de itélvén, hogy még kezökbe nem jutott, újból akarjuk megtalálni, kegyelmetek veszedelmét és a magyar s keresztény vérontást eltávolítani akarván. Értse kegyel-metek a dolgot úgy, hogy ő felsége, kegyelmes urunk, koronás királyunk, kinek szent koronájához Magyarországtól adatott Erdély, Havasalfölde és Moldva eleitől fogva hallgatott, Erdélynek sok rendbeli nyomoruságit, inségit és szabadságtalan állapotát kegyelmes szemei elébe vevén, mint kegyes atya szorgalmatosko-dott azon, hogy a mint Magyarországon a hadakat lecsendesítette, azonképpen kegyelmeteket is boldog állapotra juttassa. E végre az oláh vajdákkal urunk egyetértvén, sok szép hadát küldte ide kegyelmetekhez. Mivel Báthori Gáboron, a kegyelmetek fejedel-mén Mihály vajda diadalmat vívott, mi is ide sok szép haddal beérkeztünk, és ide a kegyelmetek városa alá szállottunk, nem akarván hátunk megett ellenséget hagyni, Bihart s Krasznavár-megyét sok szép erősségekkel ő felsége hűségére alávetvén: intjük kegyelmeteket, urunk, királyunk nevével, hogy folyamodjék ő felsége oltalmához és szárnya alá, a ki kegyelmetek szép szabad-ságát s királyoktól kapott privilegiumaik megtartását, kegyelme-teknek mint a magyar korona tagjainak igéri. Vegye kegyelmetek

ő felsége kegyelmességét, Magyarországnak társaságát, ki kész jó akaratát megmutatni, ne szakadozzon el kegyelmek e szegény maroknyi nemzettől, ki kegyelmekkel együtt egy nyelven szól, kit kegyelmekkel sok száz esztendei szövetség köt össze. Idegen nemzettől ne tartson kegyelmek, holott ő felsége Magyarországot magyar által kormányozza s magyar hadait hozatta kegyelmek segítségére. Várhat kegyelmek ő felségétől minden jókat, mik a kegyelmek megmaradására néznek. Késedelem nélküli választ kérünk, hogy tudjuk, mihez tartsuk magunkat. Éltesse Isten kegyelmeket . . .“¹⁾ A levélhez mellékelve volt — írja a jegyzőkönyv szerkesztője — a magyarországi nádor peccés levele, melyben az a király II. Mátyás nevében kijelentette: „hogy az Erdélyt mint a magyar szent koronához tartozó birtokot sok szenvedéseitől, megtámadtatástól és a lengyelek, oláhok, törökök és más népek elfoglalásától, a minek Báthori Gábor kitette, meg akarja szabadítani, azért küldötte nevezett főhadvezérét sat. Kéri, hogy fogadják atyai kegyelmességét készséggel; biztosítja, hogy országuk állapotában semmi más változás nem lesz, csak hogy fejedelmet nem választanak, hanem csak vajdát, a ki a királytól való függést elismerje, s *vajda*, nem *fejedelem* ezimet használjon; nem ellenzi, hogy a töröknek adót fizessen, nehogy az országot elfoglalja. Bizik, hogy a királyi felség e kegyelmességét hálás szívvél fogadják, s egyebeket gróf Forgáchtól bővebben megértenek . . .“²⁾ A bíró és tanács egy paraszt ember által szintén levelet írt a fővezérnek, melyben kérték, hogy mivel a fővezér is, a nádor is kívánja, hogy levele az egész közönségnek tudtára adassék, míg ők azt összehívhatják, a levelek felolvasása végett, szüntesse meg hadi népét az égetéstől, sánczolástól és lövéstől . . . . A fővezér a lövést estve felé megszüntette, de a tűz szörnyen pusztított, a sánczolásnak a fegyverszünet alatt semmi szünete nem volt, miközben a fővezér ily intő levelet küldé ismét a városba: „A kegyelmek levelét megértettük, azért a holnapot

¹⁾ *A levél kezdete*: Kolozsvár főbirájának, polgármesterének és egész községének mint tiszteletes barátainak. *Bezáras*: A Kolozsvár melletti táborból jul. 22. 1611., ő kir. felsége tanácsosa, királyi udvarbíró s a felső Magyarország generálisa, Gyimesi gróf *Forgách Zsigmond*, m. k.

²⁾ Kelt Kassán, jul. 14. 1611. Aláírva: gróf *Thurzó György*, m. k., M. *Felnémethy* m. pr.

határozásra engedjük, úgy gondoskodjanak megmaradásukról, hogyha meg nem térnek s urunk királyunk kegyelmét el nem fogadják, ez lesz az idő, a hol fejöket, jószágukat s minden régi szép szabadságát elveszti és e szép várost végpusztulásra juttatja. De ha Magyarországgal egyetértnek, szabadságuk megmarad s törvény szerint való minden jó igazságában megtartatik. A mit eleik a régi magyar koronás királyoktól hűséges szolgálatokért kaptak és annyi sok esztendőktől fogva megtartottak, ilyen ok és mód nélkül ne igyekezzenek elveszíteni . . .“ ¹⁾ Elolvastatván e levél: a száz-férfiak jul. 23. ily levelet küldöttek a fővezérhez: „Megértették — így szólnak — ő Nagysága levelét, küldje bizonyos emberét a város kapuja elé, kivel a felől beszélgethessenek. Választ várnak . . .“ A válasz ez volt: „A fővezér megértette a város levelét, hat főembert választott hozzájuk, válaszszanak ők is annyit, ezek egyezkedjenek együtt, hogy a sokaság miatt valami mód nélkül való zaj egyezkedéseket meg ne zavarja. Intik azonban újabban is, gondolkozzék meg jól, szánja szegény községét, árváik, özvegyeik, kisedek, ártatlanok veszedelmét s cselekedjék úgy, hogy jó és okos gondviselősök által minden rendek épüljenek inkább, hogysem romoljanak és pusztuljanak, a mire ők fognak nekik okot adni, ha ellenségül vetik magukat . . .“ ²⁾

Itt a jegyzőkönyv megszakad, a feladási alkudozásra három levél hagyatott fenn, de további tájékozás erről, valamint Kolozsvárnak másodszori visszafoglalásáról emlékezés nincs. A mi az emlékirókban erről van, fennebb már érintettem.

Irtóztató volt a fejedelemnek a feladás miatt Kolozsvár polgársága elleni haragja. Engesztelésére követeket küldöttek és ajándékot. Ezek útja eredménye a sept. 12. közgyűlésben jelentette be, s a végzés a város közmegdöbbenését fejeze ki. „A követek elé számlálták — így hangzik az — miféle válaszszal jöttek ő felségétől, látják a veszedelmet és hogy az Ur Istennek haragja van rajtok; de minthogy a szent Istennek kezében van a fejedelmek szive, az meg tudja csendesíteni, hogy alattvalóikhoz kegyelmeseleg legyenek. Könyörögjenek tehát Istenhez. Azonban ő felség-

¹⁾ Kelt Kolozsvár melletti táborban jul. 22. 1611. Aláírva: Gyimesi gróf *Forgách Zsigmond*, m. k.

²⁾ Ugyanott, ugyanaz nap a fővezértől küldve.

géhez haragjának megengesztelésére ismét követeket választottak, a kik jószerin és mindaddig kérjék, míg ismét a város iránt való tetszését megnyerik és megengesztelhetik. A követek elmentek, könyörögtek, de kívánt siker nélkül. Kitünik ez az octob. 15-ki közgyűlés végzéséből. „Megerítették — így szól az — urok ő felsége haragját a szegény városra, s hogy a meghajlásra törvényt vagy kegyelemmel ajánlja-e magát? Ezért bárha megigérték, hogy a mire képesek ily romlott állapotjukban, ő felségénck kedvét keresik, de nem tudhatják akarátát, mert ő felsége nem nevez meg bizonyos öszveget, hanem a várostól kívánja tudni: mire ajánlja magát? Ez egyezés minthogy az egész város előtt nem mehet végbe, a dolgot a tanács és vénség elé bocsátották, s hatalmat adt ak rá, hogy a mint legjobban tudják, végezzék el, s azután terjeszszék a város elé . . . A másnap, octob. 16. reggel és délután 3 órakor tartott közgyűlésben közakarattal abban egyeztek meg: hogy miután sok kérés, könyörgés után megtudták, hogy ő felsége 8000 forinttal pénzü, 4000 firt ezüstmü, posztó s egyébféle vásárlással megelégednék, ezeket a várostól kedvesen venné, s erre minden régi kiváltságaikat, megállott religiójoknak állapotját kegyelmesen megerősitné és biztositná: szavazattal kivetettek egy vonásra 20 firtot, a felekiekre 100-at, a műves legényekre minden czéhben — a tehetetlenekre is — 1 firtot, a bujdosó ifju legényekre is 1-et, a szolgálkra, szolgáló leányokra fizetésekből tiz-tiz pénzt, melyről gazdáikkal vessenek számot s külön *Alba*-t vagy *Regestrum*-ot tartván róla, a szerint fizessék meg. Szedje fel két magyar, két szász, mentes ne legyen se bíró, se tanács vagy bár kicsoda is. Az ezüstvételekre azt határozták, hogy minél feljebb vihetik a rovatszedők, vagy gyraszámra, vagy tallért veretve belőle, az a város javára legyen. Ebben is munkálkodjanak a négy kiválasztottak . . .”¹⁾ A kényes, nehéz ügyet e rövid, de sokat jelentő mondattal végezte a jegyzőkönyv írója: Eddig e változás! [*Huc usque haec mutatio.*] Mennyi aggodalom s mily keserves szenvedések emléké van ebben elfojtva inkább, mint kifejezve, azon korbeliek tudták s érezték, mi ma csak sejtethjük. Kolozsvár súlyosan lakolt meg Forgách hada befogadásáért; de hogy kivált-

¹⁾ A jegyzőkönyv eredetijéből. A 12,000 firtos nyugta látható a város levéltárában. Fasc. II. 1250. sz.

ságait a fejedelem megerősítette volna, nyomát nem láttam. Jellemző, hogy Báthori a magyar vérből való fejedelem épen azon választás elé állította Kolozsvár polgárait, a mivel Basta, a német tyrannus 1604. tőle élete váltságául 80.000 frtot zsarolt. Hogy ennek kedvetlen benyomása, mint égő seb maradt meg a polgárság szívében, mutatja az, hogy a midőn 1612. jul. 13. Szombat-helyi Márton deák, mint követ, a fejedelem megbízó levelével a száz-férfiak gyűlésében megjelent, s a portára, a budai, nándor-fejérvári és tömösvári basákhoz követek, Mátyás császárhoz és a lengyel királyhoz főkövetek küldése végett költséget kívánt azon indító okból, hogy a fejedelem tárházában arra nincs elegendő pénz: a közgyűlés kijelentette, hogy a városnak közelebbi évben ő felségének adott 12,000 frt s ez esztendőben tett nagy és sok költségei s a szegénység romlott állapotja miatt, most ő felségének semmiképen nem kedveskedhetnek, mert a sokféle terhek s nagy adósság miatt erejükben mindnyájan megfogyatkoztak, a városnak sehonnan semmi jövedelme nincs, hanem csak egymást kell meg-róniok minden szűkségre, elannyira, hogy a szegénység közül már sokan a városról el is költöztek: a birót és tanácsot megkérte, hogy a vétség hire nélkül efféle követségeket — a mi csak őket illeti — ne boesássanak a közgyűlés elébe. Másodszor 1613. jul. 22-iki közgyűlésben tűnt ki ez, midőn a fejedelem 200 gyalogot parancsolt jó készülettel hadba küldeni, s bár előre kijelentette, hogy kedvezés iránt meg se találják, mert nem adhat, a közgyűlés még is kérte, hogy a mennyi gyalogot a város eddig szokott adni, t. i. 60-t, azzal most is elégedjék meg, sok megterheltetésöket látva, többnek adásával öket ne bántsa, a 60-ra nézve pedig a birót és tanácsot útasította, hogy azok megszerzésére legyen gondjuk, ne vessék ki a városnegyedekre, tizedekre sat. hanem egyéb-képen állítsák ki, mint az elmúlt esztendőben. Ebben még is engedni s a 60-nál nagyobb számú gyalogot kellett a városnak kiállítani, a mint ezt a sept. 12-ki közgyűlés végzése igazolja, a hol a város szokás felett táborban levő bizonyos számú gyalogjai hópénzéről gondoskodtak. ¹⁾ A legválságosabb volt azonban a fejedelemre nézve a városnak azon 1613. octob. 3. kelt közgyűlési végzése, midőn a fejedelem octob. 2. késő estve az ellenség előtt

¹⁾ *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

hátrálva, táborával a *Hója* szőlőhegy alá jött, s 3-n a tatárok által háborgattatva, a táborral együtt a városba bebocsátatása iránt a bíróval értekezett, s ez a dolgot a közgyűlés elé terjesztve, azon végzés hozatott: „hogy ő felségét kérjék meg, hogy a régi fejedelmek szép példája szerint cselekedvén a szegény várossal, hadai onnan kivül, jó módjával oltalmazzák meg a várost országgul . . . Ebben most is ő felsége jó akarátját várják.“¹⁾ A simán adott elútasító válasznak következménye a fejedelem hadának szétmállása s nem sokára az ő bukása lett . . . De ez sem fordította el Kolozsvárról az országszerte dult s őt is fenyegető csapást. A Báthori megbuktatása végett Erdélyt előzőnlő török, tatár, havasalföldi és moldvai sergek dulása, égetése és pusztítása, a lakosok ezreinek rablánczra fűzése hire elrémitette Kolozsvár lakosságát, mert a fejedelem iránti rokonszenv gyanuja terhelte, s az ellenség azt hitte, hogy az e város falai alatt készül ellenállásra. Megdöböntő a száz-férfiak octob. 9-ki közgyűlésének ez állapotokra vonatkozó végzése. „A szent Isten kemény ostromát bűneinkért ismét ránk bocsátá, holott urunk ő felsége egy héttel ez előtt az országból kimenvén, azt és szegény városunkat az ellenségnek, töröknek, tatárnak — a két oláhországi vajda is mellettek levén — hatalmában hagyta. Ez utolsó nyavalyában nem tudjuk, mit cselekedjünk, kötelességünkről és sorsunkról szüntelen gondolkodván, látjuk a tatárok kegyetlen voltát, s tartunk tőle, hogy egész városul porrá teszen és a török utolsó veszedelemre vet, a minthogy világosan megértettük, hogy immár az egész környéket kiméletlenül elkezdette égetni, a népet örök rab-ságra vinni; készségünknek hiányos voltát is nyilván tudjuk, az iszonyu égetést és tüzet körülöttünk látjuk, halljuk a népek sirását és sohajtását mindenfelől. Annak okáért városul ismétleglen egybegyűlvén és magunk megmaradása felől elmélkedvén: a szent Istenhez folyamodtunk és segítségét kértük, s a bíró és az egész tanács jelenlétében egyenlő akarattal egy szivvel-lélekkal a mai napon arra köteleztük városul magunkat, hogy a bíró tanácsával s a vénekkel szorgalmatosan érette levén, valamit megmaradásunkra és az utolsó veszedelem eltávoztatására feltalálhatnak, abban örömet egyetértünk és készek vagyunk megegyezni és

¹⁾ *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

szivből és lélekből mellettek állani egész városul.“¹⁾ Mig Kolozsvár jövője felett így töprenkedett, a török hadak fővezére a szabadság útját megmutatta. „Minthogy tegnap, octob. 9. estve 10 órakor — így hangzik az octob. 10-ki közgyűlési jegyzőkönyv — négy levelet hozának a török táborból, melyeket reggeli 2 órakor a város előtt renddel elolvastván és hogy mit tart, megértvén, minthogy látjuk, hogy engedetlenségünkkel hazánkat és magunkat meg nem maraszthatjuk, hanem két gonosz között Isten segítségével a kisebbet kell választanunk: végeztük, hogy városunkat, feleségünket, gyermekeinket engedelmisséggel tartsuk meg. Azért a hatalmas győzhetetlen császárnak mélyen főt hajtván, alázatos engedelmisségünket ajánlottuk egész városul, ennek bizonyására a török nagyságos basáknak kívánságára küldöttük követünket hozzájuk a táborba az Aranyos folyó mellé a Keresztesmezőre, kik menjenek el a török táborba a nagyságos Szkender basához, kanizsai beghler beghhez, az Erdélybe kétfelől behozott hadainak főszerdárjához, gondviselőjéhez és ő hatalmasságának Erdélyben választott commissariusához, a nagyságos Bethlen Gáborhoz, és ugyanott a két Oláhországnak két vajdáihoz és Radul Misne a Havasalj és Stephan Tomsa Moldovának fejedelmi és örökös uraihoz, s ő nagyságoknak könyörögjenek, hogy mivel mi a hatalmas császárnak eleitől fogva igaz engedelmes hívei voltunk, most is engedelmisségünket akarjuk megmutatni, mert ő hatalmassága köntöséhez ragaszkodván, soha mellőle el nem szakadtunk; azért is most a nagy veszedelmet térítsék el mi rólunk, mi ennek utána is a hatalmas császárhoz hűségünket meg akarjuk tartani, remélvén, hogy sem ő hatalmassága, sem szolgálai és gondviselői minket a mi régi szabadságainkban meg nem háborgatnak, hanem megtartnak és egyebek [*érti a német császárt*] ellen is megoltalmaznak. Egyszermind könyörögjenek, hogy a hatalmas császár vitézeinek is parancsolják meg, hogy minden rablástól, égetéstől és pusztitástól megszűnjenek, végre a rabok megszabadításaért is esedezzenek . . . .“²⁾ „Megérkezvén a követek a táborból — így szól az october 14-ki közgyűlési végzés — azon parancsolatját hozták ő nagyságoknak a megkegyelmezés föltételeül:

¹⁾ *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

²⁾ *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

„hogy hűségünkről a császár basáinak a város pecségi alatt minél hamarabb levelet adjunk, miből ő hatalmasságánál nyilvános legyen a város hűsége és engedelmes volta, 2. Bethlen Gábor ő ngának bátorságos bejöhetéséről és békében járhatásáról térítvényt [*reversalis*] 3. Irnánk a többi szomszéd városoknak, őket az engedelmes-ségre intvén.“ Ezekre a közgyűlés ily válasz adását végezte: „Mi most is a hatalmas császár híveinek tudjuk és mondjuk magunkat, de hogy külön s egyenként a város pecsétet levelet adjon felőle a hatalmas császár portájára, minthogy ez ujság köztünk, arra az ország hire nélkül várcsul nem mehetni; hanem mivel a hatalmas császár az ország felépítésére és javára küldötte hadait, felépítvén annak módja szerint, mi is az országgal együtt kezünk irását, pecsétünket, ha kívántatik, megadjuk. A mi a térítvényt illeti, abból is ő nga minket városul a hatalmas császárnak való engedelmességben talál. Hogy pedig mi irjunk a szomszéd városoknak, gondolja meg ő ngok e kívánságot, hogy ő nagyságoknak kisebbségére s méltóságok ellen lenne a mi forgolódásunk. Annak okáért ő nagyságok ne kívánják tőlünk. A leveleket pedig elküldöz-zük a hová szólának, a mennyire embereink békével elvihetik...“¹⁾

Kolozsvár városa és polgársága *politikai élete* Erdélyországgal ez egész időszak alatt ugyszólván összefolyt. Nem ők keresték, de a viszonyok hozták ugy. Gyakran tartózkodott ott Báthori fejedelem, s nagy események fonalszájai ott szövődtek. Nem vágytak intézői lenni az ország közdolgainak, de a pártok és hatalmak annak is részesévé tették. A ki a fejedelmi székre vágyott, békét akart kötni, vagy harezot kezdeni, őt igyekezett megnyerni, erős kis várát s váránál erősb polgársága rokonszenvét birni; a győztes gyámat s támpontot, a legyőzött védelmet, néha utolsó menhelyet keresett fálaiban s polgáraiban. Ha hadi szükségére tetemes pénz, fegyver, lőszer és katona kellett az uralkodónak, hozzá folyamodott. A mely részen volt Kolozsvár, arra hajlott fél Erdély. Báthori G. fejedelemségét nagy részben Kolozsvár falai közt készítette elő és érlette meg elődével; s a székéből kimozdítására irányult államesiny hadi ágát Szkender basa, a szultán fővezére, diplomatiái részét Bethlen Gábor ismét a város népe segélyével vitte véghez. S a folytonos politikai küzdelmek és nagy

¹⁾ *A j. könyv ereketijéből.*

országos dolgok közepette, mikben előljárói cselekvő részt vettek, csöndben végezte családi és községi munkáját a polgár és saját erejével is járult a közérdekekhez ott, a hol rá szükség volt.

Másik tere a politikai cselekvésnek az *országgyűlések*. Öt év alatt nyolcz országgyűlés volt Kolozsvár falai közt, s a kassai második szerződést aláíró országos küldöttség ottani gyűlése. Az *elsőt*, mely 1608. márcz. 3-ra volt egybehiva, a fejedelem megválasztása, annak föltételei, a beigtatási eskük és ünnepélyek teszik emlékeztetessé. Fényes küldöttség ment tőle oda előre, s midőn márcz. 7. közakarattal s egyhangu szavazattal megválasztatott, az eredményt hírnökök adták a város lakosainak tudtára s örömet lövetének, a főtéren trombitálván s dobolván. A kk. és rr. elkészítették a választási föltételeket, melyek sarkalatos pontjai: hogy a vallásszabadság megtartására magát kötelezi, abban minden rendeket megtart, a vallások szabad gyakorlatát megoltalmazza, ugy a mint az Zsigmond fejedelem idejében volt, az ország szabad fejedelemválasztási jogát, mit fiai vérök hullásával s hazájokon kívül sok bujdosással tartottak meg és a két császárról is valahogy s mint kieszközölték, teljes életében, bármi szerencsében megtartja, a hazafiakat abban megoltalmazza és csere, testamentum tétel által, vagy bármi más módon el nem adja; hittel kötelezte magát, hogy a hajdukkal való egyességénél fogva Erdély és a hozzá tartozó részek lakóit sem személyökben, sem javaikban meg nem sérti, őket pártütéstől, támadástól visszatartja, azok által a szabad választást zavartatni nem engedi, hanem a kit a három nemzet szabad szózatolással választ, ők is annak híven szolgálnak, mind a két császárral a békét, a két Oláhországgal a jó szomszédságot fentartja, az országban minden rendeket, kerített és mezővárosokat szabadságukban és törvényekben, a székelységet a Zsigmond fejedelem által újonnan megadott szabadságaikban megtartja.¹⁾ A három nemzetből választott követség vitte meg neki megválasztása hírét és a választási föltételeket, márcz. 14. indultak el Kolozsvárról s 20-án érkeztek oda vissza,²⁾ a fejedelem pedig márcz. 30-án virágvasárnapján.³⁾ A kk. és rr. igen számos üdvözlő küldöttsége ment elébe s nagy

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 88—91. l.

²⁾ *Segesvári Bálint Naplója.* Erd. Tört. Adat. IV. k. 171. l.

³⁾ *Segesvári Bálint Naplója.* Erd. Tört. Adat. IV. k. 171. l.

tisztességgel kísérte be Kolozsvárra, hol a nép ujjongva fogadta, „Érje fel nagy tettekkel Istvánt, kegyességgel Kristófot, hazaszeretetben Endrét . . .“ — ez volt hő óhajta. Fonó nevű jezsuita is üdvözölte, mit a nép zugással fogadott, de a fejedelem a körülmények szerint biztosította pártfogásáról.¹⁾ Márcz. 31. a főtéri egyházban történt meg a beigtatás. Letette az esküt a nemzet jogainak és szabadságainak, a választási föltételeknek, a hozott és hozandó törvényeknek megtartására. Ugyanakkor a tanácsurak és megyék főispánai, mint a kk. és rr. is letették a hűségi esküt, mindenki az eddigi unitárius szövegű hitforma szerint [*Én, Báthori Gábor Erdélyország választott fejedelme sat. esküszöm az élő Istenre . . .* Így esküdtek meg tanácsosai s az országgyűlés is. De ez most utoljára volt így, félévvel később 1608. sept. 22. már a kassai szerződésre mind r. kath. hitforma szerint esküdtek meg], mit ágyudörgés és trombitaharsogás tudatott a néppel.²⁾ Az országgyűlés bezárását a fejedelem fényes lakomával ülte meg s május 13-áig maradt Kolozsváratt, mely ez idő alatt hűségére megesküdt. Érdekesen adja elé azt az 1608. ápr. 26-ki jegyzőkönyv. „A száz-férfiak gyűlésében — így szól az — tudatta a bíró, hogy a fejedelem ápr. 21. a tanácsba küldötte be elébb Kendy Istvánt, később Kamuthi Balázst és Horváth Istvánt, kívánva, hogy a mint ő megesküdt az országnak s a kk. és rr. megesküdték neki: úgy a tanács is esküdjék meg kiküldöttei előtt. De a bíró és királybíró szorgalmatosan munkálkodtak és megnyerték, hogy a város eleibe [*értetik a közgyűlés*] ne jöjjenek, hanem a bíró ott levén a király bírájával mint a fejedelemnek végrehajtója, a várost eskessék ők meg. Felmentek tehát ketten a felső tanácsba, s a város megesküdt azon esküformával, melyet a fejedelem küldött, s melynek párját az eskükönyvbe beirták és a bíró, királybíró, tanácsbeliek és száz-férfiak is neveiket a jegyző kezeirása alatt beirták és kiadták.³⁾

A második országgyűlés a sept. 21—27-ki, melynek vallásügyi 1. t. czikkét hátrább ismertetem, a 3-ikban Kolozsvárra 800 for. adó rovatott; ⁴⁾ a 7-ikben a Gálffi János és Gyulai Pál

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 10. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 10., 98. 1.

³⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 112. 1.

halálától fogva fenállott *jus ligatum* van megszüntetve,¹⁾ a 11-ikben minden pénztárnoknak meg van rendelve, hogy a szent Lukács octávája 1-ső napján számolni Kolozsvárra bemenjen.²⁾ A *harmadik* részleges gyűlés 1609. febr. 3. volt, melyen a fejedelem II. Mátyás császárnál járt követei eljárásukról számoltak.³⁾ A *negyedik* ugyanazon évi ápril 26—május 5. volt, melynek 32-ik t.-cikke Kolozsvár egy gazdag polgára Eötvös András régi adósságának megfizetését rendelte el. Tartozott t. i. neki az ország bizonyos összeg pénzzel, melynek megfizetése iránt az 1607. jun. 10—24. országgyűlés 62-ik t. cikkében már intézkedett volt, de foganata nem lett. Az adósság tizenötödfélszáz firt volt, melylyel Rudolf császárnak és Mátyás hercegnek vettek volt valami ezüst műveket ajándékban, s melyet a vármegyéknek kellett volna megfizetni, de az ispánok a háborúság miatt nem szedték föl. Végezték tehát most, hogy a vármegyék ispánai járjanak végére: fölszedték-e vagy nem? s ha fölszedték, hová tették? a következő országgyűlésre adjanak róla számot.⁴⁾ A fennebbi 32. t. cikkben röviden meg van hagyva: hogy az Eötvös Andrásnak járó adósság megfizetésére az ország minden kapuja fizessen tíz-tíz pénzt, mely az adóval együtt jun. 1-re szedessék fel s Kolozsvárra az ő kezébe küldessék be.⁵⁾ Az *ötödik* 1609. octob. 9-ki, melynek csak 19-ik t.-cikke érdeklí Kolozsvárt, melyben rá 500 for. adó rovatott.⁶⁾ A *hatodik* az 1610. sept. 6-ki részleges országgyűlés, melyen a kassai 2-ik szerződés fogadtatott el s a gyűlésben Kolozsvár — megnevezve nem levő — fő- és királybírája is résztvett.⁷⁾ *Hetedik* az 1611. octob. 10-ki, melyen Kolozsvárt érdeklő végzés nem kelt.⁸⁾ *Nyolczadik* 1612. febr. 3-án, melynek végzései nem maradtak fenn.⁹⁾ Kolozsváratt kelt és bírái s esküdt polgárai nevében is aláíratott a fennebb említett 1610. sept. 6-ki szerződés

1) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 113. l.

2) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 113. l.

3) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 123. l.

4) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 513. l.

5) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 125. l.

6) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 166. l.

7) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 186—188. l.

8) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 55—56. ll.

9) *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 208. l.

II. Mátyás Magyarország királya és Magyarország, ugy Báthori Gábor erdélyi fejedelem és Erdélyország kk. és rr. által kötött kassai szerződés, mely a két ország fejedelmeinek és népének szövetségét és kölcsönös védelmét, Erdélynek a magyar koronától el nem szakíthatóságát és szabad fejedelmválasztási joga biztosítását s a t. tárgyzta.¹⁾ Hogy Kolozsvár követői mind e gyűléseken jelen voltak, a város kiváltságos állása s a törvényhozás teljessége hozta magával.

A büntető igazságszolgáltatás terén följegyzésre méltókat őriztek meg az 1611-től 1617-ig terjedő j. könyvek. A kolozsvári törvényszéken a vallatásoknál használt unitárius szövegezésű esküforma ím ez: „Esküszöl az élő mindenható Istennek, menynek, földnek teremőjének, a mi urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent Atyjának, hogy a mire megkérőnk, igazán megmondod, valamint tudod, és ennek megvallásában, semmi atyafiságot, barátságot, kedvezést, szerelmet, adományt, félelmet és dicsőséget nem nézve, hanem igazán előmondva, valamit tudsz a dologban. Isten téged ugy segéljen!“ Az esküt tevő és valló kellékei voltak: 1. szabadság, életkor, a tudás módjai [*tudás, látás, hallás*], név, családnév, honosság. 2. A mint valakit bünesetben elfogatnak, [a jegyzőkönyv szerint; *elfogatnak*] vagy letartóztatnak, ugy kell aztán [a jegyzőkönyben: *osztánon*] folyni a pernek, s ha ok nélkül volt elfogatása, főválsággal [*homagium*] szabadult meg a fogoly . . . Megjegyzendő, hogy félévvel később 1608. sept. 22. a kassai szerződésre már a fejedelem és minden illetők r. kathol. esküforma szerint tettek esküt. 1611. márcz. 8. a kolozsvári törvényszék birái előtt kiegyezési szerződést kötött Meierhofer Máthé, a Bécsben lakó Meierhofer János atyjafia és felhatalmazottja Kolozsvári István idevaló lakossal, melyet a város jegyzője mindkét félnek hiteles alakban kiadott.²⁾ 1613. jan. 3. egy sajtáságos ügy fordult elé a j. könyvben, t. i. Heltai Anna, mint kolozsvári Hosszu Tamás hitvese, e napon levelet irt férjéhez, s aggodalmát fejezte ki, hogy az nem ir, tudatja, hogy semmiből nincs jövedelme, a házakra gondot visel s a t.³⁾ Mi volt a j. könyvrevétel czélja? nem tudható, mert

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Fml.* VI. k. 186—188. ll.

²⁾ *A törvénysz. j. könyv. eredetijéből.*

³⁾ A levél bezárása ez: kegyelmednek holtig szolgál kegyelmed hív házastársna: *Heltay Anna.*

semmi elintézés nincs utána; mint Heltai életére vonatkozót, közlendőnek ítéltém. 1612. aug. 30-ról a fő- és királybíró egy katonaszökevény bűnügyében ez ítéletet hozta: „Mint hogy Majtényi Mihály nevű legény sem az Isten tisztességét, kinek nevére megesküdt, meg nem tekinté, sem azt, hogy igazán józanon szolgálja mind urunkat ő felségét, mind a várost, a hadnak fenállásáig s a pénzzel el nem szökik, holott mégis mint tizedes, hitet szegve, a zászló alól a hópénzzel elszökött: tetszik a törvénynek, hogy őt, ki elszökésének a törvény előtt semmi okát nem adhatá, hanem feslett természetéből cselekedvén szökött el, kivigyék, s annak módja szerint az akasztófán halált szenvedjen érette . . . “¹⁾ Az elítélt felebbezván a tanácshoz [*senatus*], az is helybenhagyta.²⁾ Más érdekes büntetőügyi ítélet ugyanaz napról: „Miért hogy a fenesi Magyar Kata Istennek törvénye szerint nem élvén, igaz hűtös férje sem levén, nehezkésnek találtatott, melyet ő maga is törvényszék előtt után vallott: tetszik a törvényszéknek, hogy mint ilyen feslett asszonyi állat, előhozzák és megszalmakoszoruzzák, a cigányok vele az egész piacot megkerüljék és a középkapun kiigazítsák a határról. Ha többször itt találtatik, veréssel igazítják ki.³⁾ Főlebbezése megengedettett, s még az nap a tanács is helybenhagyta az ítéletet s végrehajtását elrendelte.³⁾ 1613. márcz. 5. Raw Mátyás helyettes bíró és Radnóthfay István királybíró ily bűnügyi ítéletet hoztak: „Mint hogy Katalin nevű asszony Isten törvényét előtte nem viselvén, paráznaságra adta magát, ura nem levén, gyermeke van; és mivel mind az Istent, mind a közönséges igazságot megháborította, a mint nyilván van abból, hogy a gyermek az anya ölében van, s hites urát nem tudja adni vagy mondani, avagy mutatni, kitől való volna: tetszik a törvénynek, hogy Katalint kivigyék a pellengérhez, kössék és igen megverjék, megvervén, a kapun annak módja szerint kiüzzék, és soha többször e városra jöni szabad ne legyen . . . Felebbeztetvén: a tanács is helyben hagyta márcz. 8. az ítéletet.³⁾ Ugyanazon évi márcz. 7. egy Sánta Katalin nevű másik fogoly is paráznaságra adván magát, megterhesedett, hűtös ura nem levén, gyermekét — mint ő maga vallja — elrekkentette, *vendelyében* [e szó előttem

¹⁾ Aláírva: *Notar.* m. pr.

²⁾ Aláírva: *Notar.* m. pr. név nincs kitéve.

³⁾ Hátírata csak ennyi: *Notar.* m. pr.

ismeretlen, ha csak nem: *pendely*, női alsó ing helyett áll] egy egész hétig tartotta betakarva és azután a vízbe vetette, holott megtalálhatván, ismét napfényre hozatott. Mely cselekedeteért tetszik a törvénynek, hogy Katalin halált érdemel. Ez okáért először megkínozták, megkövezték, elevenen elvermeltették mindeneknek példájára.¹⁾ Felebbezván: a tanács is helyben hagyta. Utána a jegyzés van: „Zsákba varva, vízbe vettetett s az ítélet egyvégtében végrehajtattott.“

A *birtokviszonyok és birtokhasználat* tekintetében három figyelemre méltó följegyzést találtam e korszak alatt. *Egyik* a várfalon kívül lakók veszélytől fenyegetett volta. Midőn Forgách fővezér 1611. a várost ostromolta, a külvárosok tűz által annyira elpusztultak, hogy az 1612. jan. 14. közgyűlés 3 évre engedte el a lakosok adóját, hogy házaikat s más épületeiket fölépíthessék, azon kikötéssel, hogyha az eltelik, akár épít az illető, akár nem, az adót tartozik a pusztá földről is megfizetni, úgy mint az új háztól. A mely házhelyeket elhagytak, és jövevény letelepedő szegénynek osztottak ki, azoknak az naptól fogva mikor odaadták, 3 évig adatott adómentesség. *Másik* a hidelvei lakosoknak az 1612. márcz. 20-ki közgyűléshez beadott panaszos könyörgése, melyben jelentették: „hogy immár minden erőtlenségökben is tehetségök szerint épülni igyekeznének; de felette nagy méltatlanság rontja meg őket, a midőn vannak olyan városbeli urak, kik ezelőtt a házaktól a földet elszakasztván, kertül maguk birták, vagy csűrtpajtát csináltak rajta. A panaszló idegen szállók így is beszállván, mondhatlan nagy nyomoruságot s nyavalyát szenvedtek miatta; mert a házak földet ők, a szállók csak a házakat birták, s mégis adót fizettek róla. Most is azon igyekeznek, hogy csűröket, pajtákat, veteményeseket csináljanak rajta, s így nekik semmi föld nem marad, mégis meg kell adniok az adót. Kérték a közgyűlést, mint jó atyáikat, vegyék ezt tekintetbe s megháborodott sziveiket jó módjával csendesítsék meg, hogy építhessenek jó szívvvel, mert vannak közülök, a kik az elidegenített földet visszaváltanák, de a ki bírja, nem adja s a t.“ A közgyűlés ezt határozta: „Panaszlók menjenek a tanácshoz, számlálják el nyavalyájokat, hivassák elé a másik felet is, attól értsék meg, hogy bírja örökségét? Erre a

¹⁾ Hátírata csak ennyi: *Notar.* m. pr.

tanács küldjön ki négy szemmel látót [*oculator*] s jelentésök alapján hozzanak határozatot: melyik félnek van jobb igazsága hozzá? itéljék oda annak a város törvénye szerint, s az ítéletet a tanács hajtsa is végre.“¹⁾ Harmadik a szállómunkások fizetése szabályozása és a szüretnek katonai fedezet alatt tartása. Az első az 1611. ápril 16-ki közgyűlésben történt. „A száz-férfiak — így szól a végzés — a város régi rendtartását most is megtartatni végezték, melyek ezek: A kapásnak saját kapája legyen s napestig azzal kapáljon, fizetése 12 pénz; ha nincs, s a gazdája ad, 11 p., asszony-
nak saját kapájával 10 p., ha a gazda ad, 9 pénz. Az ásonál is ez legyen a rendtartás; a gazda ásóért tartson ben 1 pénzt, asszony-
ember napszáma 7 p. Ítélt senki ne adjon. Ezt kiáltassa meg a bíró . . .“²⁾ Jellemzi a kort s részvétet ébreszt az akkor élők szenvedései iránt, a mint az 1613. oct. 16-ki közgyűlés jegyzőkönyve a szüret nehézségeit s a nép lelki szorongását elbeszéli. „A szüret itt levén — — a város kapui előtt a sánczon belül a dézmaszin legyen — — A szállóhegyeknek szüretelésre felszabadítása rendje pedig ez lesz — — A Békáspatak s Harsongard [*így*] szállóhegyekhez a száz gyalogot a hadnagyok kétfelé kivigyék s mintegy őrséget leszállítsák. Ha valami futamodás lenne, a község fusson a puskás gyalogok mellé. Ha megmaradhat ott künn, jó, ha pedig alá kell mozdulniok a városba, mindnyájan szép renddel jöjjenek alá . . . . Azonképen holnap reggel szedjék meg a Kőmált is a régi határig. Harmadnapon aztán a 100 gyalogot vigyék a Nádastere és szent Györgyhegy alá, s ott őrt állván, a község a puskás gyalogra vigyázzon, és ha valami rohanás lenne, a gyalog mellé menjen és úgy jöjjön be rendben, ne futomást, a mint e gonosz szokás benne van . . . .“³⁾ Mily különbség ez, és a mai idők esendes birtoklása s háborítatlan vagyonélvezete között! Akkor a földtől termését izzasztó munkával, az ellenségtől remegés közt fegyverrel kellett kieroszakolni: ma törvény védi a tulajdont s nyugodtan takarítja be veritéke gyümölcsét a birtokos. A mekkora az időtávolság a ma és azon század között, oly nagy az akkori és mostani polgári jólét fokai között az emelkedés.

¹⁾ A j. könyv eredetijéből.

²⁾ A j. könyv eredetijéből.

³⁾ A j. könyv eredetijéből.

Az *ipar* terén most is az *Aranymívesek* közt látszik öntudatosság s élénkebb élet. Bonczidai Gergely és Fenesi Márton ezéhmesterek károsnak tartván magukra és az országra nézve az ezüstnek az országból kivitelét, folyamodtak a fejedelemhez megakadályozása iránt. Előadták, hogy sokan vannak a fejedelem birodalmában és azon kívül, a kik az ezüstöt Kolozsváratt felkutatván, hallatlan árban viszik el az ország más tartományaiba és külországokba a törvény ellenére. Így történik, hogy sokszor sem a fejedelem, sem maguk vagy más honlakók számára ezüstöt nem találnak, a mi őket végső szegénységre juttatja. Kérték azért orvoslását. A fejedelem 1609. június 6. Gyula-Fejérváratt kelt kiváltságlevelében nekik és örököseiknek megengedte, hogy ha Kolozsváratt bármely idegen kezén ily felgyűjtött és megvásárolt ezüstöt találnak, azt — megadván az időhöz és viszonyokhoz illő árát, t. i. egy ezüst markáért 8 m. forintot és 50 pénzt — azonnal egészben és mindenestől elvehessék, s ez iránt a város fő- és királybiráját a nevezett aranymíveseknek és utódaiknak ezen fejedelmi kedvezményben megtartására és oltalmazására útasította.¹⁾ E kedvezménylevelet 1651. febr. 7. a kolozs-monostori konvent, Lutsch Mihály és Kerekes János ezéhmesterek, ugy Thordai István, Zeller István, Zilahi Pál és Brozer István ezéhtagok kérésére anyai magyar nyelvöken átirta és kiadta s én közlését a fordítás jeles voltáért s azon kor magyar irodalma virágzásának igazolásaul szükségesnek láttam.²⁾ Ugyanazon ezéhmesterek a fejedelem elé terjesztették azt is: „hogy mivel nekik Báthori Zsigmond fejedelemtől engedélylevelök van arról, hogy bárminő aranyat, akár rúdban [*in plicis*], akár tömegben, akár nyers vagy bármely más állapotban másnak, mint a kinek a fejedelem megengedte, venni ne legyen szabad, és hogy mikor a fejedelem kolozsvári aranyváltói az ottani fejedelmi kamara számára a pénzveréshez elegendő aranyat vettek és vásároltak, s abból aranyat akarnak veretni vagy azt pénzváltáshoz használják, azonnal minden aranyverés vagy pénzváltás alkalmával azon aranyváltó kamarától a kolozsvári aranymíves mesterek szükségére s mesterségök folytatására, kérésökre, azon árban,

¹⁾ OKLEVÉLT. CI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CII. sz.

melyben ők vették, négy tiszta arany márkát adni kötelesek legyenek. Ezen levelök az idők viszontagságai miatt elveszván, kérték a fejedelemtől megújítását, a mit az kedvezően fogadott, s Filstich Péter kolozsvári aranyváltó, kamarai főnöknek [*praefectus*] és utódainak megparancsolta: hogy a kolozsvári aranyműves mestereket e kedvezményben tartsák meg, s minden aranyverés és pénzváltás alkalmával felügyeletök alatt levő fejedelmi aranyváltó kamarából, kérésökre, azon árban, a mint ők vették, mesterségök folytatása végett mindannyiszor négy-négy márka tiszta aranyat adni s kezeikhez szolgáltatni ismerjék szigorú köteleességöknek.“¹⁾ Az aranyműves czéh már többször említett nagy **Leltár**-ából e korszakra nézve csak két tényt látok megemlítendőnek, hogy t. i. 1611-ről Balásfi Bálint és Fenesi Márton, 1613. Bonczidai Gergely és Eppel Mihály vannak mint czéhmesterek bejegyezve. Az **Apródok Regestrum**-ából egy inasszerződötetési esetet említek meg, a mi saját korát kedvezőleg jellemzi, s korunknak tanúságos. Ez Thoroczkai Máthé unitárius püspök fiának Déézi Jánoshoz inasságra beszegödötetése. A mesterek különös tiszteletét fejezi ki az, hogy a püspök megnevezésénél kétszer használnak *wam* jelzöt; a hazai iparágnak pedig kedvelt voltát mutatja az, hogy oly előkelő társadalmi állásu egyén adta fiát e pályára. Ez a multban megfigyelésre, a jelenben követésre méltó.

A *Szabó czéh* életében is két szép mozzanatot örökitett meg gazdag levéltára s elődeik kegyelete. Az *egyik* Báthori Gábor fejedelem 1609. május 13. magyarul kelt parancslevele Kolozsvár fő- és királybiráihoz s esküdt polgáraihoz az iránt: „hogy, mivel mostan udvari gyaloginak ruhájokra való posztóikat kiosztotta, komolyan meghagyja és parancsolja, hogy Kolozsvár városából mindjára mentől több szabót küldhet, azon legyen, minden szerzőmokkal és elegendő költséggel, hogy egy ideig, míg a dolog el nem végződik, meg ne fogyatkozzanak, mert a dolog semmi késedelmet nem szenved.“²⁾ A *másik* Pécs város kérése, hogy a kolozsvári szabó czéh, szabályainak egy kellően kiállított másolatát küldje meg, mert az övék elveszett. Ez a czéh jegyzőkönyvébe így van fölvéve. „1609. jun. 14. a Pécs városi szabók czéhmestere Szabó

¹⁾ OKLEVÉLT. CIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. C. sz.

István és több mesterek kiesmyntől nagyig Istentől minden jót kívánván megadatni, szent fiáért, a mi Urunk Jézus Krisztusét, kéri a kolozsvári tisztelendő szabómester urakat és főképen a czéhmestert, hogy az *igaz szabóczéhnek levelét* nekik igazán megírja, igaz város pecsétével megpecsételje, hogy erősebb legyen, mert az övék valami gonosz népek s ellenségek miatt elveszett; annak pecsét czímere volt négy bástya torony kettős kapuval, feljül keresztbe tett két kulcs, körülötte ez irás: „SIGIL * CIVI * QVINQVE ECCLESII.“¹⁾ A kérés teljesítése nincs följegyezve, de hogy teljesült, nem lehet iránta kétség, mert azon időben Pécs unitárius volt s közte és a jobbadán szintén unitárius Kolozsvár közt sok érintkezési alkalom, papjai közül *Kárádi Pál* és *Válaszuti György*, az első mint a *Balassy Menyhárt* című első magyar comedia hirneves írója, másik mint erős hitvitázó koruk legjelesbjei között állanak.

Báthori Gábor fejedelem 1609. aug. 10. Gyula-Fejérváratt kelt levelében a *Kádárok* [1507. évi²⁾] czéhszabályait a kolozsvári összes mesterek kérésére átírva és megerősítve nekik és utódaiknak kiadatta s irántok való bővebb kegyelme bizonyságaul azt is megengedte, hogy senki semmiféle új edényt vásárok idején kívül Kolozsvárra be ne vihessen, ott sem titkon, sem nyilván ne árulhassa, sem mesterségéhez szükséges fát a városon, vagy határán az ő kárukra ne vehessen; nemkülönb a czéhen kívüli kontárok régi edényeket meg ne köthessenek, újakat ne csinálhassanak, az edények és eszközök elkobzása büntetése alatt. Megengedte, hogy egy mester is a pinczében levő, idegenektől megkötött csepegő hordók, edények megigazítására kiváltságuk ellenére ne erőltethessék, sértetlenül maradván azonban Kolozsvár város kiváltságai.³⁾ 1610. aug. 21. megerősítette a fejedelem az elébbi kiváltság külső felére a város főbirája és esküdt polgárai által iratott

¹⁾ A *czéh* levéltárában levő *eredetiből*.

²⁾ OKLEVÉLT. KOLOZSV. TÖRF. I. kötetéhez. 1870. 312—315. ll.

³⁾ A *Kádár czéh* levéltárában levő hártáru irt, a fejedelem aláírásával és veres, kék, sárga s fekete selyem zsinoron függő pecsétével megerősített *eredetiből*, melyen jobbról Erasmus Ádám titkár neve volt aláírva. Ebből készült 1836. a XLV. czikkből álló magyar czéhrendszabály. A diákos cím ez: *Privileg. Doleator. e Latino in Ungaricum translatum.* s így kezdődik: Mi, Gabriel, Istennek kegyelméből sat. 1609.

azon árszabályozást is [*limitatio*], a mi az abroncsoknak a pinczé-
ben fölveréséről 1561. sept. 3. hozatott. Ez ármérséklés szerint a
pinczében 6 hordóért 1 frt fizetendő, minden abroncsért 3 pénz,
a mennyiben t. i. ez a törvénynek megfelel. ¹⁾ E korszakból való a
kádárok **Költségkönyve**, mely így kezdődik: „Laus Deo semper.
Anno Domini 1613.“ Ebbe 1701-ig *mind németül* vannak a bejegy-
zések, itt kezdődik *a magyar* s tart 1763-ig. ²⁾ Az 1764-től 1866-ig
terjedő költségkönyv ³⁾ egészen magyar szövegezésű. Fennebb ismer-
tettem a czéh legrégebb jegyzőkönyvét 1548-ról. Folytatáskép
itt megjegyzem, hogy az 1613. év körül sok gyökeres magyar mester
név jő benne elő: *Budai, Vigh, Ujfalvi, Ábrahám, Luka, Pál, Kádár*
sat., de a jegyzőkönyv nyelve mégis német s egyik — például —
így hangzik: „Výg Gergely hat gebracht Stück 107.“ E könyvben
vannak a czéhmesterek számadásai is... A *Szűcsök* berethalmi köz-
gyűlésekben [tehát közös gyűléseken is hoztak szabályokat], 1609.
ápr. 26-kán *a legények* felől azt végezték: „hogy a melyik a nap-
számot a köz szokás és mód szerint el nem készíti, nem kell egész
heti bért adni, hanem felét, mely teszen 8 pénzt, ha jobban mivel
10-et, vagy legfeljebb 12-öt. Igyekezzenek hát ők is az egész nap-
számot tisztességesen megcsinálni, s dolgukhoz serényen lássanak
hozzá, ugy nevezzék magukat szűcs legényeknek. Ha mester ez
ellen cselekednék titkon vagy nyilván s az ily legénynek egész
bért adna, büntetessék meg 1 frttal ott, a hol lakik.“ ⁴⁾

A törvényhozás e korszakban az iparügynek csak korlátozá-
sára fordított figyelmet. Az 1609. ápr. 26 — május 5-ki kolozsvári
országgyűlés 14. t.-czikkében az évi termés bősége tekintetéből az
iparművek ára szabályozása határozottatott, Szebenben e végre bizott-
ság neveztetett ki s az iparosoknak is meghagyatott, hogy művek
árát a szerint szabják meg. A bőr és szűrposztó kivitele a szabók

¹⁾ Aláírva: Szidy György titkár. Az idézett 1561. árszabályozás lát-
ható: KOLOZSV. TÖRT. I. k. szövege 585—86. ll.

²⁾ Időkorra nézve ez a kádár czéh III-dik írott *j. könyvi* emléke.

³⁾ Ennek alakja 4-edrét, táblája Sándor pápának egy bullája hártára
írva, mely arról szól, hogy a Zsigmond-egyházbeli *szent Mártonnak szentelt*
oltár a kádároké. A könyv papírjának vízjegye felfordított horgony, melynek
nyele gombalaku végén hat sugáru csillag függ.

Ez időkorra nézve a kádár czéh IV-ik írott *j. könyvi* emléke.

⁴⁾ A *szűcsök* levelesládájában levő *eredetiből*.

kiváltságával összehangzólag megtiltatott, s csak kész mű kivitele engedtetett meg.¹⁾ Ez árszabályozás 1609. a jun. 23-ki szebeni országgyűlésen készült el, kiadatott 26. az ország összes iparosait és czéheit kötelezőleg.²⁾ Az 1610. márczius 25— április 3-ki besztercei országgyűlés 18. t.-cikke városokon a királybirókat hatalmazta fel e szabályozás ellen vétő iparosok megbüntetésére.³⁾

Kolozsvárnak — *kereskedelme* érdekében — 30-ad fizetéstől mentessége már fennebb el volt mondva. A szultán megerősítő levele [*Alhmane*] a kereskedés folytonosságát mindkét fél országaiban különösen biztosította.⁴⁾ Az 1609. octob. 9. kolozsvári országgyűlés 6. t.-cikkében meg volt tiltva, hogy se barmot, báránybört, se vadbört s egyéb marhát, mely azelőtt tilalmas volt, kivinni szabad ne legyen.⁵⁾ Az 1610. márcz. 25— ápr. 3-ki besztercei országgyűlés 16. t.-cikke a baromnak és lónak Erdélyből kivitelére szabott tilalmat.⁶⁾ Azon évi kassai 2-ik szerződés 8-ik pontja ellenben mindenféle kereskedést szabadosnak jelentett ki Magyarország és Erdély között.⁷⁾ Az 1610. márcz. 25— ápr. 3. országgyűlés 19. t.-cikkében a dutka ára 9 pénzben szabotott ki,⁸⁾ Kolozsvár azon évi ápr. 5-ki közgyűlése az adóba és kiadásoknál is 10 pénzben számítását határozta el.⁹⁾

A miveltség egyik tényezője, a *sajtó* terméketlensége annak kedvezőtlen állapotról tesz tanuságot. Egyetlen kolozsvári magyar kiadványtismerünk maig, a költő és kancellár Petki Jánosnak, — a kinek két fejedelem köszöni koronás süvegét — *az erény és gyönyör egymással való vetélkedését illető* fordított művét, mit az erdélyi ifjuság tanuságára dolgozott, lelke fenköltségének adva jelét az által, hogy ily sivár időben, a nemzet reményére, az ifjuságra fordította

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 121. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 132—137. ll.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 178. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 21. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 165. l.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 178. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 184—185. l.

⁸⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 178. l.

⁹⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

a nemzet figyelmét. ¹⁾ Érdekes végső vers-szakában megmondja a munka keletkezése idejét:

„Ezerhatszáz és nyolcz bolygó esztendőben,
Hogy magyar korona németnek fejében,
Posonban tetetek Magyarok földöben,
Mátyás király lön, ezt ugy irák Erdélyben.“

Mélyre s századokra kiható változás történt az *egyházban és iskolában*, a mi új korszakot kezd és alkot Kolozsvár történetében. A fejedelem a hajdukkal kötött szövetezése s II. Mátyásnak és a magyarországi r. kath. főembereknek az ő megbuktatására irányult nyílt és titkos törekvései által kényszerítve a Kálvin értelme szerint reformált valláshoz csatlakozott, s így a régi hatalmi fölényért küzdő catholicismus és a sokfelől ostromolt unitarismus közé új versenytársul állította a kálvinismust. E vallás híveinek a politikában gyakorlati érzékét, egyházügyekben öntudatosságát mutatja mindjárt a küzdtérre első kilépésök. Ők okultak az unitarinsok és katholikusok példáján. A fejedelem minden kegyelmi tényét országgyűlési törvénnyel erősítették meg, szilárd alapra téve azt, s az utókort megtartására kötelezve, míg amazok alapítványai a meghalt fejedelemmel változásnak voltak kitéve, s el is enyészhettek. Ez előrelátás az ő egyházi és vallásügyi politikájuk sarkpontja. Ennek tulajdonítható Kolozsváratt gyors emelkedésök. A hagyomány és egy bizonytalan időkoru fölirat szerint már 1572. Eötvös Ágoston Gergely középutezai kőházában tartották isteni tiszteletöket, prédikátoruk Maróthi Traszki Lukács volt, mely tény emlékéit a ház falában márványköre vésett fölírás tartotta fenn; emlékezetben hagyták Kolozsvár város 1734. évből való *Leírása* szerzői, ²⁾ átvették Huszti András ³⁾ s utána Szilágyi Ferencz ⁴⁾ és Szász Gerő. ⁵⁾ Ez adat nem bir teljes bizonyító erővel, reformált hitv. egyházi író is ítéi így róla, s e nézet mellett szól az elébb érintett *Leírás* szerzőinek azon másik tudósítása, hogy Bocskai István fejedelem alatt határozottatott meg 1604 [*helyesebben 1605*], hogy Kolozsvár ev.

¹⁾ *A Virtusnak és Voluptasnak egymással való vetekedések . . .* Kolozsváratt 1610. *Régi Magyar Könyvtár.* 423. sz. 193. l.

²⁾ *Vass József.* Emléklapok Kolozsvár Előkorából. 33—34. ll.

³⁾ *Origo trium in Transsylv. Ref. Gymnasiorum sat.*

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. Eklezsia Tört.* 1829. 9. l.

⁵⁾ *Néckönyv* 1870. 4. l.

reformált polgárai a város más hitfelekezeti polgáraival egyenlő joggal birjanak, ¹⁾ s csaknem bizonyossá teszi az 1608. sept. 21—27. kolozsvári országgyűlés t.-cikkeinek ide vonatkozó intézkedése. „Országul, mindhárom nemzetből való státusok közakarattal és egyezőleg beleegyeztek a fejedelem azon kívánságába, hogy religióján való papot szabad legyen Kolozsvárra behozatni és — kolozsvári atyjokfiat az ő religiojokban és templomokban meg nem háborgatván — egy bizonyos helyben, a hol a fejedelem akarja, prédikáltatni [ekkor tehát még nem volt rendes köztemplomozási helyök,] minden egyházi szertartásokkal és papi szolgálatokkal.“ ²⁾ 1610. a márczius 25—április 3-ki beszttercei 6-ik törvényczikkben ismét útegyengető intézkedéseket tett az országgyűlés, midőn: „a zsidó hitet és ritusokat követő, Isten ellen káromlást szóló hit-újítókat [innovator] az országgyűlésre megidéztetni, ha meg nem térnek, törvény szerint megbüntettetni, a papokat pedig, a kik káromlásokat szólnak, tisztességes őrizet alatt tartatni rendelte.“ Ez a szombatosok ellen irányult, kiket később ki is irtottak, de érintette az unitáriusokat is, a kiket a *Krisztus nem imádása* tanáért elleneik szintén gyakran neveztek így. A 7-ik t.-czikkben végeztetett országul: „hogy azon pópás papokat, a kiket a község kedve ellen tettek rá, mozdítsák el, a templomokat és jövedelmeket, melyeket a községtől elvettek, adják vissza; ha a pópista patronus az ország végzése szerint a papnak jövedelmét meg nem akarná adni, az ispánok és vármegye menjenek ki jószágára s vegyék meg rajta; *Tövisen, Fejérváratt, Monostoron, a Somlyói jószágban és Székely-Udvarhelyt* s abban a székben egyébütt is pópás papnak szabad ne legyen lenni; a hol templomokat építettek a pópista papoknak, mint főképen Telegden, elrontassék, s minthogy azt az elébbi lerontott templomból építették, hordják ismét helyére, s a mint azelőtt volt, úgy építsék meg. A községet a pópista pap prédikációjára, miséjére s a közönséges helyre, se házához senki erőszakkal ne kényszerítse; ha maga akaratóból megy, szabad vele. A ki pópás papot akar tartani, házánál tartsa. A pópista papoknak püspöke ne legyen, jezsuita papot pedig e birodalomban, se Magyarországhban sehöl senkinek tartani ne legyen szabad. Átalában a vallás dolgában az

¹⁾ *Emléklapok* sat. 34. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gyj. Tml.* VI. k. 111. l.

1588. évi medgyesi törvény tartassék meg, mit mintegy újabb megerősítéseül egész kiterjedésében a törvények közé beigtattak.“¹⁾

A mily megszorítók voltak a törvények a catholicismus irányában: oly kedvezők a reformált hitűekre nézve, a miket a fejedelem számos kegyelmi ténye, a kolozsvári község részéről megfelelő határozatok követtek. Mindegyre szűkült az elsőnek létezési talaja és jogköre, bővült s tágasbult a másodiké. 1609 márcz. 20. kelt adománylevelében a fejedelem az 1600.²⁾ összeomlott óvári templomot a kolozsvári ev. reformált hitvallásuaknak adta, 1611. oct. 18. Kolozsváratt kelt adománylevelében ismét megújította s azon nap őket annak birtokába beigtattatta.³⁾ A beigtatáskor [Maróthi Tr. Lukács] papnak a fejedelem által adott útasításban az ő és híveinek jogai, a város és más vallásuak kötelességei az octob. 20. közgyűlés jegyzőkönyve szerint ezek voltak: „1. Az ő felsége vallásán levő tanítóknak nemcsak prédikálni s a szentségeket kiszolgáltatni, esketni, hanem valakik kívánják, halottakat is nyilván, ünnepélyesen énekszóval a temetőhelyre kísérni szabad legyen, 2. minden rendek egymással csendességben éljenek, a fejedelem vallásán levők más atyafiakat s ezek amazokat ne szidalmazzák, 3. az iskoláról [érti az unitáriusok nagy iskoláját = *gymnasium*-át] a templomra nyíló ablakokat mindjárt berakják, hogy veszekedésre alkalmatosság ne adassék, 4. a templom kulcsát a beigtató biztos a fejedelem adománylevelével együtt adja Lukács pap kezébe s parancsolja meg a biráknak, hogy azon naptól fogva a fejedelem vallásán levő tanító hire nélkül oda senki be ne menjen, 5. a fejedelem a templomot tartozandóságaival és régi határaival adta; ha azért abból valamit elfoglaltak volna valamely felé, mindjárt adják vissza, 6. a mint a fejedelem vallásán levők a más [unitárius] valláson levőkkel mindenben egyenlő terhet viselnek, miképen azok prédikátora, ugy ezekéi is adozástól s mindenféle tehertől legyenek mentesek, 7. a templom építésére illő gond legyen, hogy a mikor a fejedelem ide jó, legyen vele megelégedve, mert ennek utána nem másutt, hanem ezen helyen akar prédikációzt hallgatni.“⁴⁾ E beigtatásról a fejedelem 1612. ápr. 20. adta ki kivált-

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 170—71. ll.

²⁾ Fennebb a 425 lapon elő volt adva.

³⁾ A kolozsv. ev. ref. Eml. Tört. 1829. 11. l.

⁴⁾ Névkönyv. . . . 1870. 10—11. ll.

ságlevelét, s rákövetkezőleg a május 15—25-ki szebeni országgyűlés 18-ik t.-cikkében az ország kk. és rr. is megerősítették. „Mivel az 1608-ki kolozsvári országgyűlésben is egyenlő akarat-
tal elvégeztetett, hogy Kolozsvárra a Szentháromságról való igaz
orthod. Confessio, a [*reformált hitvallás,*] melyet helvétianak hívnak,
bevéteztessék, és ott azon confession levő tanítók által nyilván
prédikáltassék, melyre a fejedelem keresztény jó indulatjából és
atyai gondviseléséből bizonyos helyeket is, ugyan Kolozsváratt az
Óvárban levő puszta templomot rendelte és adta, melybe az ado-
mányosok törvényesen, ellenmondás nélkül beigtattattak s a feje-
delem azt formasierü kiváltság alakjában kiadatta: az ország is ez
adományt és kiváltságot elfogadta és annak minden részébe bele-
egyezett, azt a jelenvaló törvényczikkebe teljes értelme szerint
beigtatta, hogy a fejedelem ajándéka és az ország végzése szerint,
a megnevezett templomot örökre szabadon birhassák.“¹⁾ . . . .
A fejedelemnek a templom megépítése iránt kifejezett akarata
teljesedését igazolja annak falába betett, de már e század első
felében meg nem volt *Emléklő* e felirata:

„Itt van a hely, itt, a hol Maróthi Lukács pap, e városban ékesenszólóan
tanította Isten titokzatos igéit.

Ez a ház volt, ez, a reformált hitvallás egykori első bölesője.

A kicsiny nép s kised sereg legelőbb itt gyűlt egybe — kicsiny volt a
gyülekezet.

Mig a Háromszor Szent Isten segedelmével mérhetlen nagygyá növekedett
a születő egyház.“

„E márványemléket a ház örökös birtokosa, Eötves Ágoston György emlé-
kezet okáért helyeztette ide.“²⁾

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 223. l.

²⁾ „Hic locus est, Lucas hic pastor in urbe Maróthi
Eloquio docuit mystica verba Dei.
Haec fuit ipsa domus, domus haec cunabula quondam
Prima Reformatae Religionis erat.
Parvus hic populus, primum grex parvus, in unum
Convenit, populi concio parva fuit,
Donec in inmensum nascens Ecclesia coetum,
Ter Sancti crevit Numinis auspicio.“

Georgius Agoston Fölvcs,

Possessor harum aedium haereditarius, Monumentum hoc marmoreum memoriae
ergo locavit.

Emléklapok . . . . 33—34.

Az ekleziának és iskolának együttesen adta a buzgó fejedelem 1610. decemb. 21. kelt adománylevelében a kolozsvári dézma azon felerészét, mely az 1556-ki secularisatiokor a fiskusra szállott viszsza, s addig a gyalui uradalomhoz szállítatott, valamint a kolozsvári egész 30-adnak haszonbérösszegét — a mi hozzávetőleg 600 frtra számíthatott — oly módon, hogy $\frac{1}{3}$ a papoké, $\frac{1}{3}$ az iskola rectoráé, $\frac{1}{3}$ a tanuló ifjúságé legyen élelmezésre. ¹⁾ Iskolájokat is a fejedelem adta szintén az Óvárban t. i. az unitáriusok nagy iskolája [*gymnasium*] déli részét; az északi részében a legnagyobb hallterem később szintén a szász reformált hitűeknek adatott, hogy ott saját nyelvöken tartandó prédikációt hallgathassanak. Közül maradt az unitárius iskola, a miből sok panasz támadt, hogy a fegyelmet nem tudják fentartani, ha a diákok kiszöktek vagy áttértek. ²⁾ Az egyenetlenségnek már ekkor meglétét mutatja a fejedelmi útasítás fennebb említett 3-ik pontja, az egész beigtatási útasítás pedig kérdésessé teszi azt, hogy Maróthi Tr. Lukács már 1572. egy megalakult ref. egyházgyülekezetnek lett volna papja. Ugy látszik a fönnebbiekből, hogy Báthori Gábor fejedelem a kolozsvári reformált egyház és iskola első megalapítója. Gyors hatalomra jutásuk és sikereik a jezsuita iskolát s r. kath. nyilvános isteni tiszteletet megszüntették, az unitárius egyházi és iskolai életet szűkebb körre s korlátoltabb munkásságra szorították. A régibb unitárius és új reformált egyház kebelében megkezdődött a formászerű külön szervezkedés azon műfolyama, mely Kolozsvár polgárságát két hitfelekezetre osztotta, politikai és társadalmi életének új irányt adott, felköltve az erők versenyét s a közhatalomban való részesülés természetes ösztönét és vágyát. A reformált hitvallás terjedése új tényezővé lett, melynek ezen túl minden közcselekvénynél meglátszik hatása, mely erősebb volt, mint a kiszorított jezsuita rendé, intézményeinek nemzeti vonásánál, gyakorlatibb az unitáriusokénál hitének közvetítő, s főleg a katolikusokkal közös szentháromsági tannál fogva. A katolikuság mintha letűnt volna a cselekvés teréről, az unitárius védelmi állásba öszzébb huzódott s úgy látszik, elzárta magát külbehatások és a nyilvánosság elől, mert a közemlékekben életének és munkásságának nyoma nincs, csak

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. Ekl. Tört.* 12—13. II.

²⁾ *Histor. Eccles. Unitarior.* sat. [MS] II. k. 48. 1.

egy krónikairónál találtam emyit följegyezve, hogy 1608. aug. 20. Radecius Bálintot Lengyelországból Kolozsvárra hozták predikátornak. Ajánlta őt Göcs Pál, a ki a jezsuiták farkas-utczai zárdájának 1603. a nép által feldulása és lerombolása szerzőjének tartatván: Bástia elől Lengyelországba bujdosott s vele megismerkedvén, úgy ajánlta kolozsvári híveinek.¹⁾ A katolikusokról Vass József tanár említ némely részleteket. Azt írja t. i. Báthori Gábor fejedelemről, hogy üldözte a jezsuitákat, igen a világi katolikusokat is. Kornis Boldizsár Kolozsvár piacznán elvérézésének egyik oka az is volt, hogy Homoród-Szent-Pálon udvarában Vásárhelyi Dániel jezsuitának néhány társával menhelyet adott.²⁾

Beléletében derüs és borus napok, vidám és szomorú eseményekkel váltakoztak. Midőn a fejedelem megválasztatása után virágvasárnapján Kolozsvárra bement, egész nap erősen löttek, doboltak, trombitáltak, harangoztak — írja Segesvári Bálint — s május 13-ig lakott ott;³⁾ nov. 9. ismét oda ment menyegzőre, hugát, Báthori Annát adta férjhez Bánffi Déneshez. A vőlegény nov. 11. érkezett meg, Filstich Péterhez szállott, a menyegző e napon kezdődött a *Lábas-ház* alatt Márton deáknénál, úgy löttek az ágyukkal, hogy a házakban a piacon egy néhány megszakadozott, a kemenczék is beszakadtak.⁴⁾ 15-kén mentek el onnan. 1610. ápr. 6. Kolozsvárra jöven a fejedelem, beszélgetés folyt a város kiváltságai és szokásai felett; mig ott volt, udvara népével együtt megvendégeltette magát.⁵⁾ 1612. jan. 18. örömet lött el a kolozsvári piacon a békeség hírére.⁶⁾ 1613. midőn már a fejedelem bukása elé volt készítve, ápril 14. adott udvari szabójának Szabó Bálintnak 6 sing gránátot 30 m. firtban, Makai János deáknak, a titkárnak, 12 sing gránátot 60 m. firtban.⁷⁾ Ápr. 21. pedig azt parancsolta a kolozsvári főbirónak, hogy narancsot, czit-

¹⁾ *Histor. Unitar. Transsilv.* [MS] s a t. II. k. és *Segesvári Bálint Naplója. Erd. Tört. Adat.* IV. k. 1.

²⁾ *A kolozsv. r. kath. Gymn. Évk.* 185⁶/₇. évi VI. füz. 12. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 141. l.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 172. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 174. l.

⁶⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 179. l.

⁷⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 179. l.

romot, hegedű virgína [virgínia] hurr s a t. küldjön számára s a jövő adóba beszámítja. ¹⁾ Örvezedett, mulatni készült, midőn már ingott lábai alatt a föld . . . Ez évről egy menyegzőre meghívó maradt fenn, a mi e kor megismerésére némi világot vet. „Magyar-Bikali Macskási Ferencz 1613. jan. 2. meghívta Gellyén Imrét, Kolozsvár főbiráját feleségével kis lánykája keresztelőjére, kérte, legyen neki komája, a következő vasárnap legyen nála ebéden, de ebéd előtt 9 órakor legyen ott, hogy a keresztség jó idején végbe mehessen; ha nem lesz idegen, ő is kedvesb dologban szolgál, ha az Isten e világban élteni. . .“ ²⁾ Véres események színhelye volt Kolozsvár nem egyszer. 1610. ápr. 6. fogták meg Régeni János kolozsvári polgárt s minden marháját [*vagyonát*] elkobozták. ³⁾ Jul. 4. vasárnap a fejedelem Kolozsváratt a pelengérenél a Kendy-összeesküvésben részes Kornis Boldizsárnak fejét vétette. ⁴⁾ Sept. 2. piaczn akasztották fel Kendy Istvánt a fejedelem elleni összeesküvésért. ⁵⁾ 1610. ápr. 4. a fejedelem a kolozsváriakkal foglaltatta el Senyei Pongrácz birtokát, Gyalut. ⁶⁾ Octob. 20. gr. Forgách vert hadából 600 foglyot hoztak Kolozsvárra s zárták az óvári klastromba. ⁷⁾ A természet egy rémes játékát is emlékezetben hagyták az egykoru emlékirók. 1611. jul. 11. estve — írja Segesvári Bálint — oly rettenetes nagy zürzavar és szél lött Kolozsváratt, hogy erős csűröket, házfedeleket, kőkéményeket elrontott. ⁸⁾

A Báthori-ház Erdély fejedelmi székén Báthori Gáborban halt ki; de az ő uralkodói politikája s annak hatása Kolozsvárra elődeiének egészen ellenkezője. Közös jellemvonása valamennyinek az erős nemzeti érzés, a két elsőben és Báthori Endrében Erdély külön állásához és intézményeihez való szilárd ragaszkodás, a más kettőben a folytonos ingadozás, alkudozás, ország-cserebere és zsarnoksági hajlam. Célját Endrén kívül mindenik minden eszközzel igyekezett elérni, ellenségét leverni és megsemmisíteni

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 26. sz.

²⁾ A városi *levéltárban* levő eredetiből.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* 174. l.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 175. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 175. l.

⁶⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 174. l.

⁷⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 179. l.

⁸⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 176. l.

Báthori jellemvonás. Az elsők a katholicismus, a jezsuita rend és latin oktatás, az utolsó a reformált hitvallás, egy tősgyökeres magyar egyház és iskolai oktatás megalapítója Kolozsváratt. Ez a mi uralkodását előnyösen jellemzi. A mit Kolozsváratt ősei alkottak, ő semmisítette meg. Épen a mily kész volt alkudni a politikában oláhval, némettel, magyarral, de a minék ezélja országának s fejedelmi hatalomkörének terjesztése volt: ugy nem engedett vallásiakban. Ő hajtotta végre az 1588-ki törvényt, mely a jezsuita rendet Erdélyből kizárta, a r. katolikus vallás nyilvánossági jogát szűk korlátok közé szorította. Kötelezte rá a hajdukkal kötött szerződése, kik — a mint láttuk — az *orthodox* [*reformált*] *vallás* hívei voltak s karjukat és fegyvereiket ezért ajánlták fel hűségére, kérelmezték az erdélyi kk. és rr., tanácsolta kétségkívül Bethlen Gábor, a kinek fejedelmi székét nagy részben köszönhetette s a ki buzgó reformált hitű volt, kényszerítette II. Mátyás király és a magyarországi főrendek ellene törekvése, sarkalta szenvedélyének heve s a boszuálló Báthori-természet. A mint ő a jezsuiták kizárását illető törvényt meghozatta és végre hajtotta, az ő sorsa is eldőlt — a fejedelmi székről letaszítása Bécsben elhatároztatott. Cesare Gallo 1610. octob. 17. Felső-Magyarországba küldetvén követségbe, a magával hozott *Emlékirat* 2-ik pontja ez volt: „küldetésének ezélja az, hogy Báthori, mint a keresztény társadalom veszélyes ellensége, Erdély tartományában súlyos bűnei miatt többé meg ne maradjon, de helyére vajdai minőségben mást tegyenek.“ ¹⁾ Állított súlyos bűne kétségen kívül reformált hitűvé léte s a jezsuita törvény végrehajtása volt . . . Másik, a mi uralkodását jellemzi, a bátorság és erélyesség. Mig Boeskaei határozottan, de kimélettel járt el a katolikus érdekekkel szemben, Rákóczi Zsigmond félénken: Báthori Gábor kiméletet nem ismerő szigorral. S a politikában ez visz sikerhez. Kolozsváratt alatta szűnt meg teljesen a reformationnak a katholicismussal, ennek régi jogaiba visszaállítására iránt folytatott negyvenéves küzdelme. Mennyi vita s mily erős harcok voltak, hogy állott szemben polgár polgárral, idegen zsoldosok hányszor égették fel a külvárosokat s kirabolva elüldözték vagy rabságba hurezolták lakosait, mily szörnyű pusztulás érte sokszor a templomokat, hányszor omlott ártatlan vér Kolozsvár piaczn! s a refor-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 194—195. II.

matiot utjában feltartóztatni, a jezsuita rendet falai közt állandósítani még sem lehetett. A népnek ellenállási képessége s belsőjében való legyőzhetlen ellenszenv az idegen származásu és czélu jezsuitaság iránt, a reformatioban levő életerő s elveinek hatalma műve volt ez. A reformationnak olykor rövid időre háttérbe szorítása, mellett is végre diadalra jutása a Báthori névhez fűződik . . . Ilyenek a sors és mivelődés útjai az emberiség életében. Az eszmékben levő igazsági erő s életképesség végképen soha el nem nyomható. A történelem e tanuságát Kolozsvár életében az utolsó *Báthori* uralkodása is igazolta.

XXII. FEJEZET.

BETHLEN GÁBOR URALKODÁSA.

— 1613—1629. —

Bethlen Gábort 1613. május 1. a török divánülés jelölte ki Erdély fejedelmévé, ¹⁾ az october 22-re Kolozsvárra egybehívott országgyűlés 23-án megválasztotta ²⁾, s örömkialtások közt a főtéri nagy templomba kísérvén, az ország szónoka üdvözlése után, a fejedelmi föltételek és esküforma szerint: „az élő Istenre, a ki Atya, Fiu és Szentlélek egy és megoszolhatatlan szent Háromság“, megeskettetett, hogy a vallások szabad gyakorlata jogát, a keleti és nyugati császárokkal a békét és jó szomszédtságot, az ország törvényeit és szabadságát meg- és fentartja.“ Az országgyűlés az esküt lelkesedéssel fogadta, Kolozsvár és Erdély nemzeti ünnepét harangszó adta tudtára a népnek, kúrtharsogás és ágyudőrej közt vig kiáltásokban tört ki a közörm: „Éljen Bethlen Gábor, a szelid és békés fejedelem, az ország szabadságának erős védője, jogainak visszaszerzője.“ ³⁾ A kk. és rr. az élő Istenre esküdtek hűséget a fejedelem iránt, a végszükség esetét [*salvo tamen casu extremæ necessitatis*] kivéve, s hűségöket szabadságuk és kiváltságaik megtartásától föltételezve ⁴⁾, a ki az elébe terjesztett törvényeket 29-n

¹⁾ *Gaspari Bojtháni*. Monumenta Ungrica MDCCCIX. 332. l.

²⁾ *Gaspari Bojtháni*. Monumenta Ungrica MDCCCIX. 334. l.

³⁾ *Gaspari Bojtháni*. Monumenta Ungrica MDCCCIX. 349. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 364—368. ll.

megerősítvén: ¹⁾ uralkodását elkezdette. A nagy és örvendetes eseményt az óvári magyar unitárius iskola egyik segédtanára, ifj. *Varsolczi János*, hasonlónevű unitárius prédikátor fia, latin versben örökítette meg, dicsőítve az új fejedelmet, békét kérve uralkodására, a törvényt lelkére kötve, s kívánva, hogy a hazai föld *atyai fejedelme, ős atyja legyen*; a mi az országgyűlés végzéseivel együtt fejedelmi engedélyvel kinyomatott. ²⁾

A fejedelemnek hűséget esküdni az ország törvényhatóságai közt Kolozsvár közönsége is felhivatván, nov. 2. közgyűlésében ily végzést hozott: „Mint hogy az Ur Isten kegyelme ez úttal is megtartott, az első fejedelemtől az országot és várost megszabadítván, a Nagyságos Bethlen Gábort állítá eléjük fejedelmül, kinek adja Isten szent lelkét, adjon erőt, hogy a szegény hazára viselhessen jó gondot, s szent nevének dicséretére, mindnyájok megmaradására legyen. Végezték, hogy a mint a régi jó rendtartás szerint ő Nagysága az országnak hittel kötelezte magát, azonképen ők is, az országgyűlés *fenebbi végzése* s az eddigi esküforma szerint hűségére tegyék le a hitet. Azért asztalhoz járulván, főről-főre haladék nélkül megesküttek . . .“ Ez esküvel a fejedelem nem volt megelégedve, azért a nov. 9-ki közgyűlésben azon kívánsága terjesztetett elé, hogy a város új esküt tegyen, s a szokott záradék: *kivéven a végszükség esetét* maradjon ki. A város jónak vélte a letett esküt, s birája könyörgött, hogy a fejedelem elégednék meg az eddigelé használt esküformával. A fejedelmi tanács elé terjesztetvén e kérés: ez előbbi határozata mellett maradt meg . . . A város az élő Istenre hagyván ügyét, a ki megmaradásukra eddig is gondot viselt, hálát adott érte, látta, hogy ezután is csak ő felségtől várhat oltalmat mindnyájokra, s meghatározta, hogy a bíró tanácsával együtt esküdjék meg a hozzá küldött forma szerint, azután esküdjék meg a város, *lelkiismereteket mindazáltal salvalva*. A hűség föltétlenül követelése, az eddigi unitárius esküformától eltérés, vagy tán mind a kettő volt-e oka, hogy a város közönsége lelkiismeretében keresett megnyugvást? világos adatok nem nyujtnak iránta fölvilágosítást.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 363. 1.*

²⁾ *Epigramma in tam repentinanam Regni hujus mutationem. Claudiopoli. Typis Helthanis impress. 1613. Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 344—348. ll.*

Másik nehézsége a városnak, a mi a hűségi eskünél fölmerült, a két czímen való adókövetelés volt. Az országgyűlés adót róván ki s a fejedelem is kívánván segílyt a várostól: „a közgyűlés kérte a bírót, legyen gondja, hogy efféle kívánság szokássá ne váljék. A város rendesen adófizető [*contributarius*] soha nem volt, meg sem rótták, minthogy nem volt jószágja és jövedelme, sem vidéke, mint egyéb kerített városoknak, a miért adót kelljen fizetni. E mellett a fejedelmek látták Kolozsvár terüthviseléséből, hogy e város mintegy megálló helye [*portus*] a bejövőknek és kimenőknek; gazdálkodnia kell, sokszor bántás és sérelem esik rajtuk, a mi nagy költségbe kerül, azért meg nem rótták. A bírót legyen most is a leszállításon, hogy kétképen ne fizessen a város. Különben — így szól a végzés — a török és fene tatárság még mind rajtuk léte miatt most is a városra egy vonás után egy forintot kellett róniok, Felekre 12 frt 50 krt.“ A következő évben 200 puskást kért a fejedelem. A város 1624. octob. 1. tartott közgyűlésében azok kiállítására adót rótt ki, egy vonás után 2 frtot, de csak 60-t tudott kiállítani, s midőn ezeket sietve elküldötték, a közgyűlés meghatározta, hogy kérjék a fejedelmet, hogy ennyivel elégedjék meg. Jellemző, hogy a mig Kolozsvár az adóért és gyalogokért mindig alkudozott, s leszállítatni kívánta, a fejedelem uralkodása első éve végén jegyzőkönyvét ez örvendetes megjegyzéssel zárta be: „Dicsértessék Isten mind örökké, hogy a fejedelem ő felsége szokott kegyelmességénél fogva az egész 1614. évre kielégítő termés mellett mindnyájunknak békét és nyugalmat szerzett. Ez év elteltével, s a hét terméketlen s változásokkal teljes év kiállása után a város megújította tanácsát . . .“

Ez a jegyző nyilatkozata, de a hangulat Kolozsvár polgárságáé. Mily szomorú emlékeknek kellett e város népe szívében élni, midőn a béke első éve ily tiszta örömmel lőn fakadó forrásává!

A fejedelem nagy czéljai és sok háboruja figyelmezővé tette őt és Kolozsvár polgárságát a város kapui és bástyái jókarban tartására. Maig is fenálló egyik szép erődének megújítása e korra esik.

A száz-férfiak 1619. febr. 29. közgyűlésökben ily végzés költ erről. „Noha ennekölte is beszélgettek volt a város köfalai megerősítése felől, de most derekasképen felvették és elhatározták: hogy mivel a közvagyonra mindig nagyobb gondviselés kívántatik,

mint a magánra, és a felett Isten után a sok háborukban az Enyét [talán *végett*] maradt meg és most is csendesen úgy nyugathatik a város, hogy a bíró tanácsával együtt, annak mindenfelől megépítésére kivált Monostorkapu és az Eötvösek tornya között, az óvári Kis-ajtó mellett való kőfalra viseljenek jó gondot, és mind fundamentumát, derekát és tetejét, a hol fogyatkozás van benne, erősítsék és csinálják meg. Sehol pedig senkinek házat s más épületet a kőfalba ne hagyjanak ragasztani és építeni; a kik építettek, elbontsák s ott meg ne szenvedjék. Se belől, se kívül a kőfal mellett ásogatni, vermet ásni szabad ne legyen. Az építés módjáról a bíró tanácsával minél jobban lehet határozzon és végezzen . . .“ Nem lévén foganata: „az 1620. ápr. 20-ki közgyűlés a várfalak megvizsgálására és megépítésére Minthler Istvánt és Bacsí Istvánt választotta ki, meghagyva nekik, hogy ismeretes buzgóságuk szerint, a város boldogságát tekintvén, falait mindenütt a hol szükséges: szélét, közepét és alját minél hamarább csináltassák meg, használván a mostani jó alkalmatosságot. Az adószedők pedig költséget adván, tegyék elégségessé őket a szükséges közdolog véghezvitelére.“¹⁾ 1617. aug. 2. a *Csonka toronynál* a kőfal mellett levő hidat csináltatták meg.²⁾ Hol? melyik volt ez? nem találtam rá fölvilágosító adatot. E nevet csak a farkas-utczai nagy templom és nyomda melléképületei közt láttam néhányszor eléfordulni. Hol lehetett itt hid? Vagy melyik volt a jelzett torony? kikutatni ezutáni nyomozások tárgya.

Szép alkotás ez időből a Közép- és Tordakaputól indulólag a Felekre és Tordára vivő országútnak kelet-déli összeszőgellésénél levő bástya, a minek addig *Szabók bástyája* volt neve, de ez időben az uralkodó fejedelemről *Bethlen-bástya* névre változott.³⁾ A keleti oldalon levő faragott kő felirati szövege ez: „*Felséges Bethlen Gábor fejedelem úr uralkodása alatt.*“⁴⁾ A G. B. betűk közé nagy kerek paizs koszoruba foglalva, közepében kisebb paizs s ebben Bethlen Gábor fejedelem gyönyörű mívű nemzetségi czímere: egymással szemben álló két hattyu, nyakuk nyilvesszővel átszegezve. A kis paizst

¹⁾ Az ily „*közötti*“ idézetek mind a jegyzőkönyvek eredeti szövegei.

²⁾ A városgazdai *eredeti számadásból*.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. VILÁGOSÍTÓ RAJZAI. I. Füzet. XV. és XXX. Tábláján.

⁴⁾ Legfeljül latinul írva: REG. SEREN. PRIN. D. D. alább: G. B.

farkát harapó kigyó köríti. A nagy paizs négy mezőre oszlik: Az elsőben hármás dombon saskeselyű áll egyik lábán, másikkal szívet tart fel s azt marczangolja. A harmadik mezőben fekete sas, szárnya repülésre van kiterjesztve. E saskeselyű és sas Opulia és Ratiboria herczegségek czímere, mely két kis herczegségnek a fejedelem győzelmes hadviselése által jutott birtokába. A negyedikben feljül a székelyek másik czímere, a félhold, alól a szászok hét vára. A nagy czímerpaizs felett korona van, tetejében egyes kereszt, alatta latin felírás, melynek magyar szövege ez: „*GÁBOR, Isten kegyelméből római szent birodalmi és erdélyi fejedelem, Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja s Oppulia és Ratiboria hercege.*”¹⁾ Alább közepben a város czímere: nyílt kapu felett három bástyatorony, s a két oldalra osztott felirat e magyar szövege: „*Ur Isten tarts meg minket békében, Vendrich Pál fő-, Tolnai János királybiróságukban.*”²⁾ Legalól: „*Ez 1627-ben menykőütés által lerombolt torony megújítatott a város közköltségén s bevégeztetett 1629-ben.*”³⁾

E torony — a mint már sokszor volt róla szó és sok vele történt eset el volt beszélve — magának a városnak több századok történetét mutatja, azzal együtt régebben keletkezve, harcokban gyakran megrongálva, meg-megújítva — most menykő rombolta le s a város újra építtette. Keleti oldalában a Bethlen-czímer e korbeli, a nyugatiban egy más emlékköven az osztrák kétfejű sas koronás czímere, a tetejében levő egyes kereszt s a mellpaizsban látszó P. vagy C. alaku betű ismét más korszakbeli kijavítást [*restauratio*] és új építést bizonyít, a mit csak e két betűből meghatározni nem lehet. Egy harmadik felíratos kő a nagy eseményekben gazdag utolsó Rákóczi-mozgalom emlékét örökítette meg;

1) GABRIEL. D. G. SAC. RO. IMP. ET.
TRAN. PRIN. PAR. REGI. HUN. DNS.
SICVL. COM. AC OPPVL. RATIBQ. DVX.

2) DNE DRVS CONSERVA
NOS IN PACE
PAVLO VEND- IOANNE
RICH PRI TOLNAI RE-
MAR ET GIO IVDICIBVS.

3) RESTAVR. EST TVRRIS HAEC
AN D. MDCXXVII FVLGINE DE
LECTA PVBL. CIVITATIS EXPEN.
ET PERFECTA AN. D. MDCXXIX.

Sajnálom, hogy 1870-n a RAJZOK I. füzetében e felírat távollétem miatt igen hibás. Itt megigazítottam.

magyar szövege ez: „*E torony a lázadás idejében 1707. october hónapban gróf Károlyi Sándor parancsára löporral lerontatott s Nagyméltóságú Liber Bárá Kriegbaum erdélyi császári tábornok főhadvezér parancsára ismét megépítettett 1709. évben.*“¹⁾

E fölírat mutatja, hogy gróf Károlyi Sándor II. Rákóczi Ferencz főhadvezére 1707. Kolozsvár elfoglalására küldetvén: a város ellen állott, Károlyi ostrommal vette be s a bástyát lerontatta; báró Kriegbaum György, a ki 1708. márcz. 8-tól fogva I. József erdélyi főhadikormányzója volt, Kolozsvár visszafoglalására küldetvén: az 1709. év egész nyarát a város alatt táborozva töltötte, azt később elfoglalta, bástyáit helyre állíttatta s ennek emlékére rakatta falba e feliratos követ.²⁾ Kolozsvár védelmi erejét kedvezően tünteti fel Werner Péter és Csizsár István puska- porlító két száz-férfinak a ezéhek tornyaiban 1623. talált puska- porról való kimutatása.³⁾

1) HAEC TVRRIS

EST TEMPORE REBELLIONIS IN

MENSE OCTOBRI ANO 1707 IVSSU

COPTIS ALEXDRI KAROLI PULVERIB.

DESTRUCTA ET ITERUM EX MANTO EXC

ELIMI DO. L. BA. KRIEGBAUM CAESARE

TRANSILUANIAE GENERIS COENTIS ERECTA. ANNO 1709.

²⁾ *Erdélyi Nemzeti Társalkodó.* 1840. I. félv. 65—66. ll.

³⁾ Ebben elé van sorolva mily tornyokban? miféle hadiszerek voltak? „Isten dicsőségével kezdődik a megszemlélés és számbavétel — így szólnak — a *kőművesek alsó tornyában*, a hol 13 tonnában volt 5 mázsa 108 font, portiozó Dávidné tartozott malombérben 70 fonttal. Kiosztatott a fejedelem mellé rendelt zsoldos darabantoknak aug. 15. 40 font, sept. 9. a Minthler István mellett való legényeknek, a kik szintén ő felsége után mentek, útra 1 fontot, számadásra maradt 12 tonna, a mi 5 mázsát, 134 fontot tesz. Ebből szakállashoz való van 7, taraczkhoz való 1, puskapor 4 tonna; a *szabók tornyában* 9 tonna, taraczkba való 2, szakállashoz 7; együtt 12 mázsa 129 font; a *kálármesterekében* 7 tonna, szakállashoz 3, taraczkhoz 1, puskapor 2 tonna; a *takácsokében* 7 tonna, szakállas ágyuhoz 5, taraczkhoz 1, puskapor 1 tonna; a *vargamesterek tornyában* 10 tonna, szakállashoz 4, taraczkhoz 2, puskapor 2 tonna = 16 mázsa 65 font; a *kovácsokében* 8 tonna, szakállashoz 7, puskapor 1 = 6 tonna 117 font. Megjegyzem, hogy egy 1617-ki ilyen kimutatásban előfordul az *eperjesi puskapor* is. Miért? mily különös tulajdonsága volt? hogy került ide? nyomára nem akadtam. A számvevők decemb. 23. megvizsgálván a porkészletet, a kiadott 41 fonton kívül találtak az összes tornyokban 36 mázsa 31 font puskaport, a felügyelet és számadás helyeseltetett, alá is írta a város jegyzője.

Harczias idők! midőn a polgár az egyik kezét mestersége eszközén, a másikat fegyverén tartotta. S mégis mily megelégedés! s vézszel szembe szállni mily nagy férfiúi bátorság!

Kolozsvárnak legelső képét rajzban itt találja meg a történetírás, egy 1618-ki **Atlász** VI-ik könyvében, mely az egész világ nevezetes városait rajzban adja s történelmi és földrajzi magyarázatokkal ismerteti.¹⁾ Kolozsvár a 41-ik kép, színezve, rajzolta van der Rye Egyed belga képiró, Ferdinánd osztrák főherczeg festője, közrebocsátotta Houfnagel György 1617.²⁾ Észak-Nyugatról, a Kómálhegy tetőről látszik fölvéve, de nem természetihven. A vár északi vonala egyenesre van véve, holott nem az. A fal, bástyák, a két főtemplom: a főtéri kettős erkélyű s óramutatós, négy fióku szép tornyával, a farkas-utcza, torony nélkül, jól kivethetőleg tűnnek föl rajta, megismerhetőleg azoktól, a kik épen látták félszázad előtt. Északi oldalról a várfal vonalában látszanak: az óvári, észak-nyugati szöglet- vagy puszkaporos bástya, a Hidkapu kettős bejáratu bástyája, messze ettől egy kis bástya, tovább keletre az olasz fokos bástya s a vár hajlásánál egy szögleterőd; a többi északi oldaliak u. m. a viz-utcza, a katonai sütődénél, az óvári kelet-északi szögerőd, a kurta szappany-utcza, a [mai tűztorony] bástya s az ezen túli egy törpe bástya a várvonalon messze kívül vannak rajzolva, s azon gondolatot keltik fel az olvasóban, hogy ott egy második fal vonult végig bástyáival, a mi történelmileg nem áll. Fal nyomait a Breier [később Fischer]-féle épületnél 40—50 év előtt én is láttam, bástyákról nem szólnak a közemlékek. A festő, műve szépségeért fogta így elhelyezni, a mi, hogy művészeti szempontból lehetséges és szabad, hiszem, történelmileg zavart okoz, s ezért nem igazolható... Mintha az egész város felett uralkodnék, oly paranesoló alakban tűnik föl a *Hidkapu* külső körfala s bejárója és belső hatalmas bástyatornya, az olasz kerek bástya, az erkélyes Magyarkapu, a kettős erkélyű *Közékapu tornya*, a szabók bástyája,

¹⁾ *Theatri Præcipuarum Totius Mundi Urbium Liber Sextus. Anno MDCXVIII.* [Hely nélkül.]

²⁾ Fél ivrét nagyságban, czíme ez:

Claudiopolis

COLOSWAR vulgo CLAUSENBURG
Transilvaniæ Civitas Primaria.

a *Tordak apu-* és *Monostorkapu-*bástya. Tizenhét bástya ismerzik föl tisztán, az óvári belső szögbástyán [a nép nyelvén: *torony*] kívül valamennyi.

A kép alsó előterébe két erdélyi nemes urnő s egy nemes hölgy életnagyságu képét helyezte a művész, gazdagon diszitett uszályos ruhában, a nők térdig érő kettős szegélyű gereznát viselnek, finom fejeér, fodros nyakdisz fejökön, virágos fejeér nőstüveg forgóval; a hölgy hátrébb szegélyű uszályruhában kettős, sűrű fodru nyakdiszszel, fején virágos fejeér nőstüveg és párta alaku diadém, derekáról virágfüzér [*girland*] omlik le hosszudak körben, kezében csipkézett fejeér kendő. A hölgyek közelében kopjás lovag, mintha a mai sétányon lennének fölveve; köztük és a város között sűrű fasorok, a képet balra hatalmas fák ölelik körül. Szemben a Feleki út lejtőjén egyes fejéreslő közházak, háttérben a *Felek*-hegy és a monostori bükk tűnik föl festői körvonalban. A kép mély benyomást tesz a nézőre, s ha ez kolozsvári, az öröm közé némi büszkeségérzet is jogosan vegyül . . . Csak a festő lett volna hazai!

A mi a város népéről van írva, rövidbe foglalható össze. „Eddig szász városnak nevezték — mondja az író — mert szászok építették, vagy legalább bővítették ki. Alapja a Ptolemeus által följegyzett *Zeugma* volt, melyet Hartylus Jánosnak a *Maginus Cosmographiájában* kiadott véleménye szerint a görögök építettek, azután rómaiak lakták, a kiktől jöhetett *Claudiopolis* neve. Azután barbár népek vették be s hóditották meg . . . Ma szászok és magyarok lakják; elébb amazok többen voltak, de mind sűrűbben telepedvén be, később fejökre nőttek a magyarok, jobban mondva, a szászok elmagyarosodtak, azok nyelvét és szokásait elsajátították. Elébb Kolozsváratt a kiváltságokat osztották meg, azután egyenlökké lettek. A város térségen fekszik, kelet felé hegyek és halmok is vannak. A föld jó buzát és veteményt terem s meglehetősen bort. Falakkal jól körül van véve, s szép épületek és házak pompássá teszik . . .” Az olvasó e tudósítás tévedéseit művemből meg fogja igazíthatni. Szász tudóstól származván a közlés, az elfogultság menthető. ¹⁾

¹⁾ Elhez hasonló Atlász jelent meg Amsterdamban Jansonius Jánosnál CIOICCLVIII. ily cím alatt: *Atlas Orbis antiqui sacer et profanus* sat. melynek egyik kötete épen az, a mit fennebb ismertettem. Abban Kolozsvár a 29-ik helyen áll s rajza is egyező.

Bethlen G. politikája sarkelve alkotmányos kormányzat által az ország és nemzet, a fiskusi jók visszaszerzése által a fejedelmi szék erősítése volt. Ez elvet alkalmazta a városok közügyeiben is. Birtokot nem adományozott, mert alattvalói életét s birtokát nem bántotta. Kedvezményekben részeltette híveit s a régi előjogokat fentartotta és bővítette, s az által Kolozsvár polgárai vagyoni gyarapodására jótékony befolyással volt. Legelső rendelete egyik égető baját orvosolta. A sok változó s ellenséges érzületű kormány meg-ingatta a pénzverőház és aranyváltó kamara állását; jobbadán Szebenben veretvén új, s váltatván be az arany és régi pénz, oda terelődött a pénzforgalom. Bethlen fejedelem 1613. novemb. 27. Szebenben kelt parancslevelében az ország összes polgári, politikai és kamarai hatóságainak tudtára adta: „hogy mivel Erdélyben mindenféle bányák érczterménye, s a bányászok által kidolgozott nyersarany beváltása kolozsvári Filstich Pétert, a fejedelem ottani aranyváltó kamarája ispánját illeti: szigoruan rendeli, hogy ezen-túl a bányákból és hegyekből kikerült, rúdiban vagy zúzott állapot-ban levő, tisztán vagy ezüsttel vegyes aranyat senki, semmi szín és ürügy s minden javai elvesztése büntetése alatt beváltani, meg-venni, másokkal megvétetni soha és semmiképen ne merje. A

Ennek utolsó Része ez: *Urbium Totius Germaniae Superioris Illustrium Clariorumque Tabulae antiquae et novae accuratissime elaboratae.* Pars Posterior sat.

Az elsőben joggal lehet benne sok kitünő magyarországi és erdélyi város; de hogy az utolsóba mily jogcímen került *Nyitra, Visegrád, Pápa, Esztergom* sat., oka nem tudható, ha csak a német tudós Magyarországot már ekkor osztrák tartománynak nem tartotta.

Érdekesnek tartom megjegyezni, mely városok czímereivel egyezik részben vagy egészben Kolozsvár-é? *Salzburg-é*: három bástya, a közbülső egész torony alaku, két fiók toronnyal, épült 1080. *Magdeburg-é*: két bástya s köztük koszorut tartó hölgy, bástyái sűrűek, hasonlók Kolozsváréi-hoz. *Lunenburg* czímere is 3 bástya, kapubejárással, emeletes ház alaku. *Heidelberg* bástyái is hasonlítanak Kolozsváréi-hoz, valamint *St.-Pöltenéi*, Magyarországon *Kassa város* bástyái. Leginkább közelíti meg azonban *Hamburg* czímere, mely szintén 3 bástya, csak hogy a két szélső magas, hegyes torony alaku, a közbülső faragott kőből van össze rakva; végre *Ratzeburg* mezővárosé Szászországban, a mi szintén három bástya, de ez is hegyes torony fedelű. A város épült 1154 körül. Az erdélyi szász városok közül *Kőhalom* czímere hasonlít Kolozsváréhoz.

bányászok is az ország régi szokása ellenére az általuk kidolgozott aranyat, sem ez, sem más országbeli embereknek el ne adják, de a fejedelmi kincstár és kamara számára, vagy annak embereihez beváltás végett beszolgáltatni tartozzanak.“¹⁾ Kolozsvár és Szeben közt mindig féltékenység volt a pénzverőház- és aranyváltó kamaráért. Képzeltető az utóbbinak neheztelése, hogy éppen falai közt adatott ki Kolozsvárnak e kedvező rendelet. Oka maga Szeben volt, mely titkon cselet szőtt a fejedelem és magyarság ellen s nem akarta megengedni saját uralkodójának, hogy lakásul télire — Fejérváratt az elpusztult fejedelmi palota megépítéseig — falai közé mehessen. Az 1618. ápril 12—26-ki gyulafejérvári országgyűlés azon okból: „hogy az arany és ezüst bővebb legyen az országban, idegen, bármely nemzetű bányászoknak az országba bejövetelét megengedte, nekik bányanyitásra bárhol szabadságot adott, de úgy, hogy a földes urral megalkudjanak, s a mi őt illeti, megadják; miről maga Lisboa János kamaraispán is bizonyító levelet adjon, hogy a fejedelem és ország engedelmére külső bányászok bejöhetnek. A pénzverő házhoz pedig két kémelőt állított az arany és ezüst kipróbálására, akár rúdban [*plick*] legyen, akár porarany vagy zúzott, [műben levő], egy aranyat nyomót 180 pénzen, finom ezüst girát 12 forinton, a kívül-belől aranyozott ezüst giráját 10 firton, dutkát és brassai garast a szerint válthassák be, a mint a próba mutatta.“²⁾ Jellemző, hogy a Bethlen Gábor fejedelem pénzein nincs kitéve a veretés helye. A fejedelem és ország végzéséből Kolozsvár meghagyatott a nemesség és magyarországiak törvénykezési terminusai helyének, itt székelte a fejedelmi ítélőtábla, s a bírák és peresfelek nem egyszer hosszabb ott tartózkodása sokképen volt a város javára.³⁾ Oda gyűlt be a dézma haszonbér [*fiskusi arenda*] Kolozs-, Torda-, Doboka- és Belső-Szolnokvármegyék nemességétől.⁴⁾ 1617. jun. 12. a fejedelem azon okból, hogy a kolozsvári fiskusi dézmanegyedet már az előtti évben 300 firtért a kolozsvári bíráknak a város javára haszonbérbe adta, de abból nem sok hasznuk volt, fogyatkozásaik pótlásául mindenféle dézmák

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 382. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 478. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 252. l. VI. 417. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 288. l.

negyedét 400 frtért azok kezén hagyta, hogy szedjék a város hasznára. ¹⁾ 1614. megerősítette Báthori Zsigmond, Rákóczi Zsigmond és Báthori Gábor azon kiváltsági és kedvezménylevelét: „hogy a kolozsváriak ki- és beviteli áruik 30-adát és 20-adát önjavukra fizessék, s a város szükségéire fordítsák, oly föltétellel, hogy megváltásául a fejedelmi kincstárba 900 litot fizessenek.“ ²⁾ De ebben később rájuk nézve hátrányos változás történt, t. i. az, hogy a fejedelem a debreczeni 30-adostól megtudván, hogy a kolozsvári árusnépek a mennyi ökröt egy évben behajtnak Kolozsvárra, 30-adja többet tenne 2000 forintnál: ez okból 1619. jun. 5. azt rendelte, hogy többé a 30-os ne adja haszonbérbe nekik a 30-adot, hanem fizessék úgy mint mások. ³⁾ Ez terhes volt rájuk nézve, s elpanaszolván a fejedelem előtt, orvoslását kérték. Ez 1620. márcz. 6-án Kassán újabb kedvezménylevelet adott nekik, melyben megengedte, hogy a kolozsvári ember az országba bemenő és abból kijövő mindenféle marhával való kereskedésében ne másutt, de Kolozsváratt harminczadoljon meg; meghagyta tehát minden 30-adosoknak és vámszedőknek, hogy őket meg ne harminczadják, marháikban meg ne károsítsák, hanem mivel a fejedelem az ő 30-adjokat Kolozsvárra vitte át: ők is magukat ehez tartván, engedjenek nekik bátorságos menetelt és jövetelt minden marhájokkal való kereskedésekben. ⁴⁾ A város levéltárában átirat is van erről, ⁵⁾ a mi mutatja, hogy a vámszedő helyeken a kolozsvári kereskedő azt előmutatta, *láttam-ozták*, s szabadon engedték. Ugyanazon évi jun. 5. Osgyán melletti táborában kelt kiváltság-levelében a fejed. „Kolozsvár birái, esküdtei, polgárai és lakosai törhetlen hite, a nem rég mult zavarok, zendülések és háborus idők változásai között soha meg nem ingott hűsége, hazájok és a közjó iránti szeretetök állandósága tekintetéből, a miket ők — javaikat s költ-ségöket nem kimélve — elébb a nem rég mult harcok, köznyomor és rombolások idejében Erdélyország — az ő hazájok — és annak fejedelmei, az uralkodásban elődei iránt, azután az ő fejedelmi méltóságra emeltetése óta, lelkek legnagyobb készségével, s igaz

¹⁾ OKLEVÉLT. CIX. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. TT. 14. 15. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 222. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CXVI. sz.

⁵⁾ Fasc. TT. 17. sz.

hazafiúi hajlandósággal, iránta is kimutattak és tanusítottak, s ezután is nem kisebb buzgalommal kimutatni és tanusítani készek: Kolozsvár bármiféle kereskedést folytató polgárainak és atyjokfiainak Erdélyország és Magyarország kapcsolt Részei határaiban minden kereskedelmi árutól járó összes és egész harminczadát, most és minden időre — a megelőző fejedelmektől nyert s mostan is birt és használt szabadságok helybenhagyása és megerősítése mellett — a nevezett kolozsvári fő- és királybirónak s az összes polgároknak és utódaiknak kegyelmesen, örök joggal adta és adományozta oly módon, hogy a mondott kereskedelmi áruk 30-adáért a folyó 1620-ik év jul. 1-től kezdődőleg a fejedelmi kincstárnak 1000 m. frt évi haszonbért fizessenek. Meghagyta tehát Bethlen István helytartónak, a 30-adosoknak és vámszedőknek, hogy a kolozsvári kereskedő polgároktól a fiskus számára szedni kellett 30-adot általuk és utódaik által saját szükségeikre fizetni és önhasznukra fordítatni engedjék, s őket azzal terhelni és megkárosítani ne merjék.“¹⁾ Újabban megerősítette ezt a fejedelem 1625. május 26. kelt kiváltságlevelében bővitve és világosítva, egyuttal megparancsolta a kolozsvári 30-adosnak: „1. hogy valamit a kolozsváriak Erdélyből piaczkra eladás végett hoznak u. m. búzát, sőt, zabot, szalonnát, barmot, juhot, bárányt sat. se 30-adot ne vegyenek belőle, se czédulapénzt ne kérjenek; 2. a mit erdélyi sokadalmokban: Déézsén, Enyeden, Vásárhelyt, Szebenben, Brassóban, Fejérváratt vagy bármelyik városban vesznek, szintén bevihessék városukba s adhassák el szabadon, 30-ad és czédulapénz fizetés nélkül, csakhogy kolozsvárinak adják. Ha pedig ezen városokból valami marhát Magyarországra vinnének, tartozzanak a 30-adot megfizetni; ha nem cselekszik, marhájok vitessék a fejedelem zászlói alá, s koboztassék el. Ha havasokon, erdőkön, görögök vagy akár kolozsváriak hoznának Velenczéből, Török- vagy más idegen országból Erdélybe marhát, a miről 30-adot sehol nem fizettek, és Kolozsvárra vinnék, a biró ügyeljen, Monostorra tegyen hírt, s emberével izenje meg, s a hol hamarabb s jobban végbe menne a megharminczadolás, legyen segítséggel eligazításában.“²⁾

Még két körülményt említek meg, a mi szintén Kolozsvár gyarapodására volt. A fejedelemné t. i. 1622. márcz. 3. a tanács

¹⁾ OKLEVÉLT. CXVII. sz. Ennek *konventi átirata*. TT. 17. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXI. sz.

kérésére, már régebben Kolozsvárra költözött Soós András nevű jobbágyát feleségestől, gyermekestől, minden marhástól örökösön Kolozsvár városának adta, ajándékozta és adományozta.¹⁾ A másik: hogy Szentpáli János, a fejedelem udvari szolgáinak előljárója, Kolozsvárhoz, mint hazájához szeretetének, a szegényekhez keresztény jó indulatának kimutatása végett, bátyjával Szentpáli Imrével egyetértőleg 1628. jul. 11. Mérában és Andrásházán levő pusztarész jószágát tartozandóságaival együtt 600 m. forintban zálogcímen a kolozsvári szent Erzsébet-kórháznak adta el, melyből 212 forint kolozsvári háza hátralék adójával fizettetett le, 383 fitot Eppel Mihály polgár és Géczy István ispotálymester készpénzben fizettek meg, s a vásár érvényességeért jótállást is vállaltak.²⁾

Politikai élete, munkásság, béke és sértetlen polgári szabadság évei voltak. A nagy politikába vegyülni nem volt szükség: ezt a fejedelemintézte el, bámulatatos diplomatai ügyességgel, s a mint célja kívánta, többnyire sikerrel. A községi élet nagyobb cselekvése is fölöslegessé vált. A polgár földje mivélése, mestersége s a kereskedés után láthatott s minden téren a fejedelem hathatós gyámolítására talált. Így az ország belállapottai már megszilárdulván: a fejedelem figyelme és az állami erő kifelé való hatásra irányulhatott. Ez azonban nem e mű keretébe való, mely kizárólag Kolozsvár multjával foglalkozik, a mi leghívebben a községi jegyzőkönyvekből tudható meg. Sajnos, hogy ezek csak 1624-ig vannak meg, röviden szerkesztve, kevés tárgyalással. Ugy látszik, a fejedelem előre látó bölcsesége adott mindenben irányt, az öröködött az ország és polgárok jóléte felett. Csak néhány közgyűlési mozzanatot érintek. . . . Kolozsvár városa folyvást szívéosan ragaszkodott polgári jellege megőrzéséhez, s a polgárjog előtte nagy erkölcsi értékű volt. Bölöni Gáspár fejedelmi titkár 1614. május 4. kelt nyilatkozatában nemességét adta érette cserébe. „Mivel Isten kegyelméből már ezelőtt megtelepedett Kolozsváratt — így szól — s a fő- és királybíró és egész tanács, az ő becsületes jó urai s gyermekesétől fogva igaz jóakaró pártfogói közakarattjokból e város polgárává s tagjává fogadták: ő is a városhoz s annak egész álladalmához egész életében igaz és tökéletes hűséggel kíván lenni

¹⁾ OKLEVÉLT. CXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXVII. sz.

kicsin ereje és tehetsége szerint; a mi a város törvényét, javát, hasznát, előmenetelét illeti, a tanácsra hallgatván, tehetsége szerint előmozdítja, az ártalmára való dolgokat mint a magáéit, eltávolítja, s e naptól fogva nemesi kiváltságával a városban csak úgy él, mint a többi polgárok; a város közszabadságai, törvényei és szokásai ellen semmiben nem vét; ha figyelmetlenség, gyöngeség vagy tudatlanság miatt valamit a város szabadsága ellen tenne, figyelmeztetve rá, a várost és tanácsot megengesztelni kész, s erre mind magát, mind maradékot kötelezi, ha ő kegyelmek is őt és maradékot a város szabadságival úgy éltetik, mint a többi adófizető atyjokfiait.“¹⁾ A fejedelmi titkár ez érzületének forrása a város polgárságának és saját helyzetének ismerése s helyes felfogása, a mi egyszersemind a tett egyik oka volt; a másik az, hogy 1615. máj. 24. maga aláírta a fejedelem azon kiadványát, melylyel átírta és megerősítette előde, Báthori Gábor kedvezménylevelét: „hogy Kolozsváratt lakó, külső vármegyei birtokot nem biró, s csak czímeres nemesek személyesen hadba menni, zsoldost fogadni és katonai összeírásra [*lustra*] előállani nem tartoznak; ellenben ott lakó, de külső birtokos nemes polgárok birtokaik arányában mint az ország más nemesei, mind a köz, mind a részleges fölkelésekre zsoldost állítani kötelesek.“ Ez Kolozsvármegye törvényszéki helyiségén is kihirdettetett 1616. febr. 10, mit Thorday Imre jegyző irt alá. Rajta egykoru irással ez van írva: „Nemes ember, ki a városban házat bir, minden terhet, szolgálatot, adót egyiránt tartozik viselni a polgárral.“ Megint alább: „Kolozsvári polgár nem tartozik hadba menni, sem zsoldost adni.“²⁾ . . . Tiszteit minden évben december végén vagy új év első napjain az 1568-ki *Unio* értelmében választotta, úgy, hogy a fő- és királybiróság a magyar és szász nemzet közt váltakozott, az esküdt polgárok és száz-férfiak tiszte, a plebánusság sat. minden több egyénből álló hivatal: biróság, felügyelőség, sáfárság sat. a két nemzet közt egyenlően oszlott meg. A *senator, magistratus* kifejezést 1613. a decemb. 26-ki választáskor láttam legelőbb a jegyzőkönyvben ily alakban: „A *senatori*

¹⁾ OKLEVÉLT. CVIII.

²⁾ Símitott hártúra írva, fejedelmi aláírással s függőpecséttel erősítetten sat. A város adománylevelei közt Fasc. B. 26. sz. Van belőle másolat 1749-ből is. Fasc. B. 7. sz. továbbá konventi átirat 1618-ből. Fasc. B. 8. sz.

rendből főbíróvá választották Ötvös Andrást, továbbá 6 magyar, 5 szász ¹⁾ *senator*;²⁾ tovább ismét: „*senatorokká* az 1614. évre választották sat.“ Itt jó elé ez alak is: „új városi tiszti kart választottak [novum magistratum elegerunt.] . . .“ A folyó pénz értékét az országgyűlés meghatározván, az 1617. jan. 14-ki közgyűlés a bírának meghagyta, hogy a dutkát, mely jó, t. i. nem ón, nem vas, nem réz, minden emberrel elvételessék, s ezt kiáltassák ki a nép előtt.³⁾ Politikát érint a száz-férfiak 1620. sept. 14-ki végzése. „Megértvén a város — így szól az — a bíró előadásából a mostani gyűlés okát, hogy az Ur Isten fejedelmünk ő felségének állapotját feljebbre vitte és Magyarországon királyságra emelte, ő felségét bizonyos küldötteik által találják meg. . . .“⁴⁾ E rövid és száraz szövegezés daczára is hihető, hogy Kolozsvár e fontos esemény hírét örömmel vette, a mit igazol az, hogy ugyanazon gyűlés a fejedelem táborába ment gyalogai hópénzére — a mit az elinduláskor kölcsönből fedezett — a szükséges költséget egy vonástól 2 forintban, a felekiekből 25 forintban készséggel megszavazta.⁵⁾

A politikai élet valódi iskolája az *országgyűlés* volt, melyen Kolozsvárnak két-három követe jelent meg, sokszor a papság képviselői is: a püspök egy-két pappal; az által pedig, hogy a nevezetesebb országgyűléseket a fejedelem gyakran falai között tartotta, külföldi követségeket itt fogadott, fegyverszünetet,⁶⁾ békét s államszövetségeket itt kötött,⁷⁾ az 1617. nov. 8-ki nagyszombati békekötésben főbírája és követe Gellyén Imre is részt vett, s alá is írta:⁸⁾ alkalma nyílt, polgárainak magasb értelmiségre s diplomáciai ügyességre tenni szert, az ország dolgait megismerni s nem közönséges politikai jártasságot sajátítani el. Mikor a fejedelem II. Mátyás ellen hadat viselt, Kolozsváratt volt táborával együtt megállapodása;⁹⁾ midőn Homonnai ellen indult, de egyfelől, mivel

¹⁾ Azért ennyit, mert a főbíró közülök való volt. Mikor ez magyar volt, a magyar senatorok voltak *öln*.

²⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

³⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

⁴⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 493—96. II.*

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VI. k. 459—190. II.*

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 258. I.*

⁸⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 54. I.*

Mátyástól elégtételt kapott, másfelől Moldva felől, veszély fenyegette, visszatért s 13,400 főnyi seregével ismét Kolozsvárról indult el a Barcaság felé. ¹⁾ Még azon évben másodszor volt táborával Kolozsvárratt, ²⁾ decemb. 3. harmadszor udvara népével s egész hadával onnan indult ki Magyarországra az áruló urak ellen s Váradon békére vivén a dolgot, 1617. január havában jött vissza összes népe. ³⁾ 1619. elébb febr. 14—19, ⁴⁾ azután márcz. 17-től 22-ig volt Kolozsvárratt. ⁵⁾ 1618. az octob. 4—21-ki országgyűlés eloszlása után is még soká maradt ott. ⁶⁾ Itt adta ki megbizóleveleit és útását a római császárhoz küldött követeinek. ⁷⁾

De országgyűlés tartás végett is gyakran jelent meg ott a fejedelem és az ország színe-java. Uralkodása alatt hét köz és részleges országgyűlés volt Kolozsvárratt. *Első* az 1613. octob. 22—29., ⁸⁾ melyet Bethlen Gábor fejedelemmé választatása, Erdély önállóságának újabb elismertetése, a nemzeti és alkotmányos szellem erélyes nyilvánulásai, a fejedelem és ország kölcsönös hűségre kötelezése, az elidegenített korona-javak visszaszerzésének meghatározása, a hamis fejedelmi tanácsosok megbüntetése, a székeleknek régi szabadságaikba visszahelyezése, s még több fontos törvény tesz örök emléküvé. Kolozsvárt különösen érdeklő volt az, hogy a fejedelem octob. 15-től novemb. 19-ig maradott ott Seres István házánál, oda jött a fejedelemné, Károlyi Zsuzsánna is nov. 15. ⁹⁾ Így a polgárságnak alkalmá nyílt uralkodója iránti hódolatát kimutatni s jó akarátát megnyerni; de ő is részesült az udvar otlétének előnyeiben, a mi nem csekélylendő oly fenkölt gondolkozásu fejedelemnél, a minőnek Bethlen Gábort tettei és alkotásai mutatják. Ott voltak a fejedelemmel tanácsosai és udvari kísérete, a küludvarok követei s a hadseregbeli főtisztok. Onnan irt levelet II. Mátyás királyhoz, Klesel bibornokhoz, az erdélyi kk. és rr. az

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 57. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 68. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 98. l.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 186. l.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 96. l.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 368—69. ll.

⁸⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 355—363. l.

⁹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 182. l.

eltávozott fejedelemhez. Ekkor irt neje halotti tisztessége iránt május 15. egy bensőségteljes levelet Alvinczi Péter kassai paphoz, s 1623. jun. 28. a másodikat.¹⁾ Ily ritka alkalmak rendkívüli hatással voltak a város népe jóllétére s társadalmi fejlődésére és polgárosodására. A második részleges országgyűlés volt 1615. jun. 20., hova a fejedelem 8 nappal előre megérkezett. Kívánságára egy esauz is jött oda, a mi azért volt szükséges, hogy a portát meggyőzze arról, hogy ott a német császár által Bethlennek a békekötés értelmében való vár-átadásnál egyéb tárgyalás nem volt.²⁾ A kitűzött napra a császári biztosok megérkeztek³⁾ és három helyt fogadtattak ünnepélyesen. Az első követség a Kolozsvártól 3 mértföldre eső Zsomborig ment elébe, a hol megháltak. A várostól nem messze a második követség üdvözölte s a fejedelem főkonyhamestere és szakácsai főztek ebédet; mikor jól közelebe értek, Bethlen István, a fejedelem testvére s még két főur érkezett üdvözlőkre, 1000 lovas és gyalog udvari katona ment előttük. Kölcsonös üdvözlés után, a császári követek a fejedelem kocsijába ültek s 13 kocsival beindultak a városba: elől a lovaság, oldalvást a kocsikkal a gyalogok; ünnepélyes pompával értek be a városba; itt a követek, főrendek kocsijaikról leszállván, előttük mentek szállásaikig, a hol tőlük elbucsztak. A fejedelem a követeket beleegyezésökkel első kihallgatáson jun. 23-n fogadta, 26. volt a tárgyalás, s mikor a titkos és nyilvános szerződést aláírva kicserélték, rá a fejedelemnél fényes ebéd és víg lakoma következett. A fejedelem nejevel együtt jun. 27. távozott el Gyulafehérvárra.⁴⁾ Harmadik 1615. sept. 27 — octob. 13. volt. . . . Felsőszázad mulva egy nagyszabásu reform országgyűlés, mely 1—42. törvényczikkében Erdély önállósága, a két szomszéd nagy hatalom által elismertetése, alkotmányos igazgatása, a fejedelem tanácsosai felelőssége, a vallásszabadságnak a római katolikusokra nézve az eddiginél igazságosabb értelmezése s némely templomaik és zárdáik visszaadása, a koronajavak elidegeníthetlensége, a kerített városoknak a hazafiak előtt megnyitása, a szabad bányanyitás és

¹⁾ *Protestáns theol. Könyvtár.* XIII. k. 11—12. 16. ll.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 25. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. l.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 270—274. ll.

mívelés, a pénzverés és beváltás szabályozása, nagy elveinek törvénybe ígátása által egy megújult nemzeti alkotmány alapjait mély államkormányzói bölcseséggel s ritka uralkodói érzékkel rakta le.¹⁾ *Negyedik* [részleges gyűlés] 1615. decemb. 1-re volt meghiva,²⁾ de hogy megtartatott, írásos emlék nem igazolja. *Ötödik* [részleges] 1617. nov. 1—10-n, melyen — a mint láttuk — a nagyszombati béke erősített meg.³⁾ *Hatodik* 1618. octob. 4—21.,⁴⁾ melynek 1-ső t.-ezikke a fejedelem előterjesztésére a négy bevett valláson kívüli eretnekséget, a *judaismust* tiltotta meg, kimondván, hogy a kik e törvény kihirdetésétől fogva a következő karácsonig arra a vallásra, melyből kitértek, vissza nem állanak, vagy akármelyik más vallásra nem térnek, a fejedelem az ország közigazgatója által törvénybe hivatván, s ügyöket egyetlen törvényszakon ellátatván, a közzéggzemény [*Decretum*] tartása szerint büntesse meg mind magukat, mind pártfogóikat, segítőiket és védőiket.⁵⁾ *Hetedik* 1622. máj. 1—23.⁶⁾ Ennek országos és nemzeti nagyérdékű intézkedése a Kolozsváratt Akadémia építését s tudós tanárokkal ellátását rendelő VI-ik t.-ezikk,⁷⁾ melyet hátrább a közmivellődési részben adok elé. Megjegyzésre méltónak találom, hogy kolozsvári polgár s az aranyváltó kamara praefectusa a konventtől vett bizonyító levelet, hogy betegsége miatt nem mehet el az 1614. segesvári országgyűlésre. Ez azt mutatja, hogy akkor a fejedelmi kincstár is meghivatott.⁸⁾

Igazságszolgáltatási önállóságát egy az 1615. évi nov. 15-n a fejedelmi ítélőtábla által Medgyesen hozott ítélet újabban megerősítette. Gyula-Fejérvári Bessenyei Menyhárdt t. i. Nagy-Teremi Sükösd Gáspárnak Miklós fia nevében mint felperes, ügyvéde által megjelent s panaszosan adta elé, hogy a felperesnek nagyatyja, Gyekei Wesselényi Miklós még 1594. bátorságosabb tartás végett 1000 m. frtot tett volt le Gellyén Imre kolozsvári polgár kezéhez,

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 277—289. II.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. 35. I.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 472—473. II.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 486—493. II.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 489. I.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 92—104. I.

⁷⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 96. I.

⁸⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostori konventi osztálya. *Protoc. E.* 178. I.

hogy azt annak, mikor érett korba jut, évenkénti 100 forint haszonfizetés mellett adja vissza. De ő ezt tenni nem akarja. Kérte azért a fejedelmi táblát, hogy megfizetését ítélje meg. Alperes azon kifogást tette a kereset ellen, hogy ő kolozsvári polgár s őt nem a fejedelmi táblán, de saját városi törvényszékén kell megkeresni, a mit a tábla elismert s a keresetet leszállította.¹⁾ A magánjog terén, a város fő- és királybirája s esküdt polgárai előtt kötött egy örökvásári szerződés érdemel emlékezetben tartást, mely kelt 1619. ápr. 26., s melynek értelmében kolozsvári Kirschner István magára vállalván gyermekei, testvérei, rokonai és atyjafiai mindenféle terhét és tartozását, az óvári városnegyedhez tartozó Hiduteza keleti során, délről Ádám, máskép Rázmán István, északról Henzler, máskép Eötvös Benedek házaik szomszédságában levő egész kőházát, minden hasznaival és tartozandóságaival, — hosszát, szélét, magasságát, mélységét tekintve — régi határai és mesgyéi, között örökjoggal, nyilván és világosan eladta Nyirő János kolozsvári polgárnak s mindkét nemű örököseinek 1125 m. firtért, melyeket az a mondott fő- és királybíró s esküdt polgárok és tanácsosok előtt egészen letett, s az eladó fel- és átvett, ahoz való tulajdonjogát maga és mindkét nemű örökösei részére fen nem tartva, de azt Nyirő Jánosra és örököseire ruházva át. Szavatosságot is vállalt önköltségén és fáradságával minden törvényes háborgatók, ügyvédek és felperesek irányában, hogy vevőt s örököseit e birtokban megtartja és oltalmazza. Mely ház birtokába a beigtatást két kiküldött esküdt polgár és a város jegyzője ellentmondás nélkül végbe vivén: a beigtatási oklevelet a fő- és királybíró, esküdt polgárok és tanács a beigtatás 16-ik napján a város nagyobb pecsété s jegyzői aláírás alatt kiadták.“²⁾ Az élet- és vagyonbátorság, valamint a büntető igazságszolgáltatás köréből a kor erkölceit s a miveltségi állapotokat jellemző adatok vannak fennmaradva. 1629. nov. 23. gróf Bethlen István kormányzó parancsolta a kolozsvári tanácsnak, hogy a *Féleken* átvivő útát 25 gyaloggal őriztesse, mert ott mostanság sok fosztogatás és emberölés történt. Ő is küld ki lovasokat a latrok elfogatására; a polgárokat intse meg, hogy a kik a kifosztattak egy s mását vizik

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. J. 40. sz.

²⁾ *OKLEVÉLT.* CXI. sz.

hozzájok eladni, tudják megmondani: hová vitték. ¹⁾ 1614. márcz. 22-ről a bírónak és királybírónak ily ítélete olvasható: „Ferencz cigány, Ilyés vajda fia, ifju legény, minthogy Suska cigánynét, Zsomborról való István cigány leányát, Szalai Ferencz cigány törvény szerént való feleségét elszóktette, és paráznául élt vele, a mit a szék színén nem is tagadtak, hanem Ferencz csak azt mondotta: nem volt senki oktatójuk, hanem magok indulatjokból cselekedték és mindenik egyiránt okozta a dolgot, és egyaránt tetszett nekik; annakokáért a törvényszékek is tetszett, hogy egyiránt bűnhődjenek azzal, hogy annak helyén nyir vesszővel keményen megveressenek és a kapun kiigazittassanak, mint gonosz személyek.“ ²⁾ Felebbeztek, de a másodbíróági ítélet nincs meg. Egy 1614. nov. 7-ki büntetőügyi egyezkedésnél Helthay Borbára asszony, Enyedi György unitárius püspökné, mint 2-ik tanu van említve. ³⁾ . . . A tanuvallatás és bizonyítások *jegyzőkönyve* ⁴⁾ érdekes *bevezetéssel* kezdődik, mit azon kor perrendtartása s törvényszéki irálya ismertetéseül közlök. „Az ítélet a bíró határozása valamely ügyben. Elítélt dolog, a mi valamely egyenetlenséget bevégez fölmentő vagy büntető ítélettel. Az ítélet per közben való, mellék kérdésben [*interlocutoria*] és fő vagyis végleges, mely a főügyet dönti el s végzi be. Az ítélet tevéleges oka a bíró, a kinek hatósága van; illetéktelen bíró ténye számba nem vétetik. Ha több bíró ítél, ítéletmondásnál valamennyinek jelen kell lenni. Ha csak egy hiányzik is, nem volt érvényes az ítélet. Tárgy mind az, a mi felett egyenetlenség támad s a mi bírói vizsgálat alá jő. Az alakot a törvény szabja meg, azt meg kell tartani, különben az ítélet érvénytelen . . . Az eljárási alak ez: felvétetvén a per s a bizonyítékok előadatván és az ügy meghányatván, miután ítélet kél, azt mondja ki a bíró írásban, a szokott helyen nappal, az ülés folyamában, meghivatván erre a peres felek vagy háromszori parancsesal [*edictum*], vagy egy véglegessel [*peremptorius*], de a mi az edictum egész időkorét foglalja magába. A bíró ezen ítéletmondása legyen bizonyos és foglaljon magában vagy fölmentést,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 96. sz.

²⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

³⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

⁴⁾ *Liber Attestationum et Protocolium Judicum.* ab Annis 1629 et 1660.

vagy elítélést [*condemnatio*], vagy mind a kettőt a kérdés különböző ágaiban; legyen egyező a perfölvétellel és ügyiratokkal s bizonyításokkal; ne legyen igazságtalan, ne a törvények és helyhatósági szabályok és szokások elleni. A bizonyításokat rendre hallgassa ki két senator, elébb a fel-, azután az alperesét . . . .“ Mint jellemzőt megjegyzem, hogy a vallatásoknak csak bevezetése volt latinul írva, a vallomások és első bírósági ítélet magyarul, a tanácsé latinul. A felebbezés alakja ez volt: „1629. jan. 26. ő kegyelmek tanácsul fölvevén a tavaji bírának Királyfalvi János deák és felesége Thoroczka Anna közt forgott törvényét, mindkét fél bizonyságait s a hivatali törvényt szorgalmasan megolvastván és megvizsgálván: tetszett ő kegyelmeknek szózatok szerint, hogy mivel a bizonyításokból kitetszik, hogy alperes magát Istennek törvénye, az embereknek tisztessége, társasága és a házasság rendi ellen viselte, azért haljon meg érette . . . .“ ¹⁾ Egy másik ítélet szövege ez: „1629. febr. 19. a bíró urak ítélték e szerint: Tetszik a törvénynek, ²⁾ hogy az alperes Gáspár deák a szegődségnek felét, a 35 forintot adja meg a felpereseknek s azok ezzel elégedjenek meg sat. . . . .“ ³⁾

Az *iparügy* állapota békés fejlődésnek és gyarapodásnak, a kolozsvári iparosok nagy száma iparuk keresettségének és magas fokának jeleit mutatja. A *Takács czéh* módosított szabályait Ferst István, Hess Balázs, Nadányi Mihály és Schuller Mihály takácsmesterek indítása következtében a tanács a város nagyobb pecsété alatt kiadta 1619. decemb. 18. Ezek az 1479 és 1507. éviéktől abban különböznek, hogy az oltár körüli szolgálat ki van hagyva, a büntetés nem viasz-fizetés, a minek indító oka az oltárra szükséges gyertya megszerzése volt, de pénz, a mi a czéh tagjai többségének vallásos hitében történt változásra mutat. Latinul voltak szerkesztve, de szabatosabban, jobb rendszerrel s kimerítőbben, megfelelőleg a kornak, s haladást tüntetve föl. A lényegesebbek: „1. a ki tanuló vagy későbbi életkorban czéhtag akar lenni, igazolnia kell tisztességes szülőktől, törvényes ágyból származását; 2. azt, hogy az inasi éveket kiállotta, négy szövés-mívvel köteles bizonyítani,

¹⁾ *A j. könyv. eredetijéből.*

²⁾ Látható az 1632-ki *Törvényk. J. könyv* táblája belső oldalán.

³⁾ E *Törv. J. könyvbe* vannak bekötve az alább említendő 1660-ki perfolyamok, tiltakozások, ügyvéd-bevallások s a t.

s ha míve nem jó, 3 ftra büntettetik, 3. ha míve jó, czéhbe fogadtatásakor egy ebédet ad s 4 ftot 50 pénzt, 4. a ki hir nélkül véteti fel magát vagy valamely leánynyal jegyet vált, bünt. 3 for. s mívet dolgozni mégis tartozik, 5. a czéh mesterek vizsgálják meg a czéh tagok mívét, s a hanyagokat büntessék meg, 6. a ki nem tanulta a mesterséget, sem férfi, sem nő, Kolozsváratt ne merje folytatni 12 for. bünt. alatt, 7. szőlőnyomó zsákokt csak czéhbeli készíthet, 8. mesterek fiai és leányai ha egymást választják, az egész tagsági fizetéstől menttek, 9. temetésre minden tag köteles elmenni, 10. újonnan a városba érkező tanuló elébb czéhmesternél dolgozzék, azután az idősebb mestereknél is rendre, 11. az inas legalább két hétig tartozik gazdájánál maradni, 12. a czéh mesterek száma egyenlő legyen a magyar és szász nemzetbeliek közt, 13. a ki e szabályokat megszegi, 50 p. fizet.“¹⁾ A *Lakatos és Sarkantjus* czéh szabályait Lakatos Bálint és István mestereknek maguk és mestertársaik kérésére szintén a tanács adta ki 1620. febr. 13. a város nagyobb pecsété s jegyzői aláírás alatt. Indító okuk az — mondák — hogy a tanuló inasok és legények féktelenkedése miatt a fegyelem szerfelett megbomlott, mestereiknek nem engedelmeskednek; a mesterek között is gyakori az egyenetlenkedés. Összeállították tehát s a tanácshoz megerősítés végett beadták. Az 1472-beli, 1575-n átírt, de pontokra nem osztott latin²⁾ első, és 1475-ki 7 pontból álló magyar szövegü³⁾ második czéhszabálytól a mostaniak, nehány alapelven kívül, egészen különbözők. Ezek 43 pontból álló szövege magyar, a bevezetés és zárat latin, néhol kijavítva, bővítve vagy rövidítve a szükség szerint. A régieken a catholicismus, utóbbin a reformatio szelleme látszik, összeállítása rendszeres. Az *inasok* vizsgái tárgyalva vannak 1—4 czikkben, a *legényeké* 5-től 20-ig, a *mestereké* ettől a 43-ik czikkig. Főbbek: az *inast* próbahónapokra veszik fel, fizet 1 ftt; a mi elvész, ha a mesterséget elhagyja, inas és mester közötti panaszos ügyben a czéhgyűlés határoz; az inasi tanév 3. A *legények* előljárót választanak magok közül, a kivel ők minden mások előtt ügyeikben érintkeznek, s a ki érdekeiket védi. A munka ideje reggeli 3-tól esti 8-ig tart;

¹⁾ OKLEVÉLT. CXIII. sz.

²⁾ KOLOZSV. TÖRT. OKLEVÉLT. I. KÖT. 237—239. II.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. OKLEVÉLT. I. KÖT. 248—249. II.

a mely legény egy héten 3 napot mulaszt el, egész heti bérét elveszti; gazdája házánál köteles hálni; ura hire nélkül lakatot felnyitni, álkulesot csinálni nem szabad; a távozni akarónak két héttel előre magát jelentenie kell gazdájánál; remek készítés nélkül mesterré lenni nem lehet, a kinek mívét jónak nem találják, köteles tovább tanulni; ha remeke jó, bizonyitson atyja, anyja jámborságáról, apród évei betöltéséről, a város könyvébe magát írassa be, hűségére esküdjék meg; a czéhnek fizessen 5 firt 50 pénzt, adjon egy ozsonnát, — csak akkor fogadtatik be a mesterek közé. *A czéh és mesterék ügyét két czéhmester igazítja*; ha idegen akar mesterré lenni, jó hírét-nevét s mesterségét igazolnia kell, továbbá a czéhbe a kiszabott fizetést megtenni, a város könyvébe magát beírni; ór [igy], parázna, gyilkos a czéh javával nem élhet; a ki feleségét elhagyta, 15 napnál tovább a városban nem maradhat; ha a mester felesége tisztátlanságban találtatik, s ura elszenvedi, a czéhből zárassék ki; egyik mester a másik művébe magát ne avassa; egy inasnál többet tartani, idegen kalmárnak Kolozsváratt lakatos művet árulni nem szabad; a mely mester álkulesot csinál, mesterségét veszítse el; két műhelyt tartani tilos; a vénséget az ifjak tartoznak megbecsülni; mikor mesterasztalt adnak, az ifju mesterek szolgálni kötelesek, valamint a meghalt mester temetésén jelen lenni, sirt ásni, a czéh tornyában — kit, hova rendelnek — szorgalmasan vigyázni esküje szerint, félelem és csalás nélkül minden mester tartozik . . .”¹⁾ Az *Ács czéh* most alkotott czéhszabályokat s Ács Mihálynak és Kis máskép Molnár Jánosnak maguk és e mesterséget folytató társaik kérésére, kiknek egyike ács, a másik molnár, de az ácsságot érti, a tanácshoz átvizsgálás és megerősítés végett beadta. Indító okuk az volt — így szólnak — hogy minden társaságban lenni kell valamely rendnek, a mi nélkül az fen nem állhat, és semmi jót létre nem hozhat. Ők is tapasztalták, hogy törvény és rend nélkül egymás kárát és sérelmét ki nem kerülhetik, s mesterségöket nem folytathatják úgy, hogy abból rájok is, másokra is kár ne következék. Ezért alkották közmeg-

a molnár
malom
szék

¹⁾ OKLEVÉLT. CXV. sz. Az I. kötet OKLEVÉLT. 211. lapján a czímbe: *Lakatos czéh* tévesen áll „Kovács czéh” helyett; a 23. lapon: *A Sarkantyucsinálók első czéhszabályai* így igazítandó ki: „A Lakatos és Sarkantyucsinálók” s a t.

egyezésből szabályaikat, hogy kiki azokhoz tartsa magát, legyen közöttük rend és egyetértés, álljon fenn a tekintély, hogy segítsenek egymáson, legyenek védve a jók, s a közegyetértésből és jó rendtartásból háruljon a czéhbeliekre és városra haszon és jóllét. A tanács átvizsgálás után, helybenhagyva, a város nagyobb pecsété s jegyzői aláírás alatt 1625. decemb. 16. kiadta. A magyarul írt szöveg I—XV pontból áll, szerkezete szabatos, irálya egyszerű; az OKLEVÉLTÁR-ban egészen közölve levén: itt csak egy-két főbb pontot említek meg. „Legyen két czéhmester — rendeli a szabályzat — egyik magyar, ha a czéhben magyarok is vannak; az ifjak vakmerő tetteire s a czéh javára néző dolgokban határozzanak ezek, ha az ügy fontos, az egész czéh vénei; az ifju tanuló adhasson kezest magáért a czéh előtt, a kik jót álljanak, s úgy szegődtessek be két évre; ha idegen, fizessen 3 ftot; ha a tanuló mester fia, ment a fizetéstől, de mindenik adjon az idős mestereknek egy tisztességes vacsorát, melynek fele költsége a magáé, fele uráé; az inasnak a gazda két évre fizet egy sarut, két inget, két lábravalót, ha jól viseli magát, egy faragó s egy kötő fejszét s a beálláskori 3 frtnak felét. Ez öt pont szól az *inasokról*. A 6—8-ik pont a *legények* fizetését szabja meg, remekben egy négyszög csatornahajlás készítését és zsendelylyel héjazást rendel s a házasodást szabályozza. A többi pontok a *mestereket* illetik. Ha — ugymond a IX-ik — idegen mester akar Kolozsváratt czéhbe állani, hazájáról, nemzetéről, jámbor életéről hozzon bizonyító levelet; a czéhbeli tagok, hivatva a bíró által, a fejedelem vagy város szükségére azonnal legénnyel, inassal megjelenni tartoznak, a ki megszegi, 12 frtot fizet; mestertársa megalkudt mívét tőle elvonni tilos 12 for. büntetés alatt; ugyanazon időre különböző míveket vállalni a kár megtérítése s 5 for. büntetés alatt tiltva van; a ki más mester inasát elcsábítja, 5 frtot fizet; idegen kontároknak a városon nagy mívet vállalni nem szabad, mig a czéhbe be nem állnak, hanem csak foltoztatni és a míveket helyreállatni; ha a mestereknek egymás közt vagy a legényekkel egyenetlenségök van, vagy valaki a czéh java ellen cselekszik, a czéhgyűlés határozzon felette, fontos esetekben a bíró és tanács.“¹⁾ Az *Ölvös czéh* 1561. hozott latin czéhszabályait időrendi helyén ismerttettem. Itt azok Szegedi

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXII. sz.

György által fordított s 1627. decemb. 20. Pálfi István által beírt magyar szövegét közlöm,¹⁾ melyet erre méltóvá tesznek ugy a tartalom, mint az eltérések, a nyelv és írály erőtelje, mely bővülködik magyaros zamatú szólásokban és kifejezési alakokban. Meglehet, hogy a fejedelem nagyobb kancelláriája irodáján nem a Szegedi György 1561-ki helyesírását követték; de így is oly távol korból való az s nemzeti irodalmunknak oly virágzását mutatja, hogy a nyelvtudós és irodalomtörténet buvára egyiránt örömmel veszi s haszonnal fogja olvasni. De a szövegbe is fölveendőnek nem tartom. Van azonban az ötvöseknél különböző jegyzőkönyvekben említett érdemlő néhány ipartörténelmi becses adat. Az *apródok könyvében* 1617. márcz. 15-ére be van jegyezve, mint Hunyadi Pál patricius rendű mesterhez fölveett tanuló, Orch Mihály fia; 1625. septemb. 8. Nagy Gergelyhez beszegődtették Procurator Márton deák fiát, Mihókot; 1628. Hunyadi Andrásához Janesi nevű inast.²⁾ A *czéhmesterek és czéh javai j. könyve* szerint 1616—17-n czéhmester volt Fenesi Márton és Nyilas Gáspár, 1618—19. Déési István és Eppel Mihály, 1620—21. Balázsfői Bálint és Henzler Benedek, 1622. Balázsfői és Eötvös Benedek, 1622—24. ismét Balázsfői és Eppel Mihály, 1625—26. utóbbi és Seres István [*a kinél a fejedelem szállni szokott*], 1627. Eppel Mihály és Zéchi István, 1628—29. utóbbi és Henzler Benedek. . . . . A *lettár*-ban ez években találtak *degradált garas*-t — érti a forgalomból kivont garas-pénzt — készpénzben egy darabot öt pénzre számítva — 320 frotot 50 p. Czéhszabályaik nagy *j. könyvébe* van beigtatva 1613 jul. 6. és 1614. september havára két czéhvégzés: Az *első* ez: „hogy máshonnan jövők felszedvén és elvivén az ezüstöt, sőt czéhbéliek is adván el, a mesterek ezüstben szerfelett megfogyatkoznak; azért közakarattal meghatározták, hogy ezután senki közülök ezüstöt el ne adjon, a ki ellene tesz, első vétkeért 1, másodikért 2, harmadikért 3 gyrával büntetessék, negyedikért az eladott ezüst ára elvételével. Aláírta *Bonczidai Gergely*.” A *második*: „Az apadás miatt nem lehet az arany mívét és köveket együtt mérni, ugy, hogy egészen visszaadassék az átvett anyag, minthogy a tűz olvasztás alatt minden folyékony anyagot meg-

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXV. sz.

²⁾ *Az eredetiből.*

apaszt. A víz is lepad — mondják a mesterek — míg a káposzta és hus benne igazán megfő és ugyan leve leszen. Így az arany és ezüst is tűz által lesz olvasztásra alkalmas, de miatta egyszersmind megapad, sőt utoljára meg is semmisül.“¹⁾ A kolozsvári ötvösek műtökélyét meggyőzően bizonyítja az, hogy a királyoknak, nemzeti fejedelmeknek, a külföldi követeknek és két szomszéd császárnak századokon át az ő műveiket adta a város, az elsőeknek újévi ajándéku, utóbbiaknak szintén ilyenkor s midőn valamire közbenjárásukat és kedvezésöket keresték. Bethlen Gábor fejedelem midőn 1615. a szultánnak és udvari embereinek beküldötte szokott ajándékait, a szultánnak Kolozsvárat készült két nagy gyertyatartót küldött.²⁾ Dóczy András, a római császár erdélyi követe azon évi febr. 1. értesítvén urát az erdélyi fejedelem szándékairól s az udvarában levő hírekről, e gyertyatartókról így ír: „A török császár synagógája számára, a hol felséged és a szent Háromság ellen Mahomet törvénye szerint mindennap ünnepélyes szertartás van, 200 márka súlyu két ritka mivű ezüst gyertyatartót készítettett országa fővárosában Kolozsvárat, a mit külön követe most viszen Konstantinápolyba.“³⁾ A *Szőcs czéh* azon Rákóczi Zsigmond által megerősített kiváltságát, hogy Erdélyből és a magyarországi Részekből bármiféle bárány- és vadbört nyers és csáválatlan állapotban senki ki ne vihessen, 1617. május 5. a fejedelem is megerősítette. „Vannak — ugymond — a kik jól ismerik a kolozsváriak e kiváltsági kedvezménylevelét, s mégis titkon és tolvaj úton mindenféle bört megvesznek, elfoglalnak s Erdélyből kiviszik az idevaló szőcsök nagy kárára; szigoruan meghagyta azért minden fő-, al- és várispánoknak, 30-ad és vámszedőknek, városok s faluk biráinak, minden kalmároknak és kereskedőknek, hogy szigoruan ügyeljenek arra, hogy semmi sorsu s állapotu ember ily juh-, bárány- és más bört az országból ki ne vigyen, a ki megkisérlí, vétessék el tőle s árából azoknak, a kiknek kérésére az történt, kiváltságaik értelmében az öket megillető részt szolgáltatassák át.“⁴⁾ Legrégibb jegyzőkönyvüket időrendi helyén

¹⁾ *Az aranyműves czéh eredeti j. könyvéből.*

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 33. l.*

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 239. l.*

⁴⁾ E megerősítő levelet Tolnai János királybírónak maga és a szőcs-mesterek nevében tett előterjesztésére 1631. június 14-én megerősítette I. Rákóczi Gy., átírta a kolozs-monostori konvent. *A szőcs czéh eredetijéből.*

ismerttettem; abban az 1617. és 1623. évből a mesterek nemzetiségéről sok érdekes följegyzés van. 1620-ból van a czéhnek két j. könyve: egyik *Törvényeiket és czéhszabályaikat* foglalja magába, melyekhez köteles magát minden szöcsmester szabni és tartani. Mostanában Tolnai János, Beitsch Gáspár, Nitari (?) Máté és Mergen Filep becsületes czéhmesterek vezetése alatt az üdvözítő Ur Jézus Krisztus 1620-ik évében újra iratott Werner Mihály által.¹⁾ Az újra iratás évéből van 1—36 szabályczikk, 1625. decemb. 16-ról 1 czikk [folytatólag a 37-ik], 1635 május 2-ről 1 [folytatólag a 38-ik], 1636 ápril 12-ről 1 [folytatólag a 39-ik], 1639 márcz. 1-ről 1 [folytatólag a 40-ik] szabályczikk. E bejegyzések későbbi idejűek. A második j. könyvet szintén Werner Mihály kezdette s abba: *A czéhmasterek és számollatók nevét, a czéh jövedelmeit és vagyonát* írták be, tehát az egyszersmind *lettár* is volt.²⁾ A könyv címlapja előtti lapon e följegyzés van: *Következik a lövő szárszámok száma:* „Van egy taraczk, szakállas 23, nyelvbe ütve 7, ismét egy agy nélkül való. Vétettünk két új szakállast, melyet Kovács Gáspár uram adott a becsületes czéhnek.“ A *Csizmadia mestereknek* a fejedelem 1629. febr. 27. Fogarasban kelt kiváltságlevelében megengedte, hogy czéhet alkossanak, s czéhmestereket választva maguknak, szabályokat készítsenek. Ez engedélylevelet megerősítette I. Rákóczi György 1635. decemb. 3.³⁾ A megalakulás és szabály-

¹⁾ E könyv táblája kemény, címlapján ez áll: LEX, Das isz Der Ersamer Kürschner Czechordnung und Artickel, Nach welchen sich ein jeder Meister sich [*igy*] richten und halten soll. Durch Michaelen Werner jetzunder von newen geschrieben, In der Ersamer Czechmeister Leiten: Tonaj Janos, Caspar Beitsch, Nitarj [talán Nyitrai] Mathe, Mergen Pflp. CLAUSENBURG, im Jar nach der Geburt unsers Herren und Heilandes Jesu Christi 1620. *A szöcs czéh levéltárában levő eredetiből.*

²⁾ Címe: Register der Ersamen Herren Czechmeister und der Rechenherren, welche nach Czechordnung und Gewonheit erwehlet worden und was für einkommen geschehen von Jahren zu Jahren. Angefangen im Jahr nach der Geburt unsers Herrn und Heilandes Jesu Christi 1620 CLAUSENBURG. Geschrieben durch Michaelen Werner. A táblán kívül: Első Che Mest. Murvai Sz. István, Szekely Sz. György, Csav. Sz. György, Bagy. Sz. Joseph. A sz. betű *szöcsöt* jelent, mit — ugy látszik — ezen korbeli mesterek többnyire mind használtak. Így a *szabók, ötvösök* s a t.

³⁾ Az utóbbi a csizmadia czéh *levéltárában* eredetileg megvan, hártýára írva, kék és sárga selyem zsimoron függő pecséttel megerősítve.

alkotás mégis 1650-ig haladt, előadása ott lesz helyén. Az *Esztergályos czéh* nem engedvén meg a brassóiaknak áruik Kolozsvárárt eladását, azok panaszoltak a fejedelemnél, hogy a mely esztergályos mesterséget ők gyermekkoruktól fogva gyakoroltak s a mi készített edényt sokadalmakba vittek és eladni akarták, kivált a megyesi, segesvári és kolozsvári esztergályosok megakadályozták, marhájokat s mesterségök készitményeit, igaz edényeiket a sokadalmokban eladni nem engedték . . . „Hogy valamely mesterember igaz munkájával készített áruját el ne adhassa, a közigazság ellenére van — mond a fejedelem 1629. febr. 22. kelt parancslevelében — ebből nem bőség, de szükség következik és drágaság. Akarván azért e tekintetben alattvalóiról gondoskodni, meghagyta és parancsolta országa fő- és alispánainak, a várparancsnokoknak és városok biráinak, kivált pedig a megyesi, segesvári és kolozsvári esztergályos mestereknek, hogy a brassai esztergályos mestereket ezután szabadosan engedjék igaz munkájokkal készített edény áruikat a sokadalmokban mindenütt eladni, s őket sem személyökben, sem marhájokban megbántani és károsítani ne merjék.“¹⁾ A *Timár czéh* két kebli érdekű végzést hozott. Az *első*t 1615. [*napját nem jegyezték föl*], melyben megtiltotta: „hogy a ki csertörő malomba akár ökör, akár lószekeren hozza a csert vagy kérget, az ökröket a járomból, a lovakat a hámból ki ne fogja; a ki teszi, 1 firtra büntetessék.“ A *második*at 1621. decemb. 19., melyben meghatározta: „hogy az ifju mesterek az áruló színek ajtaikat tartozanak sokadalomkor is megnyitni; [a ki áthágja, 1 firtra büntetetik.“²⁾ A *Fazekas czéh* is alkotott czéhszabályokat. Bárdi Mihály és Kanta János mesterek maguk és mestertársaik nevében a főbiró Boghner, máskép Gellyén Imre, királybiró Radnóthi István, Bék János, Szőlősi Péter deák [*literatus*], Beichelt János, Asztalos István, Tótházi István, Kirschner János, Csanádi János, Minthler István, Déézi István, Ádám István, Tolnai János és Lángh Tamás esküdt polgárok és senatorok elé terjesztették, a kik azokat megvizsgálván, helyeslélvén és megerősítvén: 1617. jul. 26. a város nagyobb pecsége alatt kiadták. Ennek I. czikke szerint: „a Gergely pápa, Antal, Lőrincz és Minden szentek napján tartatni szokott

¹⁾ Brassó város levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A czéh eredetijéből.

országos vásárokon kívül Kolozsváratt idegen ezéhbeli fazékasnak mívet árulni nem szabad; a ki mégis behoz, a városbíró koboztassa el, s eladván, 2 firt legyen a tanácsé, 1 p. a czéhé; 2. a vásár megkiáltása előtt ekkor sem szabad árulniok az elébbi büntetés alatt; 4. a négy országos vásáron kívül idegeneknek kályhát sem szabad a városba behozni, ugyanazon büntetés alatt. Azonban a kolozsvári fazékas mesterek tartoznak az országos vásárokon akár Bécsből, akár más felső országokról behozott és vásárolt kályhák-ból a kemenczét felrakni és elkészíteni.“¹⁾ A Szabó czéh kebelében nemcsak élénk iparélet volt, de az ország közügyeiben is befolyásuk nyomai maradtak fenn . . . Ismeretes, hogy a legényfelszabadítás kiváltságos czéhjog, de a fejedelem és ország főtanácsurainál, udvaraikban lakó szabómesterek, a náluk mesterséget tanult legényeknek eltávozásukkor levelet szoktak adni s a városok czéh-mestereit megkérték, hogy ezek szolgálatát tanulási — inasi vagy apród — éveknél tekintvén, őket czéhbe vegyék fel. Kolozsvár multjában is volt ily eset. Most ellenkezőt végzett a czéh. „A fejedelem udvari szabója, Szabó Péter t. i. 1614. octob. 7. Gyula-Fejérváratt Bisztrai Szabó Istvánnak, a ki nála idejét jámborul és igazán kitöltötte, jámbor szolgálatát megtekintve, fejérvári Szabó Mihály czéhmester és Budai András előtt adta pecsétes levelét és kézírását; a levél nagyobb erősségére a nevezett jámbor mester emberek is pecsétjököt adták: felkért azért Szabó Péter minden városok nemes czéheiben levő mestereket, hogy valahol nevezett Bisztrai Szabó István az ő társaságukban akarna tartózkodni vagy ott megmaradni, legyenek hozzá minden oltalommal, rendtartásuk szerint adjanak neki művet mind itt, mind egyéb idegen városokban . . .“ Erre a czéh 1614. nov. 17. ily választ adott: „Mi kolozsvári szabómesterek egész czéhül együtt levén s e levelet megolvassván, helyt nem adtunk neki, azon okért, hogy a ki a fejed. szabójánál tölti ki apródevét, az ura, a fejedelem pecsétí és keze írása alatt való levelet adjon neki, azt is megírva: hány esztendeig töltötte legyen apród esztendeit?“²⁾ A fejedelem megerősítette

¹⁾ Hártyára írva látható a fazékasok levéltárában levő eredetiben.

²⁾ A szabó czéh levéltárában levő közönséges papírra írt eredetiből, melyre kívül ez van írva: „Az BISZTRAI Zabo István tanolo levelének massa, es reaja adott valasz, mely az egész czéhtől adatott.“

1515. sept. 6. Gyula-Fejérváratt az erdélyi, s köztük a kolozsvári szűrszabók azon régi királyoktól nyert s az ország törvényeibe is beigtatott szabadságát, hogy készületlen szűrt végben senki az országból ki ne vigyen, s meghagyta uraknak, fő- és alispánoknak, 30-ad és vámszedőknek, utak, révek felügyelőinek, városok s faluk biráinak, s a t. hogy a kiket harminczadon, vámon, réven, falun, mezőn, városokon rajta érnek, hogy ily szűrt végben viszen ki, tőle vétessék el s fordítsák maguk hasznára . . .¹⁾ Panaszolván a kolozsvári szűrszabók, hogy a disznódi szűrtakácsok a fejedelem parancsa ellenére áruikat végben külországiaknak adják, s nem — a mint kiváltságuk tartja — az országbeli szűrszabóknak *limitatio* szerint, holott csak a mi ezektől maradna, azt adhatnák idegeneknek; sőt a disznódiak annyira nem gondolnak az országbeli szabókkal, hogy vagy eltagadják a szűrt, vagy megtartják s magyarországi idegen embereknek adják tallérért, a mit azután a görögöknek váltanak el törvényes értékénél drágább áron. Mely dolog — ngymond a fejedelem — az ország tisztviselőinek hűsége ellen van, hogy ezekre nem ügyelnek s őket meg nem büntetik. Meghagyta azért 1627. jul. 1. szigoruan Lutsch Mihály szebeni polgármesternek és Gotzncister fejedelmi tanácsosnak és királybirónak: parancsolják meg a disznódi szűrtakácsoknak, hogy a szűrt mások s főleg idegenek előtt adják az országbeli s nevezetesen a kolozsvári szűrszabóknak, mert különben ha mégis panasz jut elébe, rájuk fog büntetést szabni érette. A takácsok is pedig hagyják el a tallér drágán való váltogatását és a szűrt egyebek előtt az országbeli és nevezetesen a kolozsvári szűrszabóknak adják, mert szófogadatlanságukat büntetetlen el nem szenvedí.²⁾

Egy nagyfontosságu tény bizonyítékai vannak fentartva a szabó czéh levéltárában arról, hogy midőn az országgyűlés az ipari áruczikkék értékét megszabta [*limitatio*] s róla törvényt alkotott, a fejedelem a nagyobb városok czéhtársulatait felőle előre

¹⁾ A szabó czéh *levéltárában* levő közönséges papírra irt *eredetiből*, melyet aláirt a fejedelem, Péchy Simon kancellár és Bölöni Gáspár fejedelmi titoknak s a fejedelem kisebb peccsétével van megerősítve. *Fasc. sub G. Nro 1.* Csaknem szószzerint egyező levelök van Báthori Gábor fejedelemtől, kelt Kolozsváratt 1609. május 5. közönséges papírra írva, *Fasc. sub E. Nro 7.*

²⁾ OKLEVÉLT. CXXIV. sz.

megkérdezte, azok a dolgot közgyűléseikben megvitatták, véleményeket írásban a fejedelem elé juttatták, s így készült el az országos árszabályzati [*limitatio*] törvény. 1625. a gyula-fejérvári május 1—29-iki törvény egyik főtárgyát is ez tette. A törvény-cikk előzményében a fejedelem így szól: „*megértette a mészárosok dolgát városokbeli főnépektől, mindenütt valóktól*“. — Ebből kitűnik, hogy a fejedelem a mészárosok iránt országa összes városai véleményét megkérdezte; a kolozsvári szabó czéh által 1624. a fejedelem rendeletére, feleletül, illetőleg a törvénycikkhez anyagul készült felírás és vélemény, melynek több pontja a törvénybe szó szerint fölvetetett, azt igazolja, hogy a szabó czéh is véleményt adott a szabómívek árszabása végett, s kétségkívül hasonlót tettek a többi czéhek is, melyek az én figyelmemet kikerülték, de mások kutatása pótolja ki. Én a szabókét fölhasználván, közlöm, ipartörténetiróink használatára. „1624. jul. 30. — így kezdődik az — a bíró a tanácssal együtt behivatván a szabó czéh mestereket, intette, ő felsége a fejedelem parancsa következtében, hogy mint ennek előtte,¹⁾ a nemes ország limitálta volt minden rendek áruit: mostan ők is az ő ítéletek szerint minden váltó műves munkát a mostani időhöz képest limitáltak.“²⁾

¹⁾ Egy más szövegezés 1606. és 1616-ki *limitatiót* emlit.

²⁾ A kolozsvári szabó czéh *limitatio-javaslat*a: „Egy karasia hosszú dolmántól, kit mind az aljáig megbélelnék, gomb nélkül, ha fehér vagy fekete ezernát a szabó ad hozzá, váltságul vesznek 75 pénzt.

Sáya hosszú dolmántól, kétszerestől, kihez a csináltató ad sinort, gombot, selymet, vagy török ezernát és kapesot, 75 p.

Félszer hosszú dolmántól, mely övig van bélelve, gomb és sinor nélkül, karasia- és sáyától, 55 p.

Egy rövid karasia dolmántól, ki sinoros, övig bagaziás vagy vásznos, kihez a csináltató ad ezernát, 50 p.

Egy rövid gránát avagy skarlát dolmántól, ki az aljáig bélelt, 1 for.

Londis avagy sáya rövid dolmántól, ki övig bélelt, 60 p.

Gránát, skarlát köpenyegtől, kihez a csináltató ad mindent, 1 for. karasiától, 75 p.

Brassai posztóból és aba posztóból készült köpenyegtől 50 p.

Gránát, skarlát hosszú dolmántól, bagariával mérőn béleltől 1 for. 25 p. övig béleltől 75 p.

Gránát, skarlát, failandis nadrágot, kapesost, sinorost, 32 p., kapes és sinor nélkül 25 p.

Karasia, sáya nadrágot, kapesost, sinorost, 32 p., kapes, sinor nélkül 25 p.

A kolozsvári szabó ezéh árszabási javaslatának a törvény illető részével összehasonlításából kitünik, hogy az utóbbi bővebb, általánosabb érdekű s határozottabban van szerkesztve, és hogy a törvényben a kolozsvári szabók véleményéből kevés fogadtatott el. Megvan a ezéh levéltárában az 1626. junius 12-ki fejevári

Brassai posztó, fodor Iglér [hihetően: *Iglauer*], Kisnitzer, köz Iglér és aba nadrágtól kapesostól, sinorostól 25 p., kapocs és sinor nélkül 20 p.

Félszer felső ruhától, karasia, sáya sinoros és tödzelt, ki bagariával merón bélett, 75 p.

Karasia felső ruhától, száras gombostól 65 p.

Gránát, skarlát, failandis, csonka ujjú vagy vállban vágott, posztóval vagy bagariával bélett mentétől 75 p. Ha selyemmel vagy vont arannyal bélett, alkudjék a szabóval.

Karasia, sáya, csonka ujjú vagy vállban vágott, sinoros, gombos félszer mentétől 60 p.

Fodor Iglér, Kisnitzer, brassai posztóból csinált szoknyától, kinek három renddel prémezett az alja, 1 for. 75 p. Karasia, sáya, alján három renddel prémezve 1 for., ha alja nem prémezett, 65 p.

Fodor Iglér, köz Iglér, brassai posztó és bagazia Fricstől [posztó neme] 25 p

Dupla hermátz [?] palásttal, disztafotával béllelve, s két rendű bársony prémmel, 2 for. 25 p.

Köz hermátz [?] palásttól, tafotával béllelve, bársony prémmel 2 for. bagaziával bélett 1 for. 75 p.

Sáya, londis, dupla fodor Iglér palásttól 65 p.

Köz Iglér, brassai és brazlai [*borosztói*] palásttól 45 p.

Ezen kívül való formaruhákat drága posztóból, bársonyból, vont arany, vont ezüst, kamuka, atlaezből, akármi nemű materiából a ki csinál-tatni akar, alkudjék a szabóval.* *)

A szűrszabóknak dolga következik.

Emek előtte való esztendőekben jutalmasabban vehettük a szűrt, végenként és ahoz való szerszámokat is, u. m. posztó esöléket is a váltó művesektől, ahoz képest miis jutalmasabban adhattuk. 1623. vettük végét 4 for. 35 pénzen és ötödfél forinton, szekérbárral, költséggel 4 frtban 50 pénzben. 1624. szent Antal nap után való héten Disznódon néhány napig való mulatásunkban a szürnek szűk volta miatt vöttük hét forinton 80 pénzen is végét, sőt azon felyül is, olesóbban is. Segesváriak, medgyesiek, szentágostaiak is voltak akkor ott, azok is úgy vették. E szerint a mostani időhöz képest a váltó szabómunkát így adhatjuk:

Egy fejeér öreg szűrt 2 for. 50 p. egy két singes felső szűrt 2 f. 75 p.

Egy öreg övedző szűrt, fejeért 1 for. 60 p. egy 17—18 esztendő s inasnak való fejeér szűrt 1 for. 40 p.

*) Összevételendő: *Erd. Orsz. gyj. Eml.* VII. k. 287. l.

árszabási országos törvény szűrszabókat illető része is, mit az akkori helyesírás ismertetésén kívül azért közlök, hogy belőle lássék meg: mily alakban vette fel szabályai közé s mint hajtotta végre az országos törvényt a czéh.¹⁾ Az árszabályzatnak a czéh-

Annál is kisebb fejér szűrt 1 for. 35 p.

Fekete szűr posztóból csinált öreg szűrt, kolozsvári módon posztóztott 1 for. 80 p.

Ennél kisebb fekete szűrt 1 for. 40 p. övedzett szűrt, feketét 1 for. 35 pénz.

A ki a szűr gallérát zöld posztóval bélli, 1 for. 25 p., posztó nélkül 1 for. 10 p.

Ha pedig ezután Disznódon a szűrnek végét olcsóbban vehetjük, mint eddig, mi is olcsóbban adhatjuk a kész szűröket.*)

*) Összevetendő: *Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 285. l. A szabó czéh leéltárában levő eredeti fogalmazványból.*

1) Fejérvárat leöt Limitatio. Az országnak Generális Gyűlésében.

A. 1626. die 12. Juny.

A szűreszínű szabókról rendtel így következik u. m. Fejér szűrből csinált köpenyeg, vagy Boháj szűrt öreg embernek valót, bővet, öreget, mineműt Kolozsvárat szoktak csinálni, kinek galléra prémes, posztóval, fl. 4 és 40 pénzen. Ennél küsebbet fejér szűrből, kinek hossza 2 sing, öreg embernek valót 1 ft 25 pénzen. Övedző szűrt béres legénynek valót, jót, öreget, posztóst 1 f. kevéssel alábbvalót 90 pénzen. 16—18 esztendősnek valót, fejér szűrt 75 p. kisebbnek valót, fejért 45 pénzen. 12 esztendősnek való fejér szűrt, kinek hossza másfél sing, 70 p.

Fekete szűrből csinált köpenyeg vagy Boháj szűrt, jót, öreget, posztóst 1 ft 10 pénzen. Ennél kisebbet, posztóztottat 85 p. 16 esztendősnek valót, kinek hossza fertály héán 2 sing, 45 p. Annál kisebbet 36 p. Szürke szűrből csinált köpenyeg vagy Boháj, szűrt, öreget, posztóst 1 forinton 10 pénzen. Alábbvalót, melynek 2 sing a hossza, 85 p. Annál kisebbnek, melynek hossza fertály héán két sing, 50 pénzen. Annál is kisebb gyermeknek valót 36 p.

Mint adják el a szűrtekácsok a szűrnek végét.

Egy vég fejér szűrt, jót, adják végét 4 ftón. Egy fekete vég szűrt 3 forintón.

Egy vég szürke szűrt 3 for. Ezt is hátra nem hagyván, hogy az országban minden helyeken, városokban, minden rendek között, a kolozsvári singhez tartás magokat. A fejér szűrnek singit adják 13 pénzen, a szürkét 10 pénzen.

A szűrnek végét mindenütt, minden helyeken csinálják egy mértékre a szűrtekácsok, úgy, hogy a rámán tartson 40 sing hosszát. Hogyha

tagokkal megtartatását az 1615-ki sept. 27— october 13-ki 26. t.-cz.¹⁾, 1622 május 1—23-ki kolozsvári 10. t.-cz.²⁾ az 1626. jun. 12-ki³⁾ és 1627. octob. 24-ki fejedelmi parancs⁴⁾ városokon a város biráinak és tanácsának 200 for. büntetés terhe alatt tette kötelességévé . . . Hadd zárja be a szabó czéhről szóló részt Tótházi András mester czéhbe fölvetése 1626 nov. 14-n. E derék polgárnak 1668. történt halálát így hagyták emlékezetben kortársai: Ezen régi idvezült jó atyánk adta az czéhnek a nagy *Cosmographia* czimű könyvet ajándékba, a mi annak bizonyítéka, hogy a czéhben gymnasiumot végzett sok senátori és bíróságot viselt ember s nem egy czéh volt, mely pártolta az irodalmat, könyvtárral bírt s tagjai a miveltség nem közönséges fokán állottak.

Az ország által az árak szabályozásában adott példát a tanács és száz-férfiak is követték, megszabván Kolozsvár területén 1621 jun. 26. közgyűlésében a *szolgák, szolgáltók, vincellérek* fizetését. „A mely kocsis és szekeres legény idevaló vagy néhány év óta itt lakik, ki a lovakkal jól tud bánni és a szekér körül jól tud

peniglen a rámáról leveszik és megdöröczkölük, tartson úgymint 32 singet, a szélessége tartson 1 singet és egy fertályt; ha meg nem tartaná azt, az úrrából tartsa ki az, a ki megveszi, vagy a takács tartozzék kiteljesíteni a vevőnek a szűrt.

Ha mely áros vagy míves ember a Limitatio miatt kereskedését vagy mivélését elhagyná, vagy a Limitatio szerint nem adná marháját, vagy nem mivelné, minden ingó és ingatlan javai elvesztésével büntetessék, kit a bírák — a dologról megbizonyosodván — hajtsanak végre tisztök s beesületök elvesztése alatt; az ily marhák két része a fiskusé, harmada a bíráké legyen.

A ki pedig eladó marháját és mívét eldugja, eltagadja a vevő ember-től, vagy limitált áránál felebb adja el, büntetése szintén ez legyen. A ki a vevők közül eltitkolja és meg nem jelenti efféle áros vagy míves embernek a Limitatio ellen való hibákat, az is maradjon a büntetésen.

Ha pedig a tisztviselő bírák nem teljesítnék ezeket, ő felsége rendeljen idegen végrehajtókat, a kik a Limitatiót megtartassák. A czéh levéltárában levő *hitelesítetlen eredetiből*. Összevetendő: *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 336—337. ll.

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 285. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 98. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 353—54 ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 479. l.

kötözgetni, a szekér szerszámait megcsinálni, hat vagy négy lovat hajt, 20 frtnál többet neki ne adjanak; a mely kocsis vagy szekeres legény jövevény, nem rég vagy mostanában jött a városra, de jól tud lovakkal bánni, kötözgetni, szerszámot igazítani s 6 vagy 4 lovat hajt, ne adjanak 18 frtnál többet; az alább való szekeres legényeknek, a kik nem rég szolgálnak lovak mellett, nem tanulták őket hajtani, velök bánni, 4 vagy 3 lovat hajtnak, fizetésök legyen 15 for.; a melyik 2 lovat hajt s erdőre tud járni, 12 for., a jól kitanult öreg fellejtáré [*igy*] 10 for., alább való, tudatlannal alkudjék a gazda, a mint lehet.“ *Szolgálók fizetése*: „Szolgáló dajkáé 10 frt, öreg asszonynak vagy leánynak, ki nem jövevény s néhány év óta szolgált emberséges embereket, jámborul és igazán, ki tudós, az az: sütni, főzni, szappanyozni tud s a mellett minden dologhoz hozzá nyul és a háznál való gondviselést is érti, fizetése lehet 10 for.; a ki jövevény, vagy nem rég, vagy most jött a városba, öreg asszony vagy öreg leány, ki sütni, főzni, szappanyozni tud s minden dologhoz hozzá nyul, a mi a gazda házánál, kertében és sütőjében szükséges, 8 frtnál többet ne adjanak; az öreg szolgáló után való közönséges szolgálónak, ki most tanulja a sütést, főzést, szappanyozást s egyéb dolgot is, ne adjanak többet 6 frtnál; az alább való 10, 11, 12 évesnek, gyermek-tartó leánynak 4 frtot; ruhát s egyet és mást nekik ne adjanak, vegyen fizetéséből mindenik olyat, a milyet szeret. A ki azt cselekedné, hogy sarun kívül egyebet is adna, büntetessék 10 fttal.“ *Vinczellérek fizetése*: „A ki a kolozsvári, fenesi és monostori határon két hold szöllőnél többet nem műveltet, holdjától adjanak 1 ftot, süveget magának, sarut és gyolcsot feleségének ne adjanak; ha többet műveltet, kapjon még a vinczellér egy 60 pénzes sarut, felesége pedig egy főre való gyolcsot. A ki ez ellen cselekszik, 10 frrtal büntetessék; egy vinczellér is egy gazdánál többnél ne vinczellérkedjék, szöllőjét fel ne fogadja és ne műveltesse, mert ha városi, érdeme szerint megbüntetik; szakmányban is szöllőjét senki eladni az előbbi büntetés alatt ne merje, a mi 10 forint.¹⁾ Ugyanakkor a szőlőművesek fizetése is meghatározott, napjára t. i. férfiaknak 12 pénz, asszonynak 10 pénz, asszonyembernek [*leánynak*] 8 p. Karóvéget senkinek haza vinni nem szabad s a t.“²⁾

¹⁾ 1606. márczius 21-ki *eredeti végzés*.

²⁾ *A. j. könyv eredetijéből*.

Három nevezetes ipar-ág volt még Kolozsváratt, melynek czéhszabályai nem ismeretesek, hogy czéhet alkottak volna, kimutatni nem tudom, csak munkáiból láttam, hogy léteztek s munkásságuk nemcsak Kolozsvárra, de az egész országra kiterjedett: a kőmivesek, paizs- és kopjakészítők s a tölcserések. Hogy Kolozsvárnak sok kitűnő kőmivese s kőfaragója volt, tanuskodnak: maga a szép város, sok jeles magán és középületével, a szilárdan épült várfalak és erős bástyák, számos sirkő és feliratos emlékkövek, nemzeti s városi czímeres s a t. De czéhöknek is kellett az őshajdankorban lenni, mert bástyájok volt, csak hogy én szabályzatukat nem láttam. A XVIII-ik század végén akartak alkotni, be is adták szabályaikat a kir. kormányzékhez, de azok megerősítése a czéhügy általános rendezéseig függőben hagyatott, a mint hátrább el lesz mondva. Hogy kopjás is sok volt s kitűnően dolgoztak, tanuskodik mellette az, hogy a fejedelmek háboruik előtt legtöbbszörre itt központosították hadseregöket, itt szerelték fel, s nem egyszer a fejedelem székhelyére, Gyula-Fejérvárra is innen küldöttek száz és ezer kopját. Tölcserések [üvegesek] létét is igazolja maga a város léte . . . A kőmivesekről volt említve, hogy Várad megerősítésénél őket használta Báthori Kristóf fejedelem. Most Gyula-Fejérváratt a fejedelmi lak megépítésénél tettek ez iparosok nagy szolgálatot a fejedelemnek és hazának. Kitűnik ez a főbiróhoz intézett számos fejedelmi parancsból, melyeket ismereteni Kolozsvárra úgy, mint az országra és nemzetre egyiránt tanulságos és érdekes. A fejedelem 1616. márcz. 29. Végh Lőrincz és Kis Mihály kőmiveseknek fizettetett a kolozsvári főbiróval 10 for. munkabért.¹⁾ 1616. ápr. 22. a végre, hogy a fejedelmi palota építését folytassák, a kolozsvári főbirónak megrendelte: „hogy az ottani kőmiveseket, szolgáljokkal és szereikkel együtt küldje Fejérvárra, hogy az oszlopokat, ajtó mellékeket és azokon kívüli faragott köveket, melyeket épületéhez készítettek, felrakják.“²⁾ 1617. febr. 24. meghagyta a főbirónak, „hogy a kolozsvári összes kőmiveseknek parancsolja meg, hogy addig el ne oszlanak, másutt mívet ne vállaljanak, míg a fejedelem számára szükséges kőlabákat s egyébféle faragott köveket ki nem faragják,

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 166. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 167. sz.

nehogy építésével az idén is megkészsék, mint tavaj.“¹⁾ Később Dioszegi Istvánt mégis elengedte Bethlen Farkas tanácsoshoz Bunra, ha már elvégezte a rá kirótt kőfaragási munkát, minthogy meghagyta volt, hogy szent György napra mind elkészüljenek, s a kész munkával maguk is lemenjenek.“²⁾ A fejedelem egy más rendeletében Brassai Jánost nevezi legjobb kolozsvári kőmivesnek, s fenyegeti, hogy a ki szent György napra ott nem lesz, az esztendőben sehol sem mível.“³⁾ Ugyan 1617. ápr. 17. ismét parancsolta: „hogy Kolozsra irt, hogy 8 erősen vastag követ faragjanak, Tordára is, hogy négyet, 8—8 ökörre valót, a főbiró vitesse be Kolozsvárra, s mikor minden kő készen lesz, írja meg, hogy a fejedelem felküldhessen utánok.“⁴⁾ 1615. aug. 7. parancsolta a főbirónak: „hogy kolozsvári Tölcséres Lőrincz és István 2180 üveg tányért míveltek fel; ismét házuk tetejére való gombokat pléheztek meg, dijjáikat a biró fizesse ki.“⁵⁾ 1619 jul. 1. újabban parancsolta: „hogy a mult gyűléskor láthatták, fejevári épületéhez mily nagy szorgalmatossággal és gondviseléssel fogatott; küldjön le azért Kolozsvárról 50 szekeret, négy-négy ökröst, két-két emberrel, 15 egész napi ott dolgozásra, mert a vármegyéktől ígért ingyen munka már egészen kiteljesedett szekerek dolgában, hogy a fejedelem meg ne fogyatkozzék, s ily szép emlékezetes épületben hátramaradás ne legyen.“⁶⁾ 1615 jul. 10. azt rendelte a főbirónak: „hogy mivel a fejevári palotái irattatására képirókat hozatott oda s azok festék miatt megfogyatkoztak, küldjön 8 font miniumot, 2 font cinobert, 4 f. aranysárgát, 2 f. latkot.“⁷⁾ 1622. aug. 29. ismét irt ahoz Brassóból: „hogy a fejevári háznál valami folyosót akarván megíratni, a minémű festékek ahoz kívántatnak, szerit nem tehette; parancsolta hát a főbirónak, hogy a miféle képirói festékeknek szerét teheti, kiról a fejevári képiró jegyzékét küldi, szerezze meg és küldje el.“⁸⁾ 1619 ápr. 27.

¹⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 178. sz.

²⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 181. sz.

³⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 184. sz.

⁴⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 186. sz.

⁵⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 162. sz.

⁶⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 224. sz.

⁷⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 159. sz.

⁸⁾ Városi *levéltár*. Fasc. III. 231. sz.

irta: „hogy egynehány rendbeli dolgot akarván a képiró elébe adni, a kolozsvári képirót, ha szinte fogadott míve volna is, mindjárt küldje a főbiró Fejérvárra . . .“¹⁾ 1624. sept. meghagyta a főbirónak: „hogy a német képirót is azonnal küldje le . . .“²⁾

Ez adatok csak töredékei Bethlen fejedelem egy nagy alkotásának. Ekkor építtette ő azon pompás fejedelmi palotát Gyula-Fejérváratt, melyre büszke volt az ország s bámulták a külföldi követek s nyugati népek utazói. 1615-től kezdve kilencz évig tartott az építés, melyben az erdélyiek hazaszeretete egymással versenyezett fejedelmök lángeszének e szép eszméje megvalósításában. A kolozsvári embernek emeli önérzetét ma is, ha történetéből olvassa, hogy annak létrejövésében az ő fiainak értelmes munkája is nevezetes tényező volt. Egyébiránt a fejedelem az ország más várai építésénél is használta a kolozsvári kőmivéseket. 1619. ápr. 8. Váradra rendelt közülök tiz mestert,³⁾ 1629. máj. 5. a szamosújvári építések folytatására szintén tizet.⁴⁾ 1629. jul. 14. pedig testvére, gr. Bethlen István arra kérte fel a főbirót: „hogy azon házhoz, melyben a fejedelem született, Illyén, ennekelőtte valami czímerkövet faragtatott volt, azon házra kellenek még ablak- és ajtókövek, parancsolja meg a kőmivéseknek, hogy azokat a levelébe zárt jegyzék szerint készítsék el, jutalmuk fogyatkozás nélkül meglesz.“⁵⁾

A paizs- és kopjakészítők is nagy szolgálatokat tettek a fejedelemnek hadviselésében, de az ő iparuknak is tetemes hasznára voltak azok. 1615. ápr. 2. irta a fejedelem a főbirónak, hogy hallotta, hogy Kolozsváratt valami paizsgyártók vannak; mint-hogy udvara népe kopják dolgában megfogyatkozott, rendelte: „hogy azoktól a paizsgyártóktól a mi kopját kapnak, gyűjtsék egybe, szerezzenek hozzá kopjavasakat is szegestől s küldjék Szamosújvárra, teljesen s egészben megfizeti árát . . . Küldöttek — az van a rendeletre írva — 120 szál kopját, vasával, szegével együtt . . .“⁶⁾ 1619. octob. 19. meghagyta a fejedelem, hogy az

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 220. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 235. sz.

³⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 219. sz.

⁴⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 273. sz.

⁵⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 94. sz.

⁶⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 156. sz.

odavaló paizsgyártóval készíttessen a főbíró 200 szál kopját.¹⁾ 1626. jan. 1. rendelte: „hogy a kolozsvári kopjakészítők készítsenek 10 szép fuvallott kopját, nagy öreg gombokkal, igen szép aranyosan, s a mi solyákat udvari gyalogi számára rendelt. A brassaiaknak is meghagyta — írja a fejedelem — hogy gyűrő, öklelni való kopjákat készítsenek és solyákat is, ha elhozzák Kolozsvárra, küldjék fel azokat is egyszerre.“²⁾ 1619. febr. 9. kőrís- vagy mogyorófából 44 tizedesnek való 5 sing hosszú dárda-nyelet rendelt, festve, gyantározva, és hozzá öt zászlófát, 3 öl hosszút.³⁾ Érdekes még s Kolozsvár iparosaira nézve hízegő a fejedelem egy 1619. jun. 6. kelt parancslevele, melyben írta: „hogy ámbár Kerekes Pál [*kerékgyártó mester*] mívét elhagyván, a kolozsvári senatorok rendébe vétetett fel és kebeleztetett be; mindazáltal mivel itt a *Kendervárban* [?] fogott lakni ennekelőtte, a fejedelem megparancsolta, hogy két jó kerekes mesterembert vevén maga mellé, azonnal menjen le Fejérvárra, a fejedelem a *Farkas álgyu* [*igy*] agyát akarja megújítatni, igazgassa azon mesterembereket annak elkészítésében.“⁴⁾

A *kereskedelem* biztosítására a város kedvezményeket eszközölt ki, szabályozása végett állandó vám- és 30-adi szabályzat hozott be. Ezt a kereskedők panasza s az ország anyagi érdekei tették szükségessé, hogy a vámszedési önkényes eljárás a kereskedőket és fejedelmi kincstárt meg ne károsítsa. A vámszabályzatot a fejedelmi kincstár számtartója [*Rationum Fiscalium Exactor*] Jezernýczky János aláírása és pecsége alatt küldötték meg a városoknak, a vám- és 30-adi hivataloknak sat. s minthogy Kolozsváratt is volt ilyen, annak egy 1620-n kiadott példánya hozzá is elküldetett, a mit 1630. Katharina özvegy fejedelem-asszony, 1632., I. Rákóczi György fejedelem újabban kiadott. Én az elsőt közlöm egész kiterjedésében, a második kettőnek kevés eltéréseit térkimélés végett az illető vámczikkeknél megjegyezvén. E vámszabályzat szól I. a *barmokról*, II. *bőrökről*, III. *béllésekről* és *subákról*, IV. *posztóról*, V. *selyemáruról* [*marháról*], VI. *gyolcsról* és *vásznonról*, VII. *faszerszámról*, VIII. *olvadó állatokról*. Ez alatt értetett:

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 229. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 287. sz.

³⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 265. sz.

⁴⁾ Városi levéltár. Fasc. III. 255. sz.

a malozsa, ramfoll [?], pirio [?], bor, méz, ser, váradi és erdélyi eczet, égett bor, mőcsolaj, viasz, szappan, faggyu. IX. a *fedelekről* és *ruhákról*. Ez alatt értetett: morvai öreg köz és paraszt fedél [?], fekete vőgű fedél [talán takaró?] szőnyeg, paplan, köpenyeg, süveg, pokrócz, konicza [?], guba, lasnak, nemez, tarisznya, török heveder, kalán [?], gyapju, kefe, gyapotfonal, öv, szőr, X. *sós halakról*, XI. *érezekről*, XII. [saláta] *veteményekről vagy gabonáról*, XIII. *kőtelekről*, XIV. *bagaria szij hámozokról és egyéb görög marhákról*. Meg volt határozva: miről mennyi vám vétessék a 30-adokon? Az arany és közmaiczra és aranyos selyem marhára nézve kimondatott, hogy ettől árra szerint vegyék a 30-adot. E vámszabályzat rendkívül tanuságos; mutatja, hogy a levantei-velencei kereskedés útja Erdélyen és Kolozsváron ment át. Erdély önálló közgazdasági politikáját, szükségeiben nyilvánuló magas miveltségi fokát s lakosainak gazdagságát mutatja kereskedelme nagy kiterjedése és sűrű érintkezése Magyarországgal, Béccsel, Német- és Lengyelországgal, Velenczével, Konstantinápolylyal. A vámtételek szabad kereskedési vagy védelmi irányáról itélnem nem lehet, nem levén ismeretesek előttem más országok vámtarifái. Azonban alig lehet kétség iránta, hogy abban az időben a fiskális szempont volt a fő és a belföldi termelés és iparczikkek védelme csak másodsorban s oly czikkeknél jött tekintetbe, a mikkel a fejedelmi fiskus is kereskedett: méz, viasz, kéneső, szarvasmarha sat. A hazai ipar csecsemő korára, de a társadalom jóllétére enged következtetést Kolozsvárnak a kelet és nyugat legdrágább gyári áruczikkeivel nagyban folytatott kereskedése: hogy férfi és nő ruháknál gránátot, skarlátot, purgamált és karasiát, a posztók közül a hazában készült iglói, fejevári, brassai, külföldiek közül angol, olasz, lebergi, boroszlói, troppau, ulmi, cserkesz gyártmányt: a selyem- és bársony áruvilágból mindenféle színű aranyos, dupla és tarka bársony, kamuka, atlacz, tafota, tibet és bibor, karnas és török selyemszövetek, a vásznak közül erdélyi, bártfai, lengyel, török, szines, zöld, tarka, sima és fodor, bruszszai bagazia, sáhos gyolcs; a fűszerek csaknem egész természeti országa kereskedés tárgya volt. Meglepő gazdagságával és új voltával a férfi- és nővilág ruházata: a nestes suba és süveg, róka és tengeri nyul málos gerezna, mente, köpeny, dolmány, palást sat. Pazar bőségre mutat a lőszerszámok nagy száma s fényűző kiállításai:

a fékagy, szijjheveder, lánczos kötőfók sat. Sajnálni lehet, hogy az akkori irodalom az ipar és kereskedelem műszavait föl nem jegyezte, s így ma egykoru leírások és szótár hiányában e kereskedelmi úgy mint nyelvi tekintetben nagybecsű vámszabályzat sok czikkét nem értjük: bámulunk rajtuk, mint egy letűnt világ emlékein, de gyönyörködni bennök nem tudunk. Egész sora van közlésében a szóknak és árucikkeknek, miknek megtudásához csak hosszas, tüzetes tanulmány juttatthatja el a tudóst úgy, mint az ipar és kereskedelem szakemberét.

A külkereskedés előmozdítása által jótékonyan hatott a fejedelem Kolozsvár jólétére s a pénzforgalom emelésére. „Látván országában a kereskedő rendnek az arany és ezüst pénzben való nagy fogyatkozását, a mi miatt külföldiek ide árut nem hoztak, 1627. jun. 28. kelt kedvezménylevelében Kolozsvár árus embereinek megengedte, hogy most és ezután is az országban akadálytalanul ezer ökröt vehessenek és azt — megfizetvén a törvény szerint fizetendőket — oda hajthassák ki, a hová akarják, s árával az országba kereskedelmi czikkeket hozzanak; de csak olyak élhessenek e kedvezménynyel, kik az országba a legszükségesebb árukat hozzák, ugmint posztót, selymet, arany fonalat, prémet, papírt és gyölcset s más oly szükségesekeket, melyek az ország árszabályzatában [*limitatio*] benne vannak.“¹⁾ Később 1628. május 27. újabb kedvezménylevelet adott az iránt: „hogy a kolozsváriaknak a mult évre engedélyezett ezer ökröből 224 elmaradván: azt ez évben pótlólag vásárolhassák meg s árán Bécsből árut hozzanak; egyszersmind meghagyta országa minden híveinek, vámszedőknek, 30-adosoknak, útak, révek öreinek stb., hogy őket ezen útjokban ne akadályozzák, hanem az általuk vett ökröket a fejedelem birodalmában békességesen megvenni s kihajtani vagy hajtatni engedjék...“²⁾ A fejedelem figyelme annyira kiterjedett a kolozsvári kereskedőkre, hogy 1628. hallván, hogy marhákat vásárolni mennek Lengyelországba: meghagyta nekik, hogy lengyel polturát vigyenek magukkal, nem aranyat vagy ezüstet, mert vehetnek avval is eleget...“³⁾ Kolozsvár kereskedelmi érdekei védelmére volt a közte és Mikola János szamosfalvi birtokos közt, vámfizetési

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXVI. sz.

³⁾ *Vár. levélt.* Fasc. III. 273. sz.

egyenetlenségek elenyésztetése végett, Kassai István fejedelmi ítélőmester előtt 1623. május 29. kötött azon egyezés: „hogy a kolozsváriak utóbbinak Szamosfalván levő, a fejedelemtől adományul nyert vámos hidján vámot ugyan ne fizessenek, de a mikor szükséges s az iránt általa vagy utódai által felszólítatnak, a hid megigazitásában résztvenni kötelesek, mit ha nem tesznek, Mikola Jánosnak joga lesz vámot szedni, valamint a kolozsváriaknak is kiváltságaikkal élni s magukat oltalmazni.“¹⁾ A kor jellemzésére szolgál Kolozsvár kereskedelmi életéből az, hogy a közönség 1627. ápr. 18. útasításul adta Eppel Mihály és Szöllősi Péter országgyűlési követeknek: „hogy szorgalmatoskodjanak abban, hogy a görögöknek a városban fonttal és singgel való folytonos árulás meg ne engedjék, mert ez szabadságuk ellen s a város lakosainak nagy kárára van.“²⁾

Másik az, hogy egy alkalommal Bágyoni, radnóthi fejedelmi uradalmi gondviselő Kolozsvár főbirájával levélben tudatta: „hogy a fejedelem nevében negyedfélszáz kis köből búzát küld be a kolozsvári piacra, s kérte, hogy míg az el nem adódik, másoknak búzát bevinni és eladni ne engedje meg.“³⁾ Mi lett eredménye a különös felhívásnak, további adatokra nem találtam... A kereskedelem mérvére történelmi tényekből következtethetünk. A fejedelem udvara és hitvese részére nem egyszer onnan rendelt meg oly árucikkeket, a miket máshol nem talált. 1616. márcz. 13. irta a főbirónak, hogy kerítsenek aranyos atlaczozt s küldjék Fogarasba;⁴⁾ jul. 31. ismét: „hogy szerelmes háznépe küld oda valami prémnek vásárlásáért, a bíró kerestessen meghitt embere által arany prémekeket és 2 font arany fonalat, a fejedelem maga kifizeti;“⁵⁾ egy szekérhez rendelt küldetni 8 bagaria bőrt, ha nem lenne, küldjön szép gyártott bőrt, öreget;⁶⁾ 1628. decemb. 28. megparancsolta a főbirónak: „hogy küldjön számára valami szép álarczokat és 25 szál strutz tollat; küldöttek 8 álarczot 18 forintban, 10 szál strutz tollat 17 forintban, ismét 9 szálat 3 forintban; átvette Kis Pál a

¹⁾ OKLEVÉLT. CXX. sz.

²⁾ Városi levélt. F. II. 87. sz.

³⁾ Városi levélt. F. II. 91. sz.

⁴⁾ Városi levélt. F. III. 165. sz.

⁵⁾ Városi levélt. F. III. 169. sz.

⁶⁾ Városi levélt. F. III. 168. sz.

fejedelem postája, meghagyta a birónak, hogy senkinek ne jelent-
sék.“¹⁾ A kereskedő osztály vállalkozási szellemét s míveltségét is
tények igazolják. Az *elsőre nyomatékos példa* *Lisbona Gerard*, kolozsvári
polgár szerződése, a ki *Viczei Péter* polgártársától a *lápossi bányák*
mívelésére 1603 frt és 95 pénzt vett fel kölcsön a kolozs-monostori
konvent előtt 1616 május 24. kötött szerződésnél fogva, oly módon,
hogy szent Mihálynapra megfizeti folyó készpénzben: az aranyat 2 frt
és 10 denárban számítva 500 forintig, 1200 frtot ólomban, 120
mázsát számítva érette, tehát egy mázsáért 10 frtot, a hátralék 803
forint 95 denárt nyers ezüstben vagy kénesőben, egy pondust vagy
mázsát 80 magyar forintban számítva. A kölcsönvevő már koráb-
ban is vett volt fel pénzt, a mit a szerződésben hátrább számba
vevén: egész tartozása 2503 frt 95 denárt tett.²⁾ A másodikra is
meggyőző bizonyíték az, hogy kereskedéssel foglalkozó polgárok
a fejedelemtől néha megbízást nyertek külföldön levő dolgai
igazitására, olykor megkérdezte őket útjukban tett tapasztalataik
és a politikai hírek felől. 1615. ápril 21. meghagyta a fejedelem a
főbirónak: „hogy Fenesi György alá, a kit Lengyelországba küld,
vegyenek egy vastag útas paripát nyergestől s fékestől; vettek 16
forinton.“³⁾ 1617. márcz. 18. írta a főbirónak, hogy értesült, hogy
Lengyelországból most jött haza három árus ember: Rózsás
István, Viczei Tamás és Diosy Mihály; hagyja meg nekik —
ugymond — hogy menjenek alá Fejérvárra, hogy az odaki-
való állapotokról értekezzék velök; azt mondják — jegyzi meg
a fejedelem — a lengyelek nagy nyugtalanságban vannak a
tatárok miatt.“⁴⁾

A közönségnek az ország és fejedelem irányában való
tartozása: *adó fizetés, katona adás, fuvarozás, harminczadi s dézma-
hasznóbér* nem csekély, de rendszeres volt, törvényen alapult,
nagy hasznokért, becses polgári jogokért adatott kiegyenlítő
viszonzásul.

A *közdó*: 1614-n 350 frt, 1615-n 1000 frt, 1616-n 1200 frt,
1617-n 1600 frt, 1618-n 1800 frt, 1619-n 1440 frt, 1621-n 1600 frt,

¹⁾ *Városi levélt.* F. III. 283. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* kol. monost. konv. levélt. prot. F. 13. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* kol. monost. konv. levélt. F. III. 157. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* kol. monost. konv. levélt. F. III. 180. sz.

1622-n 1700 frt, 1623-n 2000 frt, 1624-től 1629-ig 2400 frt volt.¹⁾ Folyvást növekedett, de a fejedelem forrásokat teremtett, a fizetést saját nagy mérvű áruvásáraitól és középítkezéseivel megkönnyítette; fényes udvarával gyakran levén Kolozsvárat, ilyenkor kegyeivel elárasztotta, s tömérdek pénz jött a közönség közt forgalomba. Ehez járult a közjó, a nemzeti érdekek fontos tekintete: az ország önállásának megszilárdulása, határainak s a magyar hazának terjedése, a fejedelem győzelmes harcainak dicsősége, a mik Kolozsvár polgársága előtt mind számításba jövő nagy erkölcsi értékű jók s jóllétének tényezői voltak.

A *katonáskodási* kötelezettség és terüh is növekedett s csaknem rendszeressé, a közszellem mintegy harciassá vált. Kolozsvár e kötelezettségének háromképen tett eleget: a *czéhek* teljesen felszerelten tartották bástyaikat s szükség esetében védték; a *város* közpénztárából állandó darabontokat tartott és fizetett a kapuk őrizetére; a *közönség* esetről esetre bizonyos számú puskás gyalogot állított, felszerelt és a hadba menetelig, néha tovább is zsoldját rovatál útján fizette, nagy veszély idejében pedig minden polgár fölkelte a vár védelmére. Utóbbiakra nézve érdekes végzések vannak a közjegyzőkönyvekben. 1616. a febr. 19. közgyűlésben meghatározottat: ²⁾ „hogy a biró a három főkapuban — bármely szükségben van is a város — a 30 darabontot tartsa meg. Ezen kívül a kül- és bel-városnegyedkapitányok, tizedesek állassanak negyedeikből negyven szabadost, a város nevében minden szabadságot, városi adótól, szedés-vedéstől való mentességet igérvén nekik, hogy könnyebben rá adják magukat, hit alatt felvevén a szabadságot, hogy a mihelyt valahová indulniok kell, azon nap 600 frt pénzt vevén kezeikhez, indulhassanak; azt nekik minden óra mindaddig fizeti a város, mig kün lesznek. Azonban azért jó szerzőket: puskát, szablyát, szekerczét tartoznak szerezni, s mihelyt szükség, fegyveresen mind a negyvenen elé állani.“ A fejedelem 1615. jun. 18. Kendy István támadása alkalmából, feje, jószága és tisztessége elvesztése alatt megparancsolta Kolozsvár városának: „hogy valaki hazáját, abban való javait, feleségét, gyermekét sze-

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 251., 279., 326., 386., 435., 480., 490., 514., 541., 550., 561. II. VIII. k. 103., 117., 135., 238., 272., 325., 371., 486., 497. II.

²⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

reti, ezen parancsát teljesíteni el ne mulasztja, hanem a mint ennek előtte a lippai expeditiokor 100 gyalogot vetett volt ki rájuk: ugy most válogatott jó szerszámmal, puskával, szablyával fölkészült 200 gyalogot állítván, oly készen tartsa, hogy a mely órában kívántatik, oda, a hol szükséges, azonnal indulhassanak; ezenkívül megparancsolta a községnek is, hogy békességes megmaradásukért minden fegyverfogható fejenként és személy szerint [*viritim et capitatum*] készen legyen, hogy ha a szükség kívánja, fölkelhessen. A fejedelem maga is Kolozsvár felé indul, vigyázásban van, legyenek azon ők is, hogy mikor a második parancs érkezik, minden okvetlen ott lehessenek, a hol a szükség kívánja.“¹⁾ 1616. aug. 16. a száz-férfiak a fejedelem rendeletére a kirótt díj [*taxa*] befizetését és 100 gyalog állítását meghatározták. 1617. ismét 100-at kívánt a fejedelem, a száz-férfiak elengedtetését kérték, decemb. 20. engedtetett el oly módon, hogy a kiknek külső jószáguk van, szintén menjenek hadba. A közgyűlés kérte a fejedelmet, hogy ne kényszerítse őket személyes fölkelésre, de nem engedett; egy újabb gyűlésből ismét megújította azt, s felhozta, hogy kiváltságaik ellen van, miket régi szent királyoktól nyertek, azonban a 80 gyalog kiállítását elrendelte. A fejedelem — ugy látszik — ekkor engedett, de 1619. aug. 14. fenyegetve hagyta meg a 100 gyalog haladéktalan kiállítását. — „Maguk vehették eszökbe — írja — hogy eleitől fogva minden igyekezetével azon volt, hogy minél nagyobb csendességben és nyugalomban tartsa meg őket; de mivel a hírek nem hogy csendesednének, sőt napról-napra növekednek, elannyira, hogy a vigyázás igen szükséges, őket most meg nem kimélhette, hanem a mint más rendeket is intett, Kolozsvártól is 100 gyalogot rendel adatni; meghagyván szabadságaik és kiváltságaik elvesztése büntetése alatt, hogy 3 hónapra való zsolddal, elég porral, golyóbissal, jó puskával, szablyával és köntössel elkészítvén, a folyó hónap utolsó napjára Kolozsváratt okvetlen készen tartsa. A gyalogok pedig ne legyenek valami bujdosók, gyermekek és elszökhetők, hanem jó, hiteles és hadra való emberek, kivel tisztességet vallhassanak.“²⁾ A közgyűlés aug. 21. a gyors kiállítást a főbíró és tanács kötelességévé tette. 1626. jul. 17. ismét 100 gyalognak a radnóthi

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VII. köt. 209—211. ll.

²⁾ OKLEVÉLT. CXII. sz.

táborba küldését rendelte a fejedelem, az aug. 10-ki katonai szemlére [*mustra*]; de tudatta, hogy paraszt kaszásokat s hadra illetlen embereket be nem veszen, hanem illendő s hadba való legényeket s puskával és fegyverrel ellátottakat.¹⁾

A *fuvar* is súlyos polgári teher volt a sok háború, nagy katonai csapatszállítások, a fejedelem és követei s postái sűrű útazása miatt. A fejedelem 1614. márczius 14. Medgyesen kelt kiváltságlevelében megerősítette Kolozsvár fuvarozás iránti régi kiváltságát, melyben meg volt határozva: „hogy a fejedelmi udvarnak mennyi málháját, javait s holmijét, ugy a fejedelem mennyi postáját és követét s meddig tartoztak elszállítani, s végre hány lovat és szekeret adni? Ezen megerősítő levélben nemcsak határozottan ki volt fejezve, hogy a kolozsváriak nem tartoznak e terheket és postákat tovább vinni, mint Bánffy-Hunyadig és Egeresig, Közép-Szolnok-vármegyében Zilahig, Belső-Szolnokban Déésig, Tordavármegyében Tordáig, Marosszéken Maros-Vásárhelyig, hanem a megyék főtiszteinek, várparancsnokoknak, faluk, városok biráinak szigoruan meg volt hagyva, hogy Kolozsvár város polgárait ezen régi szabadságaikban meg ne károsítsák, hanem a hozzájuk érkezett kincstári terheket, postákat és követeket, kifogás és tekervényeskedés nélkül szállítsák tovább.“²⁾ A fejedelem később az e tekintetben való kiváltságadási felségi jogot a törvényhozás tárgyává tette s országgyűlésen intéztette el. Az 1616. ápril 17. — május 8-ki gyulafejérvári országgyűlés 14-ik t. czikke szerint a kolozsváriak a postáskodás miatti elviselhetlen súlyos megterheléseiket panaszolván, hogy t. i. lovaikat nem a hozzájuk közel eső postáig, a meddig tartoznának, de Váradig és Husztig kényszerítik menni, s benn az országban a meddig a posták akarják, addig vitetik magukat s így marhájokban sokat megbénítanak, sőt el is vesztk őket: az országgyűlés a fejedelem akaratjából végezte, hogy postai lovakat adni tovább mint eddig tartoztak, ezután se tartozzanak; minden postahelyek tartozzanak elegendő postalovakat adni, hogy abból fogyatkozás ne legyen, a mit a fejedelem is parancsoljon meg nekik.“³⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 285.

²⁾ OKLEVÉLT. CVII. sz.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Fml.* VII. köt. 325. l.

Kolozsvár *díj- és haszonbér-* [taxa, arenda] fizetéseiről a fejedelem és fiskusi jövedelmek főszámvevője aláírása alatt kelt két kimutatás tájékoz. „Az első 1616—17-ből való, a szerint a kivetés volt 4415 frt 81 dr., kifizettetett 4045 frt 25 dr., hátralék 70 frt 56 dr.“¹⁾ „A második 1620—21-ről készült s feltünteti Magyarország királya, Erdélyország fejedelme ő felsége díj-, 30-adi haszonbér és a város tizedhaszonbére mennyiségét, a mi 1622. jun. 16-ki összeszámitás szerint tett 4840 frtot, a bevétel 4262 frt 84¹/₂ drt., a hátralék 577 frt 15¹/₂ drt.“²⁾

A szellemi élet és művelődés eszköze, a nyomda és irodalom némi haladást, az iskola és egyház erőteljes fejlődést és nagy lendületet mutat. A kolozsvári sajtó magyar termékei: Enyedi György unitárius püspök latinul írt európai hírvű műve, mely Thoroczky Máthé unitárius püspöktől magyarra fordítottatott³⁾; néhány példányán 1620 évszám és új címlap van nyomva, de csak ez új, egyéb a korábbi 1619-ki kiadás.⁴⁾ Enyedi egy másik műve, egy költői fordítás.⁵⁾ Énekes könyv [az unitáriusoké], szerzője s éve ismeretlen.⁶⁾ Várfalvi Kósa János unitárius Catechesise 1623.⁷⁾ Ugyan annak más unitárius műve 1623.,⁸⁾ Radecius Bálint, a szász unitáriusok predikátora, később püspök, németül és latinul írt művei: Énekes könyv 1620⁹⁾ ajánlva Kolozsvár város fő- és királybirájának s tanácsának, nyomt. Makai R. János; másik műve a Házasságról 1620¹⁰⁾; harmadik: Kis Catechesis stb. írta régibb kiadásban a kolozsvári szász unitárius egyház részére, kiadta Makai

¹⁾ Kelt Gyula-Fejérv. jul. 28. 1617. Aláírva: G. Bethlen m. p. [P. H.] Városi levélt. Fasc. II. 57. sz.

²⁾ Aláírva: Jezerniczky János s. k. fejedelmi jöved. főszámvevője. [P. H.] Városi levélt. Fasc. II. 76. sz.

³⁾ *Az O és Új Testamentumbeli helyek Magyarázata* stb. Nyomatta a város Makai Nyirő János által. *Régi M. Könyvt.* 497. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* 503. sz.

⁵⁾ *Igen szép Historia . . . Sismondáról* stb. R. M. K. 541. sz.

⁶⁾ *Aytatos Isteni Dicséretok* stb. R. M. K. 529. sz.

⁷⁾ *Az Idvességnek fundamentumáról* stb. R. M. K. 530. sz.

⁸⁾ *Imádságos könyvecske* 1623. egybekötve az előbbi művel. R. M. K. 531. sz.

⁹⁾ *Geistliche Gesänge* stb. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 402. sz.

¹⁰⁾ *De Matrimonio Tractatus.* stb. Nyomt. Makai. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 417. sz.

R. János.¹⁾ Radecius negyedik műve *Kornis Judith* felett szent Erzsébeten 1621. tartott dicsbeszéd, mellékelve: *Varsolczi János* kolozsvári unitárius nagyobb iskolai lector *dicsverse*;²⁾ ötödik: *Az egyházi fegyelemről*. 1626.³⁾ Reformált hitvallásuak magyar művei: *Melothai Nyilas István* Agendájának újabb kiadásai 1621-ből,⁴⁾ 1622-ből⁵⁾; *Huszi Péter* Aeneise újabb kiadása 1624; ⁶⁾ *Szaleméry Fábrius István* Partenius-fordítása, 2-ik kiadás 1627.⁷⁾ Igen szép könyvecske, mely *Cato*-nak neveztetik stb. 1620.⁸⁾ Ugyanaz latin kiadásban 1620.⁹⁾ Jansonius műve a *Visiohokról* 1625. stb.¹⁰⁾ Tizenöt év alatt négy eredeti első kiadásu magyar hittani mű, 5 latin eredeti, 2 német eredeti, 6 fordítás és újabb kiadás.

Az *oktatásügynek* Kolozsváratt a három vallásfelekezet szerint három felé válása, ezen túlra három irányban teszi szükségessé a nyomozódást. A r. katolikusoknak megengedettett, hogy kolozsmonostoron iskolát állítsanak, s ők nem késték élni a rég nélkülözött joggal. Fellépésök egyszerre versenyt ébresztett a más két hitvallásuaknál. Bethlen fejedelem azon törvény kedvezményét is kiterjesztette rájuk, hogy a hol többségben vannak, a templom legyen övék. Az 1615. sept. 27. — octob. 13. kolozsvári országgyűlés 34-ik t.-cikkében a r. katolikusok kérésére ez elv alkalmazásául meghatározta: „hogy mivel törvény van róla, hogy a hol melyik fél többségben van, azé legyen a templom, a fejedelem

¹⁾ *Catechesis* [der Kleine] stb. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 403. sz.

²⁾ *Illustrissimae Foeminae Judithae Kornis... Laudatio* stb.

Epicidium a Johanne M. Varsolczi... in Szent Erzsébet recitatum. Pridie Calend. apr. [márcz. 31] Nyomt. Makai. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 418. sz.

Fosztó Uzoni István. Histor. Eccl. Unitarior. [M. S.] II. köt. 249. l.

³⁾ *Disciplina Ecclesiastica*, bővit. kiad. Nyom. Kolozsv. II. k. 448. sz.

⁴⁾ *Agenda*, azaz, az Anyaszentegyházbeli szolgálat szerint való Cselekedet. stb. Nyom. Makai Ny. János. *Régi M. Könyvt.* 515. sz.

⁵⁾ *Ugyanaz* 515. sz.

⁶⁾ *Aeneis*, az az, az *Trójai Eneas herczeg dolgai* stb. Nyomt. Kolozsv. Heltai Anna assz. műhelyében Szilvási András 542. sz.

⁷⁾ *De Amatoriis affectionibus* sat. R. M. K. 562. sz.

⁸⁾ *Libellus Elegantissimus* stb. Nyomt. Makai R. János, újabb kiadás. *Régi M. Könyvtár* 504. sz.

⁹⁾ *Cato*, *Libellus elegantissimus* stb. Nyomt. Makai. *Régi M. Könyvt.* 504. sz.

¹⁰⁾ *Jansonius* [Robertus] *Brevis Dissertatio de Visionibus* stb. Utánnomat. *Régi M. Könyvt.* II. köt. 426. sz.

megengedte, hogy Somlyón és Udvarhelyen, ha többen vannak, a templom legyen övék, a papi telekkel és dézmanegyeddél együtt, de addig ne léphessenek birtokába, míg a másíknak Oratoriumokat nem építnek; a kolozs-monostori és tövisi templomokat is nekik engedte a fejedelem.“¹⁾ Gál Péter, császári biztos, követ-ségben levén 1623. Kolozsváratt a fejedelemmél, június hónapi ott mulatása alatt szerzett tapasztalatairól hivatalos jelentést tett Bécsbe, melyben azt írja: „hogy a pápisták most ott ben jó állapotban vannak, az ő templomuk rakva hallgatókkal, ő maga is a fejedelem most az pünkösdi ünnepére oda adta vala minden musikásit a katolikus templomban mindennap a nagy misékre.“ A fejedelem az mondja — írja a követ — ő nem gondol vele, akár ki mit higyen. Én meg esküdtem volt — ugymond — a fejedelemségre bejöttemkor arra, hogy minden rendnek szabad religioja legyen. Én az Ariánusokat felette igen gyűlölöm, és ha mit cselekedném fogadásom ellen, tehát legörömeštebb őket üzném ki országomból. De maradjon helyen fogadásom.“²⁾ Tanár Vass József szintily kedvezően itéli meg a jezsuitáknak és r. katolikusoknak e fejedelem korabeli állapotát.

„Bethlen G. az 1613. nov. 27-én Kolozsváratt tartott országgyűlés törvényeivel összhangzólag külön oklevélben biztosította a r. kath. hitvallás szabad gyakorlatát, melyben a kolozsmonostori zárdáról mely 1588. óta csaknem haszonvehetlenül bezárva tartatott, ugy nyilatkozott, hogy jöllehet 1610. márcz. 25. a besztercei országgyűlésen a római hitvallás gyakorlása némely helyeken megtiltatott és az akkor megnevezett zárdák, egyházak és monostorok bezárattak; de azon t.-czikk a r. császár ő felsége felszólítására elébb ellenkező rendelvény, később a kolozsvári országgyűlésen hozott törvény által megsemmisítetvén: a római hitvallás szabad gyakorlása megengedtetett. A fejedelem is a kk. és rr. végzésébe beleegyezett s 1615. nov. 14. Medgyesen kelt kegylevelében megengedte, hogy ők a Monostoron épült zárdát kinyithassák, bele mehessenek, oda papokat vihessenek, élélmezhešsék. a r. hitvallás szerinti egyházi gyakorlatokra és szertartásokra szabadságuk legyen, s arra mindenképen felhatalmazottak legyenek. A fejedelem

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VII. k. 287. l.

²⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. VIII. k. 143. l.

e kegyelmes rendeletére az erd. r. kath. vallás ügyei kedvező fordulatot nyertek, a tanoda tagjai összegyűltek s világi papok öltönyében, mint apostoli hatalommal felruházott hittérítők *Monostor, Szász-Fenes, Bács és Jegenye* falvakban elhelyeztettek. A monostori zárdában levők legott tanodát nyitottak, hova — a mint Szegedi írja — a r. kath. szülők seregenként küldötték gyermekeiket erkölcsi és tudományos kiképzés végett. Kezdetben a szülők kegyes adakozásából állhatott fenn a tanintézet s ekkor csak az alsóbb, de azután a felsőbb tudományokat is tanították. A fejedelem több év folytán segélylyel járult a tanoda éllemezéséhez. A következő fejedelmek alatt biztonságban élt a szerzet s virágzott a tanintézet, alaposan kiképzett honfiakat nevelve az egyháznak és honnak.“¹⁾

Bethlen Gábor fejedelem a Bocskai, Rákóczi és Báthori Gábor vallásügyi politikáját s a reformált egyháznak Kolozsvárattal megerősítését oly tervszerűen s óvatos előhaladással folytatta, a minnek sikere biztos: türelmet, sőt az unitáriusoknál több rokonszenvet tanusított ugyan a r. katolikusok iránt, de benn a városban a jezsuitáknak nem engedte meg tért foglalni; kiméletesen, de folyvást gyöngítette az unitáriusokat, önfelekezetét hatalmas anyagi és erkölcsi segélyével erősítve. Kálvin vallása nem éppen három évtized alatt, a két küzdő fél közé magát beékelve, tért foglalt, elszántan haladt előre s a fejedelmi pártfogás sikerei által híveiknek száma s tekintélye bámulatosan magasra emelkedett. A fejedelem az országgyűlésen tette meg érdekében a kezdeményezést. Ez határozta meg az 1614. febr. 23. — márcz. 16-iki gyula-fejérvári országgyűlés 4-ik t.-czikkében: „hogy a tanuló iskolákat, a mennyire minden hely értéke engedi, igyekezzenek helyreállítani és megépíteni.“²⁾ Felvilágosult értelem jelszava, melylyel a cselekvés jogát a fejedelem kezébe maga a nemzet adta. Ugy látszik, azonnal meg is kezdődött az. A szerződés maig nem ismeretes, de tény, hogy Kassai István fejedelmi tanácsos, Filstich Péter fejedelmi pénzváltó és kamaraispán s Kalmáncsehi János deák az Óvárban Poldner máskép Szabó András árvái házáat Jung András-

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. nyilv. . . . . Gymn. Évkönyvei . . . . .* 185^{6/7}. VI. füz. 12—13. II.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VI. k. 413. 1.

tól és feleségétől, a nevezett árvák édes anyjától bizonyos összeg pénzen megvették *a reformált hitv. deákok számára iskolának*. E ház napkelet felől az Óvár kőfalához volt ragasztva, szomszédai délről Nemezyártó Mihály, nyugat- és északról a mellette elmenő szoros út [*síkátor*]; kitűnik az Ombozy Pál és Eppel Mihály kolozsvári közügyigazgatóknak maguk és a városi lakók nevében 1614. octob. 6. Literati János és Ádám másképp Rázmán István kolozsmonostori levélkeresők előtt tett nyilatkozatából: „melyben e vásárnak ellene mondottak és ellene tiltakoztak, kijelentve, hogy azon házat a város kiváltsága és Unio-ja ellen a vásárlóknak birni nem engedik, annak a közterhek és adófizetés alól kivéte-tését el nem tűrik, hanem mostani állapotjában kívánják meg-tartatni, sőt a vásárlókat a ház megépítésétől és birásától is eltiltják.“ ¹⁾ Az itt délről szomszédnak irt Nemezyártó Mihály és társai Goeber Lőrincz, Harzi Mihály, Hertel Andrásné és Jánosné — valamennyien unitáriusok, 1634. febr. 9. megháborodott szívvel panaszták a város főbirája és tanácsa előtt: „hogy a mely iskolát a kálvinisták az elmúlt időben az Óvárban az ő szomszéd-ságukban építeni kezdettek, ők már az építéskor látván az abból rájuk következő nyavalyát, veszekedést és boszuságot, két szem-tanút kértek ki annak megvizsgálására, s azok meghatározták, hogy annak a kőfalnak mindenfelől való ruináit, lyukait kővel, mészszel, jó tömérdeken, mind a zsendely aljáig berakják, hogy a tanulók senki udvarára ne kandikálhassanak, a mire a megneve-zett kálvinista oculatorok magukat ígérték sőt kötelezték is, s meghagyták az egyházfiaknak, hogy a kőfalon feljül levő héjazaton csináltassanak öreg ablakokat, hogy a világosság szolgáljon be a kamarákba, s ma ugy is van. De a becsinálás csak imigy amigy történt, az agyaggal s holmi apró kövekkel berakott lyukakat a pajkos deákok kibonták és a szomszédok udvarára hányták, ugy, hogy némelyeket Isten oltalmazott meg a haláltól. A deákok a kőfalakra felállván: feleségeinkre, leányainkra vigyorognak, s nem tisztességes deákhöz, de hajduhoz illő beszédekkel illetik őket. Ők és prédikátoraik is azon vannak, hogy némelyiket házából kitur-hassák. Tovább nem tűrhetik, eddig is csak azért tűrték, hogy

¹⁾ *Orsz. levélt.* kolozs-mon. konv. levélt. *Claudiopolis* feliratu fiók eredetijéből.

háborúságra okot ne adjanak. Nehányszor panaszoltak már a tanácsnál, hogy a romlást csináltassák meg s az ifjuságot tartsák nagyobb tilalom alatt; a város kőfalait az egyházfiak meg is csináltatták, de azért a rombolás mindig tart; már annyira rontották a maguk közét s zsendelyes héjazatját, hogy iskolájokból szabadon járhatnak le hozzájuk s udvaraikra; békóba vert foglyok is mentek át azon hid-utczára, sőt a város tömlőczéből halálra ítélt megszökött rabot is fogtak el, a kik az iskola kőfalán szabadultak ki. Tűzifajokat is lopton-lopják az ifjak, zsendelyes héjazatukat szaggatják s elégetik. Szégyenlik a deákok miatt rajtok történeteket papirosra írni. Tiltakoznak s könyörögnek a bíró és tanács előtt most utoljára, s kéri, vegyék elejét a jövő veszedelemnek, hogy békében maradhassanak meg házaikban, mert tovább e violentiákat el nem szenvedik, ha mi esik rajtuk, tulajdonítsák maguknak. Ezeket pedig j. könyvre vétetni kérték.“¹⁾ E két adat összevetése bővebben tájékoz a reformált hitűek óvári iskolájának Báthori Gábor fejedelem alatti helye és későbbi gyarapodása iránt, s megvilágítja azon eddigi homályos tudást²⁾, hogy a fejedelem valóban az *óvári új iskolát* adományozta a reformált hitűeknek. Igazolja ezt Bethlen G. fejed. 1615. febr. 20. kelt parancslevele is, melyben írta Kolozsvár főbírájának és tanácsának: „hogy emlékezhetnek minemű 300 frt van adva az orthodoxa religion levő kolozsvári híveinek az odavaló 30-adról, melyet — a mint érti — még eddig nem adtak ki; meghagyta azért, hogy mivel kántorházok, iskolájok építésére naponta sok kiadásuk van, s prédikátoraiknak és mestereiknek nem keveset fizetnek: látván levelét, azon 300 forintot a 30-adról azonnal fogyatkozás nélkül adják ki.“³⁾ Ebből nem tűnik ki: Bethlen fejedelem adta-e a 300 frtot vagy előde? de 1617-ki megerősítő levele az előbbinek adománylevelét jelöli meg jogalapként, a miből az következik, hogy ő az előtt nem erősítette meg, hihetően azért, mert biztosabbnak vélte a Báthori-

¹⁾ OKLEVÉLT. CXXXV. sz. Hiányosan közölve a *kol. ev. ref. főtanoda régibb és legújabb Tört.* 1876. 23—24. ll.

²⁾ *A kol. ev. ref. eklézsia Tört.* 1829. 13. l.

A kolozsv. ev. ref. főtanoda Tört. 22. l.

³⁾ *Husztí András: Origo Trium in Traussily. Reformator. Gymnasior.* 9. l.

A kolozsv. ev. ref. főtanoda Tört. 19. l.

adományra hivatkozást, minthogy alatta az ily javaknak a fiskus birtokába visszaváltása és visszaszerzése törvényben mondatott ki. Ismerem azonban konventi átiratban egy 1617-ki adománylevelét, melyben Báthori Gábornak mind a kolozsvári dózma felerészének, mind a 30-adi haszonbérnek az óvári iskola javára tett adományozását alakszerű adománylevélbe foglalva adta ki és megerősítette. A kettőt sokan összetévesztik. ¹⁾ Báthori fejedelem dézmát illető adománya 1610. decemb. 31. kelt, a kolozsv. ev. ref. eklézsia azt az 1773. jun. 28. tartott Productionale Forumon eredetiben bemutatta, s ez alapon nyerte meg dézma követelését. Ez tehát még akkor létezett, de a 30-adi jövedelemről kelt adománylevél nem forgott fenn. Bethlen fejedelem azon írók szerint 1614. május 10. a mondott óvári iskolának a Kolozsvár szükségére adományozott 30-adi jövedelemből 300 forintot ajándékozott. ²⁾ Én ezt nem láttam, sőt azt hiszem, hogy itt a fejedelem 1617. ápr. 28-ki megerősítése forog fenn. Ime ez az. „Ámbár — ugymond — mindig arra volt irányozva gondolata, hogy nemcsak azok, a kik az erény szeretete és ösztönzése által fölgerjesztve iránta és Erdélyország iránt állhatatos és kétségbe nem vonható hűségök s engedelmeségök által magukat folyvást érdemesíteni törekednek, a boldog emlékezetű fejedelmek nyomdokát követvén, hűségöknek megfelelő fejedelmi bőkezűséggel jutalmaztassanak, sőt azok is, a kik természetök gyarlósága és egyszerűsége miatt jeles tettekkel kitűnni nincsenek eltökélve, bőkezű adomány s méltó jutalom tüzével az erény magaslatára s jeles tettek megkísérlésére serkentessenek: a kegyelemnek a fejedelmi méltósághoz illő ez és más ily kötetmei között nem vélte utolsónak azt is, hogy a jeles tudományok tanulóit, főleg azokat, a kik az egyedül igaz [orthodox] vallásért égnék, nemcsak az iskolák, de a keresztény eklézsiák segélyezése által is teljes igyekezettel előmozdítsa, elhatározván: hogyha a halandóság törvénye szerint a bölcsességben kitűnő előjárók kihalnak, az úr mezején való munkában s a szentségek hirdetésében soraik között újak támadjanak. S miután a fejedelem látja, hogy kedves hazája és országa, Erdély már néhány év leforgása óta a

¹⁾ Huszti, Szilágyi F., Szalárdi, Szász Gerő, Szabó Sámuel.

²⁾ Szilágyi Fer. idézett műve 14., Szabó Sámuel idézett műve 19., Szász Gerő idézett műve 13. l.

hadak vészes hullámaintól ezerfőleképen levén csapdosva és kipusztítva, nemcsak bölcs férfiakban, de közepes tudósokban is rendkívül szükölködik, kötelességének ismerte, hogy hirneves Kolozsvár városában fejedelmileg segélyezett ifjaknak tudományokban való előmenetelére és hasznára s az egyedül igaz vallásnak mintegy koronájául legelső alkalommal Akadémia állításáról gondoskodik. E végre a fejedelem Kolozsvár városának egész dézmanegyedét, mely egy ideig a gyula-fejérvári várhoz szokott beszolgáltatni, s melyet az 1615. sept. 27-ki országgyűlés a fejedelmi fiskus javai közé sorozott, de boldog emlékezetű előde, Báthori Gábor erdélyi fejedelem úr már az előtt az említett Kolozsvár városában levő egyedül igaz vallás iskolája tanulóinak ajándékozta volt, ezen dézmanegyedet valamint a kolozsvári 30-adi jövedelemből 300 m. forintot, nem mint eddig, két ízben, de saját elhatározása szerint, egyszerre, t. i. minden évben szent György vértanu napján az említett iskola növendékeinek s örököseiknek örökösen adta, ajándékozta és adományozta s kiszolgáltatni és kifizetni határozta, adománylevele elején levő ezen cím alatt: [*Ez iskola örökös öröksége vagyok, a ki ezen és más javaimat máshová fordítja, töröltessék ki az élők könyvéből!*] egyszersmind pedig Balássy Ferencznek, az erdélyi dézmák haszonbérletjének s hivatalában utódainak, a vármegyék fő- és alispánjainak, a kolozsvári tizedszedőknek és 30-adosnak megparancsolta, hogy a mondott dézmanegyedet, a megnevezett kolozsvári egyedül igaz vallás gymnasiuma vagy iskolája növendékei javára felszedjék, összegyűjtsék s arendafizetés nélkül kiszolgáltassák, nemkülönben az említett 300 m. forintot a kolozsvári 30-adi jövedelemből, újabb parancsot vagy levelet nem várva, de ezt párban maguknak megtartva, szolgáltatassák ki és fizessék meg.“¹⁾ Ez alkalmas a kételyt eloszlatni.

A fejedelemnek Akadémia-alapítási céljára másik nagy következményű ténye volt az, midőn előterjesztésére 1622. Kolozsváratt a május 1—23-ki országgyűlés 6-ik törvényczikkében, azon indító okból, hogy — a mint látják — a tudós emberek, kik a hazának sok fő dolgában hasznosan szolgáltak, az elmúlt idők viszontagságai közt közülök elfogyatkoztak, a mi miatt, ha gondviselés rá nem lesz, az ország és maradékaik veszedelmes állapotra jut-

¹⁾ OKLEVÉLT. CIX. sz.

hatnak, s nem levén támaszuk, kik utánuk nehéz időben következzenek: helyeselték és dicsérték a fejedelem azon kegyelmes rendelkezését, hogy ámbár ily dolog békés helyet és állapotot kíván, Erdélyt pedig gyakran érik erős megrázkódás és nagy változások, egy köz Akadémia építéséről gondoskodott. „Tetszik az országnak — így szól a törvény — hogy a fejedelem által tervezett Akadémia Kolozsváratt legyen a pápistáktól hivatott farkas-utczai klastrom helyén, mely most üres és puszta áll, oly feltétellel és örök állandóságú végzéssel, hogy ha Isten a fejedelmet rá segíti annak felépítésére és helyben állítására, tudós emberekkel, professorokkal annak módja szerint ellátván, azoktól semmi időben és változásokban, se semmi okért azután következő fejedelmek és egyéb rendek soha el ne vegyék, s ne idegenítsék el hozzá rendelt jövedelmeikkel együtt, hanem a rendelkezések szerint álljon és maradjon meg mostani erejében ország közbiztsága szerint, melyet örök törvénynek [*perpetuum statutum*] jelentettek ki közbiztsággal és szavazattal.“¹⁾ E törvényben a templom-átadás nem volt kifejezve, de miután az a zárdával összekapcsolva egy testet alkotott, nem vonható kétségbe, hogy egyidejűleg az is átadatott, helyreállítása és adományozása azonban később történt. Egykoru emlékiratok szerint,²⁾ e nagylelkű kegyességi ténnyel a fejedelem épen akkor Kolozsváratt meghalt első neje Károlyi Zsuzsánna emlékének kívánt áldozni. Főleg a reformált hitű egyházi irók mind így fogták fel azt. Erre azonban világos adat nincs. . . . A fejedelem Akadémia-állítási szándéka régibb, s az országgyűlés és a fejedelemné itteni halála egy időben történte véletlenség. A fejedelem ezt vallásának és egyházának Kolozsváratt végleges megalapítása és megszilárdítása végett tette, vezérelve fontos politikai és vallási indító okok, ösztönöztetve udvari papjai által, a kiknek szelleme látszik úgy a fejedelem adománylevelei tartalmán és irmodorán, mint a törvény szövegén, a mint János Zsigmond alapítványlevelein is meglátszott a Dávid Ferencz és Blandrata, Báthori Istvánén és Kristófén a jezsuiták szelleme s vallásos érzületek kifejezése. Feltűnő benne az az előre látó eszély, a mi a fejedelem minden tettét, a bátorság, a mi a reformáltak kezdeményezéseit

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 96—97. ll.

²⁾ *A kolozsv. ev. ref. templom Története.* 31. l.

a tudományos téren s támadásukat a politikai harcokban jellemzi, s kockázattól sem engedí vissza rettenni. Ki van ez adományban mondva a visszavonhatlanság, lekötelezve megtartására minden következő fejedelem, a reformált vallás egyedül igaz-volta [*orthodoxia*] — a mi kritika és tudományos megállapítás dolga — a nép előtt törvényben van mintegy kanonizálva s a közszellemre octroyálva. A farkas-utczai zárda cz új rendeltetése az ugyanott volt Báthori-féle jezsuita collegiumnak onnan végkép eltűnését jelenti. Loyola helyére Kalvin! . . . Nem szólnak többé az emlékek e tájon jezsuita iskoláról és r. kath. isteni tiszteletről. A reformatio erős védvárává alakult idővel e hely. Helvéczia hitvallása szólalt meg a templomban, protestáns tanok és hazafias nemzeti érzület a zárda — iskolává alakított — falai között, a mi új korszakot alkot a város történetében.

Én a farkas-utczai templom adományozásáról külön fejedelmi adomány létezését nem tudom; más alakban, a mint fennebb érintve volt, létét sem hiszem. A reformált hitűek kolozsvári főtanodája levéltárában husz év előtt, midőn nekem erre gróf Mikó Imre — az irók és tudomány nagy Mecenása — kutatási engedélyt adott, találtam egy, mult századi keletű, fél ivnyi egyszerű másolatot, közepén végig kettőbe hasadva, a négybe tört félív felső részének bal fele el volt veszve [*legalább nekem előadni nem tudták*], másik felén az alább látható és azok a sorok voltak megmaradva, a mik faragott márványköbe vésve, azon adomány emlékét tartották fenn, melylyel Báthori Gábor fejedelem a romban levő óvári templomot a kolozsvári ev. ref. egyháznak adományozta. Ez alá van írva egy más hasonló *Emlékirat* szövege 1626-ról, mely Bethlen Gábor fejedelem ama nagylelkű kegyét dicsőíti, melylyel a belfarkas-utczai templom iránt ennek felékesítése és adományozása által viseltetett. ¹⁾

¹⁾ „ _____

et individuae Trinitatis

6 etc.

Providentiaque singulari ac ad omnem
ann celebranda

itate

di Bathoreorum Familia

et Valachiae Transalpinae Principis

i et Siculorum

Sajnálom, hogy az illetők e becses *Emlékiratok* leírásában azoknak a köven volt *eredeti betű alakjait* mellőzve, ily szabályellenesen, s a jó ízléssel nem egyezőleg hagyták azokat ránk, sőt az *Emlék-kőről* sem értesítnek bővebben; de én segíteni rajta nem tud-

_____ tis
_____ Hoc
_____ squalidum usuique profano appli —
_____ legitimo Publico etiam Regni
_____ o accedente
_____ stitutum
Domus Orationum.“

Kiegészítve *Huszi István* szerint, ez *Emlékirat* ép korában ez volt:

In nomine sacrosanctae et individuae Trinitatis

1612.

Pia cura et Paterna sollicitudine providentiaque singulari ac ad omnem
posteritatis memoriam celebranda
liberalitate

Ex Incluta et vetustissima Bathoreorum Familia

Oriundi

Seremissimi Principis, Dei Gratia Transilvaniae et Valachiae Transalpinae
Principis, Partium Regni Hungariae Domini et Siculorum
Comitis

Templum hoc

Tot annorum spatio desolatum, situ squalidum, usuique profano applicatum,
restauratum est ac usui suo legitimo Publico etiam Regni statuto accedente
restitutum.

Domus enim Domini est Domus Orationum.

Huszi: Origo trium in Transilv. Reformat. Gymnasior. 9. l.

Magyarul: „A szentséges-szent és megoszolhatatlan Háromság
nevében. 1612.

*Ezen, annyi évек során út elpusztult, ronda állapotban levő, s nem szent
célokra használt szentegyház, a Báthoriak nemes és régi nemzetéből származó
felséges fejedelem, Isten kegyelméből Erdély és Havasalföld Oláhország fejedelme,
Magyarország Réseinek ura, Székelyek ispánja kegyes gondja és atyai gondos-
kodása s különös előrelátása által — hozzá járulván az ország közvégeztése is —
minden következő nemzedékek előtt dicséretes bőkezűséggel helyre állítottatott
és törvényes rendeltetésének visszaadott.*

Mert az Urnak háza imádságnak háza.“

Alig érthető: miért nincs meg a feliratban az adományozó Báthori
Gábor fejedelem neve kifejezetten?

tam; valamint ugy az adományon, mint e feliratokon borongó homályt s irántuk a kritika által támasztható kételyt földeritnem nem sikerült. Reformált hitv. tudósok, kik az illető levéltár adataival rendelkeznek, egészítsék ki, s netaláni tévedéseimet igazítsák meg.

Reformált hitv. egyházi írók szerint [A kolozs. ev. ref. eklézsia *Története*. 1829. 15. l.] ez emlékkövet a kolozsvári ev. ref. egyház a fejedelem kegyességének örök emlékeül 1626. tétette be a bel-farkas-utczai templom falába a Báthori-emlékkő alá, akkor, midőn második nejét, Brandenburgi Katát Erdélybe hozták. ... Segesvári Bálint unitárius krónikairó Gyöngyösi András kolozsvári ev. ref. esperesnek 1612. decemb. 28. történt halálát emlékezetben hagyva, azt jegyezte meg róla, hogy igen deli ember volt, a ki azon igyekezett, hogy az unitáriusok birtokában levő piaczi nagy templomot nyerhesse meg a fejedelemtől [*Erd. Tört. Adat*. IV. 192.], de az —

Az elébbi félv papiron levő *Emlékirat* alatt 1626-ról e másik szintén latin *Emlékirat* volt:

„1626. In sempiternam insignis illius Beneficii memoriam, quo Serenissimus et Potentissimus Princeps, Dominus D. Gabriel, Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dnus et Siculorum Comes ac Opulviae et [*sic*] Ratiboriaeque Dux, Templum isthoc cum in Privato suo Statu, tum vero potissimum Principatum adeptus, persecutus est, et adauxit Proventus et Reditus ejus amplissimos, peculiari suo Diplomate superinde edito, in perpetuam Elemsynam, usibus ejusdem Templi et totius Sacri Ministerij, renovando, ordinando, conferendo, ac sub aeternae Damnationis Poena consecrando, Eccla Orthodoxa Claudiaea, Publicae posuit.“

Az ev. ref. főtanoda könyvtárában levő: *egyszerű másolatból*. Legalul későbbi időben ez van rá írva: „20 Julij 1694 in manus Petri Szilágyi p. t. Senioris Collegij Ref. Claudiopolitanj devenit, et Conservatorio ejusdem Coetus inscribitur sub. Nro 5.“ Hátírata ez: *Consignatio Collationis Magni Nominis Principis Gabrielis Báthori* 1612. 1626. [Az utóbbi év Bethlen fejedelemre vonatkozik.]

Magyarul:

„1626. Azon jeles jótétemény örök emlékezetére, melylyel felséges és hatalmas Bethlen Gábor úr és fejedelem, Isten kegyelméből római szent birodalmi és erdélyországi fejedelem, Magyarország Részeinek ura, Székelyek ispánja, Oppeln és Ratibor hercege ezen templom iránt viseltetett ugy magán ember korában, mint főleg azután, hogy a fejedelemséget elnyerte, jóvédelmeit és becétleit azokról adott külön hitlevele által növelte, azokat a templom és papság használatára megijítva, rendelve, adományozva s örök átokbüntetés alatt e czélra szentelve — a kolozsvári egyedül igaz hitű egyház közegyetértésből emelte.“

ugy látszik — a farkas-utczáinak odaadásával kívánta kielégíteni a számban és befolyásban gyarapodó reformáltak templom dolgában érzett szükségét.

Az óvári nagy iskolát [*gymnasium*], mely az unitáriusoké volt, de a város közönsége az alapítványokból és saját házi pénztárából tartotta fenn, lényeges változás érte — kezdete az egyházi és közoktatási ügyek intézése teljes megváltozásának. A mint előre látható volt, a reformált hitv. fejedelmek alatt Kolozsváratt hamar meggyarapodtak nemcsak a magyar, de a szász reformáltak is, a kik nemzeti nyelvökhöz az 1568-ki *Unio*-egyezménynél fogva szorosan ragaszkodván, mint egyenjogúak követelték, hogy szász prédikátorok s német isteni tiszteletök legyen, a mint van az unitárius és reformált magyaroknak. Kérték azért a fejedelmet, hogy az unitáriusok óvári iskolájában a János Zsigmond választott király által építettett nagy halltermet, az ugynevezett *apellatium*-ot — melyről fennebb volt emlékezés — isteni tisztelet tartására engedje nekik. A fejedelem teljesítette, s ekkor e terem iskolai rendeltetése megszűnvén, a reformált szászok templomává [*oratorium*] lett. Segesvári Bálint így adja elé ez eseményt: „1628. octob. 2. foglalták el a kálvinisták a felső *apellatium*-ot a fejedelem akaratóból a szászok számára, kinek 30 ablaka vala. Foglalók Filstich Péter aranyváltó [*cementes*] szász és Kassai István magyar nemzetű, mindkettő fejedelmi tanácsos, ¹⁾ és Kolozsváratt laktak. Ezek tanácslásából addig futották a fejedelmet, mignem meg kellett engednie . . . Mikor az ácsok nov. 18. a feljáró garádicsot a falba csinálták, az állás leszakada, három ácsosal együtt, kevés hujja, hogy egyik meg nem halt. . . Decemb. 3. prédikált először — írja ugyan ő — az *apellatium*-ban a szászoknak a hittagadó Gitschner Ádám, hidelvi fiu, a ki igaz hitét [*az unitáriust*] megtagadván, kálvinistává lőn, mindeneknek csúfjává tevé magát érette. . .“ ²⁾ Ily kifejezések minden felekezeti iróinál szokottak ama korban, mikor e krónika íratott. A mai idők felvilágosultsága s türelmessége, mely ilyetsem nem tesz, sem meg nem enged, inkább mosolyog, miut sem megbotránkozzék rajta. . . Az unitáriusok iskolái felől tájékoztatnak némileg a száz-férfiak közgyűlési

¹⁾ Filstich *kamaraispán* volt.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 195. l.

jegyzőkönyvei és az egyházi számadások. Jellemző az 1618. jun. 2-ki e tárgyú közgyűlési végzés. „Mint hogy az ifjuságnak idő után a városon szélyeljárásából sok gonoszság következik, végeztetett: hogy ezután 8 óra vagyis a takarodó harangozás után a városban fegyveres kézzel szélyel járni ne legyen szabad. . . . Kérik a száz-férfiak a bírót és tanácsot arra is, hogy mikor mestert [*rector*] hívnak az iskolához, adják eleibe, hogy a deákok az iskolában fegyvert ne tartsanak, hanem mind a kik most vannak az iskolában, mind a kik ezután jönnek, fegyvereket a mesterhez adják be, s mikor a városról elmennek, akkor adja ki; 8 óra után az iskolán kívül a városon szélyel járni senki se merjen, mert megfogván, a bíróhoz viszik s mások példájára megbüntetik. . . .”¹⁾ Mily nagy korokban jártak ekkor iskolába az ifjak! S mily vad és harcziás lehetett e kor!²⁾

Az unitárius egyház két jogosult versenytárrsal szemben védte fenyegetett létjogát s minden ponton kérdésessé vált, itt-ott

¹⁾ *A j. könyv eredetijéből.*

²⁾ Az 1624—1626-ki egyházi számadások érdekes történelmi adatokat szolgáltatnak. 1624. februárban — úgy látszik — az iskola fedele megromlott, mert az egyházi 12 pénzt adott ki a mendicansoknak, hogy a héjazatát lebontották. Ekkor sok javítás is történt. Mihály deáknak padszéket, Szentpéteri Istvánnak társával együtt 3 padszéket, Makai Dánielnek nádszéket, Ilyefalvi Péternek asztalfedeleket, s 10—12 benlakó köztanítónak különbözőket készíttettek; a szász seniornak adtak 3 fűrész deszkát, Árkosi János collaboratornak 5 szál deszkát, külön lakásán tett javításokra. 1625. az iskola elején, 1626. annak folytán vannak elősorolva a tett javítások. Sajnos, hogy ma csak ezek pótolják a hiányzó *Emlékiratokat*. . . . Aug. 22. — ugymond a számadó — a *szentpéteri iskolának* adott 16 fűrész deszkát, nov. 20. Ádám lectornak, a ki a szentélyben olvas, megcsináltatta az ablakramát; 1626. ápril 21. az iskolának a mely szobájában a szász kántor lakik, földét a tanács rendeletéből megdeszkáztatta; márcz. 24. Tordai János lectornak a mely házban lakik, a szükségzséket csináltatta meg, Szentmártoni István deáknak, a kántornak kemenezéjét, Sámuel prédikátornak ablakait, nov. 19. mindkét hallteremben az ablakokat borítottatta meg, a nagy hallteremben garádicsokat igazítottatott, decemb. 4. Almakereki Ferencz szász kántornak az iskolában a mely házban lakik, kemenezét csináltatott. . . . Ez apró részletekből a nagy iskola vagy gymnasium kiterjedését, beosztását és ez időbeli több tanítónak nevét tudjuk meg. Nemcsak számos ifju lakott itt ben, de a collaboratorok, lectorok, a magyar és szász kántor sat. Két hallterem volt: nagy és kisebb, s az iskola szükségzeit a bíró és tanács rendeletére a templom jövedelmeiből fedezték, tehát pártfogói jogot [*jus patronatus*] gyakoroltak. *Az eredeti számadásból*

megtámadott birtokát és előnyeit. A fejedelem felőle tett iménti nyilatkozatának ténye, s ugyanekkor az *anabaptisták*, konstantinápolyi és spanyol *zsídók* előtt országának megnyitása, megdöbrentő. A szombatosokra vonatkozó, a reformált hitvallású püspököknek más egyházakban is hivatalos látogatásra s fegyelmi eljárásra jogot adó, a templomokat és azok tartozandóságait a hívek nagyobb száma tulajdonának nyilvánító törvények első sorban ellenök irányultak. Mind ez őket szenvedő magatartásra s inkább önvédekezésre, mint cselekvésre ítálta. Ez jellemezte helyzetüket évek során át. . . . Csak érintve emyit, gondolkozási anyagul, az olvasó hasonlitsa össze ez egyház közállapotát a más kettőével, s megalkothatja itéletét. . . . Két történelmi becsü eseménynyel zárom be e részt.

Az egyik Boghner vagy Gellyén Imre, Kolozsvár legelőkelőbb polgárai egyikének, a másik Göcs Pál unitárius plebánusnak halála. Az elsőről így emlékezik meg kortársa, Segesvári Bálint . . . . . „1621. jun. 24. holt meg a hires, neves, nemzeti, becsületes kolozsvári bíró Gellyén máskép Boghner Imre, szásznemzetbeli, mely becsületes uramnak temetésén a gubernator Bethlen István is jelen volt, eltemették a nagy templomba, hol mind a két nemzetből való papok prédikációt tartottak; a temetés 26-kán volt; felesége után 4 hétig élt, a kolozsvári bíróságot 14 évig viselte sok háboruságos időkben, a maga javát sem szánta szeretett hazája mellett, csak hogy az ellenség haragját szállithassa és csendesíthesse. E nagy birodalmu ember magtalanul halt meg.“¹⁾ E férfi előkelő polgári származása, nagy értelmisége, megnyerő modora s vagyoni kedvező helyzete által fontos helyet töltött be Kolozsváratt. Azonkívül, hogy városi főhivatalokat s követségeket száma nélkül viselt, háza a fejedelmek, az ország nagyjai s küludvarok követei állandó tartózkodási helye volt mindig, midőn azok Kolozsváratt voltak. A Báthoriak, Bocskai és Bethlen fejedelmek a haza válságos helyzeteiben tanácsát megkérdezték s népszerűsége és befolyása által a közügyeknek helyes elintézését eszközölték, de ők is sok kegyelmöket tüntették ki iránta. Duló belháboruk idejében, Mihály vajda és Basta rémuralmai alatt közbenjáró, békéltető, sokszor villámhárító volt s chnyomóik haragja kitöréseit távol tartotta városától és polgártársaitól.

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 187—188. ll.

Ezekre vonatkozik — igazoltan — a krónikairó igaz jellemzése. . . . A másiknak halálát az 1622. márczius 8-ki közgyűlésben jelentette be a bíró, ajánlva a plebániai javak összeírására 6 tagu bizottságnak a jegyzővel együtt kiküldését. A temetés szombaton 9 órakor volt. ¹⁾ Hogy az egyház javai ne pusztuljanak, márcz. 15.

¹⁾ Az egybeírást márczius 11-n vitték véghez Raw [Szörös] Mátyás, Bontzidai Gergely, Filstich Lőrincz, Szabó András, Lang Tamás, Tsanádi János, Balck Mihály és Nyilas Gáspár száz-férfaik, s később ez összeírás szerint adatott át a plebánusi tisztt és lakás minden birtokaival együtt Radecius Bálint újonnan választott plebánusnak. Szinte egy századról ez a második összeírás, a mit láttam, közlése azért szükséges egyfelől, hogy az olvasó a kolozsvári unitárius plebánus ez időbeli vagyonáról fogalommal bírjon, s másfelől az 1716—18-ki templomelvételekor az ősi plebániához kiterjedése s a későbbi unitárius szerzemények csak ebből állapíthatók meg. . . . „Az örökségek közt van — szól az összeírás — egy köház a város főterén, a nyugati ház-sorban, délről a szabók, északról Balogh György házaik közt, szemben a nagy templommal, mely a plebánus állandó lakhelye. *Külső örökségek*: egy gyümölcsös kívül a város falain Monostor felé, a Szamos mellett, Gellyén Imre és Kamuthi Balázs kerteik közt. Másik kert szintén a vár falain kívül Monostorkapu felé, Hosszu Tamás és Acsi János kerteik közt, mely kert végénél foly el a Monostor felől jövő kis Szamos; van egy majorság birtok [*allodium*] Hidkapun kívül, azon hid mellett, mely a nagy Szamosra van építve, a hová a tized gabnából és borból ez idő szerint járó dézsmát összegyűjteni szokás. Van a *Tölgyes* nevű kaszáló, *Szucságh* nevű falu határán egy kis erdő, a miről levél van. *Szöllő* van: Szász-Fenesen Rögös [?] Márton és Cementes Kádár Mihály szöllői szomszédságában, 4 hold, többé-kevésbé megmivelt; Kolozsvár határán a *Lomb* vagy *Hendely* nevű szőlőhegyben Timár Bálint özvegye és Czaundert vagy Szabó Márton szőlőik szomszédságai közt; szintugy 2 hold a *Brét-főben*, Timár András és a város jegyzője szőlője szomszédsága közt, felhagyva; *Kömálban* Nyirő István özvegye szőlője szomszédságában egy darabocska szőlő, melynek kiterjedése nincs tudva; szintén azon szőlőhegyben, a régi malom helyéhez közel, a szent Erzsébet-kórháznak $\frac{3}{4}$ hold szőlője; végre a *Harsonyartban* három hold szőlő, melyből két holdat a meghalt plebánus engedelmeiből Csanádi Pál iskolaigazgató miveltetett, egyet pedig Nyirő József özvegye. *Szántóföldek*: a Nádas terén Filstich Péter és Szijgyártó Ambrus özvegye földeik szomszédsága közt 4 hold; a Nádas vize mellett Hidelve utcúja végén, Minerker Mihály és Nyireo Cezár [irva: *Csiaszár*] földeik szomszédságaikban hét hold, melyekbe hét köből buza fér bele; a *Kajántó*-ban Kassai István ur és a közút szomszédsági közt öt köblös, ugyanannyi hold szántóföld, melynek végében van Lakatos György szántóföldje. *Halastó* a *Szopor* nevű határban, elég nagy, mely elődoinek

mindjárt plebánus választásra gyűltek össze, s minthogy az *Unio* szerint a száz nemzet következett, mindkét nemzet egyenlő szavazatával Radecius Bálint püspök választotta a város plebánusává, hat öreg száz-férfit küldöttek üdvözlésére, s a gyűlésbe meghívására. Elcinte gyöngeségével és sokféle tiszte teendőivel mentegőzött; gondolják meg jobban a dolgot — mondá — s válaszszeretnek mást helyette, kéré a város küldötteit. Ezek kijelentették, hogy ez másképp nem lehet, a száz-férfiak végzése meg nem változhatik, ne vesse meg a választást és hívásukat; ha ki akarja magát menteni, tegye a város gyűlésében. Erre ugy nyilatkozott, hogy felmegy ugyan a gyűlésbe, de nem azért, hogy a kínált tiszte elfogadjja, hanem hogy magát alóla feloldoztassa. Ezt a küldöttek jelentvén, azon útasítással bocsáttattak vissza, hogy ne egyedül, de a plebánussal térjenek oda meg. A választott engedett és fölment a felső tanácsba, a papi rend az alsóban maradván; beléptével az egész várost röviden válogatott szókkal üdvözölte, a mire a bíró Raw Mátyás felelt; ezután jobbra a nagy ablak fölöl helyet mutatott neki, s midőn leült, a város nevében, a száz nemzet részéről való egyházi Filstich Lőrincz beszélt hozzá százszul, melyre a választott plebánus német nyelven igen ékesen és bölcsen bő szóval felelt, mentegőzvén magát; de a város választásának, mint — a jegyzőkönyv szerint — Isten rendeletjéből valónak változatlanul meg kellett állani. Azután az idősek négyen az új plebánussal lementek az alsó tanácsba, hol a tanácsbeliek egyik, a papi rend másik fölöl állván sorba, a száz-férfiak is leérkezvén: a bíró a tanács nevében deákul megáldá és szerencsélteté, s erre a plebánus is deákul felelt. E közben a harangok folyvást zúgtak. Ezután a plebánus a papi renddel elől, utánok a tanács és száz-férfiak a nagy templomba mentek, a hol a városi közönség is — férfi, nő — nagy számban volt jelen. Ott voltak a tanuló deák ifjuság és gyermekek. A templomban a plebánust azon asztal mellé állaták, a hol az uri vacsorát venni szokás, a tanács jobbján, a papi rend balján, a vénség és száz-emberek előtte állottak vagy a székekben foglaltak helyet. Itt a négy egyházi és két száz-férfi a plebánust fölemelte, s mikor a

---

olykor nagy hasznót adott, de most el van hagyva s műveletlen. . . .” [1729. jun. 1-ről való másolat az 1822-ki *Canonica Visitatio* 221—222. lapjairól. OKLEVÉLT. CXIX. sz.]

szász nemzet részén való egyházi itt is szászul üdvözölte, kihirdetvén a papi rend előtt is a választást: a plebánus válaszlólag németül az egész közönséghez ismét köszöntő beszédet, utána Broser János szász predikátor szász nyelven hálaadó szónoklatot tartott, végén a deákok a *Te Deum Laudamus*-t is elénekelték. Ezután a plebánust a plebániába kísérték, a hol a bíró magyarra fordítá beszédét s elébb hozzá, azután a papi rendhez szólott, az új plebánust tisztébe s mind belső, mind külső örökségébe teljhatalommal beigtatta, kérve a papi rendet, hogy legyenek segítségére. Erre ismét a plebánus deákul igen ékesen, izléssel és hosszan válaszolván: minden engedelmességgel ígérte magát a város szolgálatára. A papi rend nevében Samarjai Márton felelt, segítségöket s fáradságukat felajánlva. Ezután kiki házához oszlott, Isten gondviselése, igazgatása és oltalma alá ajánlván a plebánust, kit — így végződik a jegyzőkönyv — a mindenható Atya Isten szent fia dicséretére és az igaz hit terjesztésére jó egészségben — itt az első *Amen*-t mondotta — az eklézsiának is javára sokáig tartson meg: *Amen*...“¹⁾ Göcs Pál haláláról jellemzőleg emlékezik meg kortársa, Segesvári Bálint. „1622. márcz. 4. halt meg — ugymond — 52 éves korában, a boldog emlékezetű, tudós, bölcs és istenfélő ember, a ki húsz évig volt kolozsvári plebánus s nagy tisztességgel temették el. Oly igazságszerető és bálványgyűlölő volt, hogy Thoroczka Máthéval, az akkori unitárius püspökkel a bálványt Kolozsvárból kitisztítá; a város népével arczszal a klastromra menének és elronták azt és a bálványt, a papokat a Hidkapun kikisérték. 1603. meg is öltek volt egyet a klastromban a pateremből.“²⁾ Kénosi Tözsér János mult század közepén élt unitárius emlékiró azt jegyzi meg forrásra mutatás nélkül, hogy az egyházfit katona ölte meg.³⁾ A jezsuitáknak említett kiűzetése, s ennek következtében a két férfinak Kolozsvárról menekülése fennebb el volt mondva, csak azt kell megjegyezmem, hogy a krónikairó azon kor szenvedélyes hitvitáinak hatása alatt mondhatta a r. kathol. hit tárgyát bálványnak, istentiszteletöket bálványozásnak, s az ilyekkel vonták ő és hitfelei magukra a szintoly alaptalan, mint gyűlöletes *arionus* és

¹⁾ *A jegyzőkönyv eredetijéből.*

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. köt. 190. l. Ez adat szerint az unitárius papság izgatta fel az alsóbb osztályu népet.

³⁾ Ugyanott a *jegyzésben.*

szombatos nevet, melynek megbélyegző súlyát, s üldözési és irtó hatását századokig kénytelenítették viselni, itt-ott ma is viselik.

A város belélete, mely eseményekben gazdag, sok hasznos intézkedést tár elénk; amazok a természet és sors műve, ezeket ön anyagi és erkölcsi javára létesítette a munkás szorgalom és polgári tetterő.

Közegészségi, rendészeti és közerkölcsi tekintetben néhány oly intézkedés történt ez időben, a mi módosulva maig fenáll, s a város mivelődése és csinosbodása alapja volt. A temetőkert megépítésére, fentartására és oltalmára 1614. márcz. 25. két száz-férfit választottak, a kik a halottak kertje felügyelői [*hortalarii defunctorum*] legyenek. A két első temető kertész Ewert Márton és Kintha Mihály volt. 1621. márcz. 21. a közgyűlés azt végezte: „hogy csonka kéményeket, illetlen helyen levőket, szalmával fedett házakat, sövényeket sehol benn a városban meg ne engedjenek, hanem egyszeri megintés után a kapitányok és tizedesek rontsák le és hányják el... Aszalót nem szabad a városban tartani, a hol van, hányják el... Lámpás nélkül ház hiján és istállóban járni tiltva van; mikor a gazdának szállója van, bizonyos embere vele legyen lámpással, ha östve istállóba megy, különben büntessék meg. Tűz oltásra a bíró csináltasson husz bőrvédret, álljanak mindig a városháznál a kapu között, hogy mikor szükséges, hamar kézügyben legyenek“. 1618. jun. 8. az inasokra nézve végezték: „hogy mikor urok után mennek lakodalomba, fegyvert ne vigyenek. A kinek takarodó harangozás után haza, vagy hazulról máshová menetele szükséges, menjen lámpással, gyertyavilága legyen s magát csendesen viselje, ne kiáltson, fegyvert ne hordozzon. A ki ez ellen tesz, az örök megfogják és a bíróhoz vigyék büntetés végett.“ 1616. jun. 21. a hús ára szabályozása végett meghatározottat: „hogy minden löttképen¹⁾ a marha feje csontjait, lapoczkáit mind, az az, a minő csontokat régen a húsba be nem mérték, ezután se mérjék be, hanem elhányják s szekéren kihordassák.“ 1619. febr. 27. meghatározottat: „hogy a bíró a szitkozódásra viseljen jó gondot, a tavaji végzést helyben hagyták, hogy az Isten haragja a gonosszágért a városra ne jöjjön s szűnjék meg az eféle istentelenség, a bíró kiál-

¹⁾ A székelyek közt ma is meg van ez alak: hogy minden *löttképen* meglátogassa őt.

tassa meg, hogy mind a felső, közép és alsó rendek magukat a szitoktól megtartóztassák, mert ha valakit a *lélek*-mondásban tapasztalnak, megbüntetik a tavaji egyezés szerint.“ 1621. jun. 19. ismét így végezték: „Sok panasz van férfi, asszony és más népekre a mód nélkül való és istentelen farsangolások miatt — büntetlenül. E felett bár a *lélek*-kel való szitkozódás is tiltva van, nem szűnik meg, hanem minden rendek gyakorolják. Kérik azért a bírót és tanácsot, hogy az előbbi végzés szerint erre ügyeljenek, a kik ellene cselekesznek, keményen büntessék, elébb a tilalmat kihirdetvén.“ 1619. jul. 3. a kaszások napszám szerint fizetése tilalmát megújította a közgyűlés. „Senki a szénafüben napszámra ne kaszáltasson — így szól a végzés — hanem *vitortla számra*,¹⁾ ily módon; hogy vitorlájától az elővölgyben 50, harmadvölgyben 60 pénzt fizessen s így tovább... A közlekedés állandósítására 1614. jun. 7. a Szamoson szilárd hid építését határozta a közgyűlés, a miből kitűnik, hogy az volt az első állandó hid, s az ország északi része ez által jutott Kolozsvárral folytonos, egyenes egybeköttetésbe. „A derék Szamoson való hid felől azt akarják egész városul — ugymond a végzés — hogy e vizre elégséges állandó hidat jó móddal építsenek, az előbbi helyen, hogy így sok nyavalyájok és károk eltávoztassék. A bíró hívassa magához Molnár Gergely mestert, s adja e határozást értésére, kérje meg, hogy a munkát fogadja el, s ha egy öszszegben megalkhatik vele, alkudjék meg, elébe adván: hogy czövekrekre kellene-e a jármokat építeni avagy köre, avagy vízi kasra? s a mint legjobb volna, megértvén tőle akaratját, a bíró és tanács az öregeket gyűjtse be, és felőle értekezvén, Isten segítségével bocsássák kezére a hid megépítését.“²⁾ E hid a mainak helyén épült. Hol állott a régi: az ugynevezett németek pallója közelében feljül, hol ó-kori czölöpölés nyomai még 30 év előtt is látszottak? vagy alul a malmon, a Hidkapuval épen szemben? Mikor és mi okból vitetett onnan alább? adatot róla nem láttam. A Hidkapubástya arra mutat, hogy azzal vagy egyenes irányban kellett lenni, vagy attól hol jobbra, hol balra kevés elhajlással... A főtéri szentegyház tornyára a város a lakosok könnyebbségeért árnyék órát

¹⁾ Ez *mérő rúd* lehetett; e században a *rúd*-dal *mérés kifejezést* használták, így: *Péternek* van 5—10 rúd szénafüve sat.

²⁾ Ez és a fönnebbi idézetek mind az illető j. könyv *eredetijéből* valók.

készítettvén: ez időben a külső óratablát és mutatót kelet és nyugat felől újra festette, mutatóját megaranyoztatta. Ennek közelébe a fejedelem kőbe vésett nemzetségi és fejedelmi címere is behelyezve díszesen kifestetett. Az egyházfiak számadása szerint — a hol ez fenmaradt — 1624. jul. 30. vették meg a legelső festék anyagot, aug. 4. az állás csináláshoz kezdettek, a munka tartott decemberig, s mivel a fejedelem is távol volt akkor, a festőt is annak rendeletére Gyula-Fejervárra vitték, a végszámadás csak 1626. decemb. 16. vizsgáltatott meg és hagyatott helyben. A képirónak fizettek 16 frtot, egyéb költség tett 232 frtot 70 $\frac{1}{2}$ pénzt. Ha az olvasó a RAJZOK I. Füzeté X-ik Táblájára nyit, Kolozsvár ott közlött látképén észre fogja venni, hogy a templom nyugati homlokán négy fiókos fejer torony áll, melyet a héjazat alatt köröskörül erkély diszített. A kép — a mint fennebb el volt mondva — 1617. készült, az óratabla és mutatója kifestése előtt 7—8 évvel. Ez oka, hogy az oly elmosult és homályos, s a számadás adataival nem egyezik mindenben.¹⁾

¹⁾ A kor festő művészete ismertetéseül ide igtatom az egyházfiui számadás vonatkozó adatait. Egyházfi volt Nyilas Gáspár és Endres Hermann [*Hermann András.*] A festő attól kérte a szükségesek megszerzését, a melyiket megtalálta. Ezért számadol mindkettő... „1624. jul. 30. a németnek, hogy az árnyék órát megírja, adtak peche [máshelyt *pece*] olajja a festékbe 5 p., mindenféle festékre 48 p., aug. 4. Molnár Jánosnak, hogy a mázsa-háznál [*ez a torony közelében levő épület volt, itt mérték meg a 30-adi árukat, a városban minden mérés-hitelesítés itt történt*], az árnyékóra körül az állást megcsinálta, 8 for. 10-n Molnár J. bevégezte az állást, melyen a manus körül való circulust írta a német, adtunk neki 50 pénzt. Aug. 13. a képiró németnek 1 font fekete ónot, 10 p. miniumot, indit, [*tán indigo festék*], *pece* olajat, mind azt a festékbe. 19-n papirosra a németnek 20 p., 114 tikmont, kit a mészbe keverték, a kivel a circulus körül való vakolást csinálta a kőműves, 57 p. Ugyanaz nap lerontották a torony oldalán a manus körüli vakolatot s az nap a kőműves újra kezdette vakolni. 23-n vett a manus aranyozására 6 aranyot nyomó finom aranyat 3 forintjával 15 pénzzel; aug. 30. Fenesi Mihálytól *leptro* [vagy *lepteo*] aranyat, a táblán a mely hold van [*a székeljek címerében*], annak kiigazítására 6 forinttal; sept. 3. 24 ejtel bort, mikor a fejedelem címerének Monostorkapu felől való sárkányát Kőműves Mihály lefaragta és ismét megvakolta; sept. 5. a festékbe ismét 4 font olajat, 10-n 14 fontot, 26-n 4 font *peche* olajat, 27-n 4 fontot, octob. 12. a tábla festékéhez *tonus armenius*-t 1 fontot 48 p., gumi dragantum-ot 24 p., 1 fertály miniumot 12 $\frac{1}{2}$ p., 10 tikmont 5 p. 1 meszely égett bort 12 p. félfont *peche* olajat 5 p. vitrioliumot, 10 p. árut, rednikot, [?] indit [*ennek latja 20 p.*]

De a torony újonnan festett óratáblájával, az aranyozott mutatóval és a fejedelem s ország czímerével bizonyára jó hatást tett a nézőre, a Zsigmond-szentegyházat ékesbitve s Kolozsvár főterének díszét emelve. A századok pusztító változásai és a gondatlanság megsemmisítették.

Az egyházfiak számadásában más történelmi becsű följegyzések is vannak. 1626. decz. 16. a fejedelem szállásán való építéshez deszkát adtak; tehát nem volt saját háza, sőt állandó szálló-helyét sem tudjuk; régebben Boghner Imre előkelő polgárnál volt. Ekkor halt meg — írják — Thoroczka Pál predikátor, Gyöngyösi András református esperes, Göcsi Pál unitárius plebánus; mint egyházi személyeknek ingyen harangoztak 2—3-szor, némelyiknek hatszor. A nagy templom jövedelme a harangozásból 1624-re 416 frt 30 p. 42 ó- és új kőboltból, 47 fakamarából 299 frt volt. Az újévi ajándéokra a bíró 1623. a jan. 15-ki közgyűlésben figyelmeztette a százférfiakat; de hogy kiknek mit és mennyit adott a város? nyomára nem találtam... A termékenységi viszonyokról némieket Segesvári Bálint hagyott emlékezetben. 1613. kevés és savanyu bor lett — írja, — minden embernek szabad volt szőlőjét házához vinni, a sok pogányság miatt a dézmát kiki lelkiismerete szerint vitte a dézmahelyre, a kis piacra ¹⁾ 1615. május 15-ről följegyezte, hogy a hideg a szőlőhegyeket mind elvette, a gyümölcsben is tett kárt ²⁾ 1616. a cserebogár tett azokban nagy kárt, nem győzték szedni; ³⁾ 1618. kevés bor termett az egész országban, ⁴⁾ 1619. május 11-kére

50 p. 8 lat lazurt, latját 16 p. octob. 16. a könyvkötőnek tábla festeni 11 tikmont, octob. 21. hogy a másik óra körül való circulust megvakolták, 80 p. tikmonra 40 p. ezen másik circulushoz miniumra, a mészbe 5 veder bort, egy ejtel eczetet, octob. 24. hogy a másik circulust megvakolták, a mészbe 111 ejtel bort, octob. 25. Seres Jánosnak a külső tábla festésére harmadfél lat indit, görög fejjért stb. octob. 27. a fejedelem czímere festéséhez 2 lat finom lazurt, 2 font grispánt stb. nov. 6. a képirónak 4 font peche olajat, 9-én aranyzárgát 2 fontot 50 p. 19-n a torony erkély ablakára vettek 4 lantornát, a fejedelem czímeréhez és a másik tábla festéséhez görög fejjért 24 latot, 25-én a festékbe 3 font olajat. A festő 1624. aug. 9-től decemb. 1-ig kapott 8 frt 25 p. *Az egyházfiak eredeti számadásából.*

¹⁾ Erd. Tört. Adat. IV. köt. 182. l.

²⁾ Erd. Tört. Adat. IV. köt. 184. l.

³⁾ Erd. Történ. Adat. IV. köt. 185. l.

⁴⁾ Erd. Történ. Adat. IV. köt. 186. l.

ismét azt jegyezte fel, hogy a hideg a gyümölcsöt és szőlőt a kolozsvári, k.-monostori és fenesi határon, sőt tovább is Déézsig annyira elvette, hogy kevés maradt meg; ¹⁾ 1627. aug. végére azt, hogy a szőlő szörnyen elrothadt, annyira, hogy korán is megért, de sok és jó bor termett. ²⁾ 1628. a buzát a hideg sokhelyt virágzásában megvette, semmi szeme nem volt, sokan le sem aratták; a szőlő sem érhetvén meg, helyette savanyu bor lett, nem volt megiható, két hétig sem lehetett elárulni némely bort. ³⁾ Égést, földrengést, holdfogyatkozást és pestist is jegyzett fel a krónika. 1620. jul. 3. a belvárosban magyar-utczában 6 ház égett el; 1621. apr. 14. a hid-utczában ismét 6, a tűz Eötvös Bartos házából indult ki éjfélutáni 2 órakor; 1620. nov. 8. délután 3 órakor földrengés volt; délután 4-kor kezdődött a homályosulás. ⁴⁾ 1622. pestis pusztított Kolozsvárárt és sűrű menykőhullás rettentette a népet. A torda-utczai Kis-ajtón alól a város kőfalában levő kis erkélybe csapott be, s egy darab belőle azonnal leszakadt; másodszor megüté a Torda-utczában a Kis-ajtón való tornyot; harmadszor a rabok tornyát, mely hamar meg is gyult. Ez a pestis jele volt — jegyzi meg a krónikairó — melyben néhány főember és lelképásztor hala meg: ⁵⁾ aug. 10. Csanádi János, a kivel a pestis kezdődött, sept. 1. a jámbor polgár Radnothi Miklós, octob. 7. amaz igaz jámbor istenfélő keresztény, hangos trombita szavu Gyárfás prédikátor, kinek nagy messze földön mássa nem volt az szavára. Ez pedig csak kicsin ember vala. Nov. 4. halt meg Stenczel János, szép nemzetű, eklezsiáját szerető polgár ember; ⁶⁾ decz. 2. holt meg szász prédikátor jáádi Broser János, a ki a városnak 24 évig prédikált, sok nyomoruságokban és ellenség közt, titkon is, mert akkor [1603.] a németek uralkodtak rajtunk és a templomunkat is elvették vala a pápisták ... Decemb. 28. halt meg a kálvinisták esperestje, Gyöngyösi Mózes Kolozsvárárt, kit is tartának egy hétig s temették el nagy pompával az óvári klastromba jan. 4. 1623. ⁷⁾ E pestis idejé-

¹⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 186. l.

²⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 194. l.

³⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 194—195. ll.

⁴⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 187. l.

⁵⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 191. l.

⁶⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 191. l.

⁷⁾ *Erd. Történ. Adat.* IV. köt. 191—192. ll.

ben sokszor naponta 125 s több halott is volt; 1623-an nyáron dühöngött és sok ember halt meg miatta. Aug. 19. halt meg az ekleziáját építő és ezenkívül is igazságszerető Ötves András, a ki néhány esztendeig bíróságot is viselt nagy nyomoruságokban és veszedelmes időkben, a ki nem engedett a nemességnek minden kicsiny dologban.¹⁾ 1628-ról ismét azt jegyezte föl, hogy a himlő miatt sok gyermek, ifju legény és öreg ember halt meg. Rendes halállal halt meg három nevezetes ember: sept. 5. bíró Radnóthi István, a ki néhány évig viselte e tisztet, mikor Kolozsvárra jött, csak mendikáns szegény legény volt.²⁾ Kamuthi Balázs fejedelmi tanácsos, Doboka vármegyei főispán meghalt Drághban szeptemberben, Kolozsváron át vitték a papok temetni Kolozsmonostorra keresztrel és gyertyavilággal. Kevés ember szerette s kevés mondott jót róla kegyetlenségeiért. A harmadik Filstich Péter kálvinista ember, ezémentes, a ki márcz. 28. esteli 7 órakor halt meg. Kedves embere volt a fejedelemnek, a kit a szegények s még a jó rendűek is szidtak a rosz pénz miatt, a mi által nagy károkat vallottak. Ő tanácsolta a fejedelemnek a beváltást fél garason, holott a fejedelem 3 garason rendelte volt azt el. Hirtelen esett halála, ugy, hogy senki sem hitte volna, mert azon nap néhány nemessel végzett és mulatott. Temetése ápril 1. volt, a háznál németül, a temetőben magyarul predikáltak.³⁾ 1627. jun. 8. Medardus napján szörnyű menydörgés és villámlás lón, annyira, hogy a menykő néhány házat ütött meg, a tornyot is [hihetően a piaczit]; egy koldust is ütött vala agyon; aug. 25. a menykő a szászok tornyában [melyiket nevezték így? nem akadtam nyomára] a puskaport megtalálta ütni, volt 12 tonna és a tornyot földig elhányta a meggyult puskaapor, s még azon évben hozzá kezdének megépítéséhez. 1628. jun. 28. a menykő a magyarok tornyát a középkapu felett ütötte meg, a nagy erős boltozatra ment át s a kapu levelének a sarkánál be a földbe.⁴⁾

A társadalmi viszonyok s Kolozsvár előkelő állása ismertetésére egy hízeltő fejedelmi rendeletet s egy menyegzői meghívást említek meg. Midőn 1619. a török portán volt francia követ

¹⁾ Erd. Történ. Adat. IV. köt. 192. l.

²⁾ Erd. Történ. Adat. IV. köt. 195. l.

³⁾ Erd. Történ. Adat. IV. köt. 196. l.

⁴⁾ Erd. Történ. Adat. IV. köt. 194. l.

Törökországból Erdélyen át ment haza, a fejedelem ápril 4. parancsolta a kolozsvári főbirónak: „hogy mivel országa több városai közt Kolozsvárnak a keresztény országokban is hire van, a fejedelem és magok becsületét s ily nagy hatalmasság követét nézvén, rá és szolgálaira különösen gondot viseljenek; naponta 16 tál ételt főzzenek ebédre és vacsorára, mint a fejedelemnek szokták, legyenek mindenféle szép eledel: borju, bárány, szép halak, kappanok s egyébféle szép élések. Mondjon jót rólunk a követ, mutassunk hozzá nagy jó akaratot...”¹⁾ Borsos Tamás Maros-Vásárhelyről 1629. május 13. meghívta Kolozsvár város fő- és királybiráját s esküdteit, fia Borsos István lakodalmára, a mi jun. 11. lesz Mező-Madarason levő házánál; veszi Héjasfalvi Valon Borbálát, az ő leányát Judithot pedig ígérte Radnóthfáy Istvánnak. Legyen meg a két lakodalom egyszerre — ez akarata. Szombaton indulnak el M.-Madarasról Héjasfalvára, az esküvő vasárnap megy végbe, s hétfőn Radnóthfáy is a nászával, a héjasfalviak is megérkeznek M.-Madarásra, kéri, mint régi jóakaró urait, atyjafiait, barátait, ne vonják meg magukat, hanem a kijelölt vasárnap estére házánál M.-Madarason legyenek jelen, hogy dicsekedhessenek jelenlétökkel stb. melyet teljes életökben megiszolgálnak ő kegyelmeknek.“²⁾

Sok és nagy változások színhelye volt ez idő alatt Kolozsvár. A mint Báthori Gábor Erdélyt elhagyta, Bethlen Gábor 1613. octob. 9. Váraljai Jakabot Kolozsvárra küldötte, hogy a várost kérje fel, 11-n követei elmentek, 13-án kedvező válaszzal érkeztek vissza, oda jöttek a brassai követek, 15-n Bethlen Gábor is egy török basával; maga Seres István házához szállott, a basa Jónás deákhhoz; 17-n a többi szász városokbeli urak is megjöttek, s 23-n a választási ünnepélyek után, a fejedelmi föltételek értelmében azonnal elküldötte nov. 13. két követét frigykötés végett a német császárhoz, novemb. 15-n megérkezett neje s csak 19-n indult el.³⁾ 1614. május 2. ismét Kolozsvárra jött a r. császár két követével, az országgyűlésre, mely 15-n oszlott el s az nap a fejedelem is eltávozott.⁴⁾ 1620. sept. 1. ért a hir Kolozsvárra, hogy a fejedelmet Magyarország királyává választotta, mely nap szép

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. III. 219. sz.

²⁾ *A városi levéltár eredetijéből.*

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 181—182. II.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 184. I.

prédikációt tőnek, s sept. 2. örömet lőttek.¹⁾ 1621. novemb. 26. Kolozsvárra jött a tatár fővezér, a mikor a kormányzó is ott volt.²⁾ 1622. febr. 4. a kormányzó neje Csáki Krisztina holt testét hozák Kolozsvárra, szállították a külközép utczában Pap István házához, az udvaron szép prédikációt tőnek, melyen a város népe is mind jelen volt; 8-n vitték el s a nép jó darabig kísérte;³⁾ máj. 6. a fejedelem Magyarországról Kolozsvárra jött nejével együtt, maga szálla a Gellyén Imre házához, neje mellette Stenczel András⁴⁾ hozták, 13-n meghalt a fejedelemné,⁴⁾ kit a fejedelem Gyulafejevárra rendelt vitetni, a gyászmenet elindulását máj. 24-kére, az ünnepélyes temetést jul. 1-re tűzte ki. Az országgyűlés részt vett a fejedelem gyászában s a temetés fényéről gondoskodott: címerek, jelvények, diszítések nagy számmal rendeltettek. A halott 3 napig volt közszemlére kitéve, azután koporsója bezárattott. Az elindulásig naponta imádságok és egyházi beszédek tartattak. Mikor a testet koporsóba zárták, egyházi beszédek, világi szónoklatok, gyászversek váltották fel egymást, miket papok, tanárok s ifju főurak tartottak, végződtek a temetési menet kiindulásakor. Elöl a gyászkocsik s feketébe öltözött lovak, lovasok, azután gyermekek, ifjak, egyházi férfiak gyászdalokat énekelve, azután a kolozsvári tanács, a kormányzó, két fiával, Mogila János, a két Oláhország örököse, a jägerndorfi örgróf, gróf Thern, br. Hofkirchen, Startzer Zakariás s más főurak, Nyáry főudvarmester, azután a fejedelem és tanácsa, a főurak s országgyűlési rendek, elöl a nemesség mind hajadon fővel, utánok a nők, kisasszonyok, elöl Gáspár János udvarmester. A koporsót feketébe öltöztetett 6 ló huzta s beláthatlan néptömeg kísérte. A menetet az udvari katonaság zárta be Geréb András kapitányuk vezénylete alatt. A menet 2 mértföldig tartott s azután a főurak kocsira ültek, a vissza nem térők Torda felé folytatták útjokat.⁵⁾ A jul. 1. ünnepélyen a kolozsváriak — az unitárius tanulók — karéneke is emelte a gyász pompáját.⁶⁾

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 187. l.

²⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 189. l.

³⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 189. l.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 191. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 11—12. ll.

⁶⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 12. l.

A kormányzó, Bethlen István 1623. jun. 20—21. Kolozsváratt tartotta menyegzőjét Károlyi Krisztinával, Rhédei Ferencz, váradi kapitány özvegyével.¹⁾ Ide jöttek békekötési alkudozás végett a már rájok várakozó fejedelemhez Izdency, Szentkereszti Jakab r. császári követek jun. 26.²⁾ Érdekes jul. 9-ki jelentésök Kolozsvárra vonatkozó része. „A fejedelem testvére Zilahig ment eléjök — írják — s ott hívta meg személyesen Kolozsvárra, a hol maga a fejedelem fogadja őket; jun. 16. kaptak tudósítást, hogy 24-n tér vissza Kolozsvárra s másnap fogadja mindjárt el. Midőn Zilahról elindultak, eléjök jött a fejedelem postása, a kinek kíséretében jöttek Kolozsvár felé; midőn ahoz közeledtek, 6 lovas jött eléjök, a kikkel 26-n megérkeztek, s a kik őket szállásukra kísérték. Jul. 1-ig tartott az egyezkedés, a mikor a fejedelem Szamosújvárra ment, a követek hazájukba tértek vissza.³⁾ A fejedelem Kolozsvárról írta aug. 11. a császárhoz azon levelét, melyben a szövetség helyéül Besztercebányát elfogadta.⁴⁾ Ott fogadta Gál Pétert, Eszterházy Miklós nádor követét.⁵⁾ Ott kelt 1623. jun. 18. Szász Ábrahám konstantinápolyi zsidó orvos közbenjárására, az országába engedelmeivel bejöni kívánó zsidóknak adott azon kiváltsága: „hogy lakás és kereskedés végett az általa és ország által kijelölt helyen megtelepedhessenek, Konstantinápolyból Erdélybe árut hozhassanak; előljárójokul törvénytudó férfit rendel nekik, a ki védje jogaikat, de vigyázzon, hogy ellene vagy országa ellen valamit ne forraljanak; fizessenek adót, mentességök legyen az, a mi az anabaptistáké, de a hon lakóit meg ne csalják; az ő módjuk szerint való szabad vallásgyakorlatot engedett nekik; Spanyol- és más keresztény országból Erdélybe költözni más zsidóknak is szabad lesz, de öltözetjük legyen a keresztényeké, hogy azért ne bántalmazzák, s valamely illetlen jelvényt ne hordozzanak; pénzüket az ország törvényei értelmében az országból kivihetik, ha balsors folytán onnan el kellene távozniok, s javaik eladására vagy bátorságosb helyre vitelére egy év fog engedtetni; egy vétkesért más ártatlanok kikérdeztetni és büntettetni nem fognak, orvosuknak szabad

¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 192. l.

²⁾ *Erd. Orsz. gyül. Eml.* VIII. k. 27. l.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VII. k. 145—146., 153. ll.

⁴⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 163. l.

⁵⁾ *Erd. Orsz. gy. Emlékek.* VIII. k. 137. l.

bejövetele és kimenetele lesz az országból.“¹⁾ Ott kapta a fejedelem aug. 18. a r. császár levelét a nagyszombati békekötés folytatása iránt;²⁾ innen küldötte el hadizeneti ultimatumát 1626. szeptember 3-dikán Ferdinánd német császárhoz, midőn őt — a csehekkel szövetségbe — fegyverrel támadta meg.³⁾ Segesvári Bálint évről évre részletesen följegyezte a fejedelem Kolozsváratt létét. Megválasztásakor 1613. octob. 13-tól nov. 19-ig volt ott.⁴⁾ 1614. a 3 havi fegyvernyugvást ott kötötték meg Dóczyval és Lassotával; az országgyűlés alkalmával május 3-tól 15-ig tartózkodott ott;⁵⁾ septemb. 21. a római császár követe érkezett oda s onnan ment Fejérvárra a fejedelemhez; 1615. jun. 20. ismét a római császár követei jöttek Kolozsvárra az országgyűlésre.⁶⁾ 1622. a fejedelemné halálakor máj. 6-tól 14-ig volt a fejedelem Kolozsváratt;⁷⁾ 1623. aug. 21. is Kolozsvárról indult el hadai élén.⁸⁾ 1625. febr. 21. a római császár követe, a magyar kancellár jött Kolozsvárra, Krajczár Antal házában szállott meg, s meghalván anyja, Dóczy Anna, Kolozsmonostoron nagy czeremoniával, számtalan sok gyertyagyújtással temettetett el.⁹⁾ Kormányzó gróf Bethlen István is gyakran huzamos ideig mulatott ott. Ezeknek Kolozsvár jóllétére s mivelődésére való hatása fennebb említve volt. Zárja be e részt néhány komoly esemény. Ide hozták 1616. nov. 22. a Homonnaihoz pártolt s a déézi csatában elfogott Sarmasági Zsigmond fejedelmi tanácsost s dobokavármegyei főispánt, elébb a város, majd Elek Márton házához, onnan Szamosújvárra vitték.¹⁰⁾ 1619. septemb. 25. a Kassán elfogott Dóczy András felsőmagyarországi tábornokot innen vitték Fogarasba, 1620. márcz. 5. pedig halva Kolozsváron át ki Magyarországra.¹¹⁾ 1621. jul. 8. Péchy Simon

¹⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 285. 1.

²⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 30. 1.

³⁾ *Erd. Orsz. gy. Eml.* VIII. k. 69. 1.

⁴⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 182. 1.

⁵⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 184. 1.

⁶⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. 1.

⁷⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 191. 1.

⁸⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 192. 1.

⁹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 193. 1.

¹⁰⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 185. 1.

¹¹⁾ *Erd. Tört. Adat.* IV. k. 186—187. II.